

Regio's in 2015

Groningen

Friesland

Drenthe

Overijssel

Gelderland

Utrecht

Flevoland

Noord-Holland

Zuid-Holland

Zeeland

Noord-Brabant

Limburg

Colofon

Eindredactie

Ferdinand Nijboer

Auteurs

Henk van den Brink

Thijs Geijer

Rico Luman

Ferdinand Nijboer

Inhoudsopgave

	Voorwoord	4			
1	De regionale economie	5	10	Zuid-Holland	51
2	Groningen	12		Agglomeratie Leiden en Bollenstreek	53
	Oost-Groningen	14		Agglomeratie 's-Gravenhage	54
	Delfzijl en omgeving	15		Delft en Westland	55
	Overig Groningen	16		Oost-Zuid-Holland	56
3	Friesland	17		Groot-Rijnmond	57
	Noord-Friesland	19		Zuidoost-Zuid-Holland	58
	Zuidwest-Friesland	20	11	Zeeland	59
	Zuidoost-Friesland	21		Zeeuwsch-Vlaanderen	61
4	Drenthe	22		Overig Zeeland	62
	Noord-Drenthe	24	12	Noord-Brabant	63
	Zuidoost-Drenthe	25		West-Brabant	65
	Zuidwest-Drenthe	26		Midden-Brabant	66
5	Overijssel	27		Noordoost-Brabant	67
	Noord-Overijssel	29		Zuidoost-Brabant	68
	Zuidwest-Overijssel	30	13	Limburg	69
	Twente	31		Noord-Limburg	71
6	Gelderland	32		Midden-Limburg	72
	Veluwe	34		Zuid-Limburg	73
	Achterhoek	35		Contactpersonen	74
	Arnhem-Nijmegen	36		Disclaimer	76
	Zuidwest-Gelderland	37			
7	Utrecht	38			
8	Flevoland	40			
9	Noord-Holland	42			
	Kop van Noord-Holland	44			
	Alkmaar en omgeving	45			
	IJmond	46			
	Agglomeratie Haarlem	47			
	Zaanstreek	48			
	Groot-Amsterdam	49			
	Het Gooi en Vechtstreek	50			

Voorwoord

Het economisch herstel dat zich sinds de tweede helft van 2013 heeft ingezet, is nog steeds fragiel. In 2014 bleek weer dat ontwikkelingen die ver over de landsgrenzen plaats vinden ook in Nederland hun uitwerking kunnen hebben op het tempo van herstel in verschillende sectoren. Het conflict in de Oekraïne en de opmars van IS zijn hiervan de trieste voorbeelden, die het vertrouwen van consumenten en producenten beïnvloeden. Maar ook incidenten zoals de plotselinge aanwezigheid van de vogelgriep kunnen bepalend zijn voor de prestaties van bedrijven en een hele sector en daarmee voor een regio waarin bepaalde

sectoren dominant zijn. De economische vooruitzichten voor de gehele Nederlandse economie zijn gematigd positief, al kunnen regio's en sectoren hiervan afwijken in negatieve, maar ook in positieve zin.

Economische gegevens zijn van wezenlijk belang voor het bedrijfsleven. Ze vertellen iets over de kansen die er liggen en over mogelijkheden om deze kansen te benutten. Hoe specifieker de gegevens over het eigen bedrijf, maar ook over de relevante markten zijn, des te beter kan de ondernemer of de bestuurder afwegen welke beslissingen strategisch de juiste zijn. Het rapport dat u nu voor u heeft, biedt u dergelijke inzichten. Ook kunt u gebruik maken van speciaal ontwikkelde programma's, zoals de bedrijvenscan en de conditietest, die beiden iets zeggen over het vermogen van het bedrijf om te concurreren. Daarnaast kan uw relatiemanager advies geven over strategische richtingen voor uw onderneming.

De ervaring en kennis die de economen van het ING Economisch Bureau bezitten, maken het mogelijk om een heldere kijk te bieden op de ontwikkelingen in uw regio. Op basis van historische cijfers en actuele economische ontwikkelingen kunnen wij onze visie geven op de te verwachten economische prestaties in uw regio. Ik hoop en vertrouw erop dat deze relevante informatie u helpt om het ondernemen makkelijker te maken en dat het u inzicht geeft in de kansen die zich in 2015 voordoen.

Ik wens u een mooi, ondernemend en succesvol 2015.

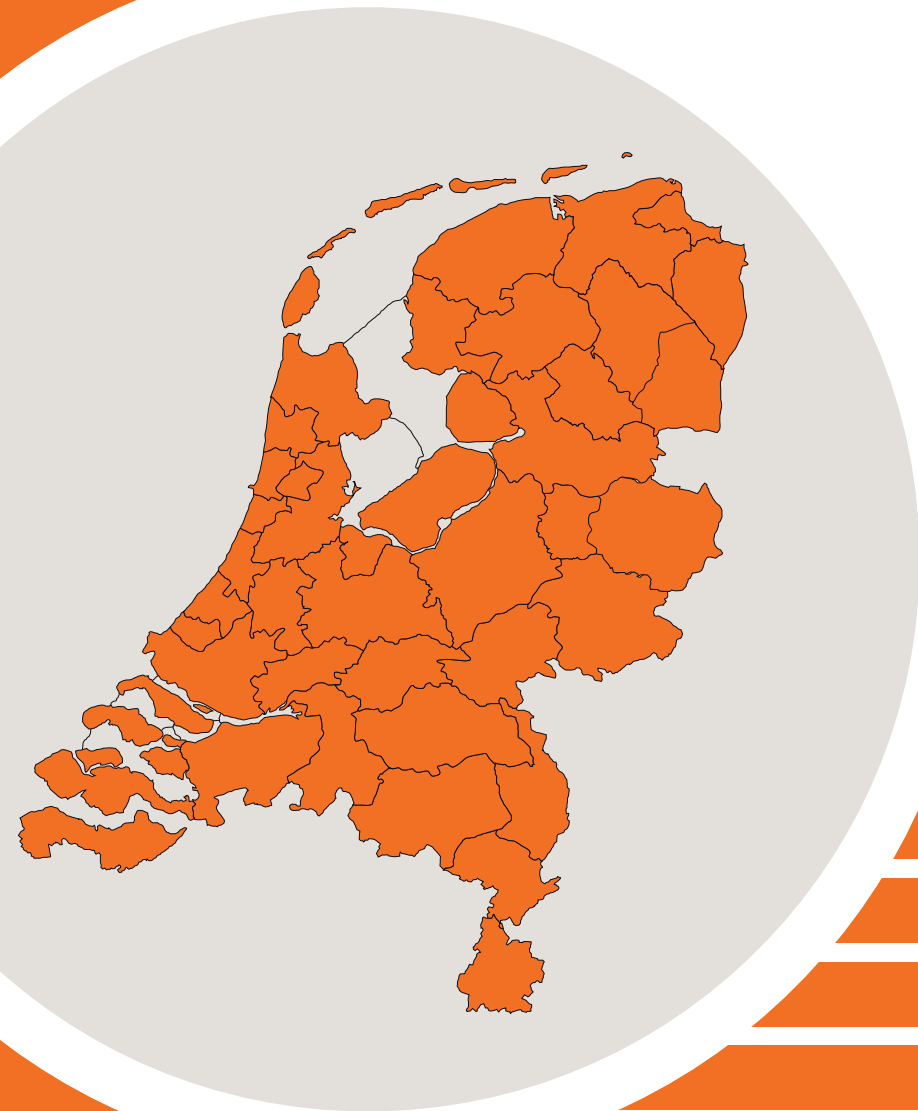
Annerie Vreugdenhil

1 De regionale economie

Henk van den Brink

Regio econoom

Werkloosheid daalt in 2015 in alle provincies

In 2015 groeit de economie en daalt de werkloosheid in alle provincies. In Utrecht, Noord- en Zuid-Holland en Flevoland trekt de economie sterker aan dan het Nederlandse gemiddelde van 1,4%. In de noordelijke provincies plus Limburg en Zeeland blijft het herstel van de conjunctuur iets achter.

In de meeste sectoren is het banenverlies gestagneerd of komen er weer banen bij, maar in de bouw en zorg nog niet. De afname van de werkloosheid verschilt sterk per provincie en is het sterkst in Limburg en Groningen. De gemiddelde werkloosheidspercentages lopen in 2015 naar verwachting uiteen van minder dan 5% in Zeeland tot ruim 11% in Flevoland. De spanning op de arbeidsmarkt is in de loop van 2014 licht toegenomen. In Zeeland, Utrecht en Noord-Holland staan de meeste vacatures open ten opzichte van het aantal werkzoekenden.

Tergend traag herstel economie in 2015

Het herstel van de Nederlandse economie wint aan kracht in 2015. De export blijft sterk, de bedrijfsinvesteringen trekken verder aan en consumenten trekken vaker de portemonnee. De economische groei verdubbelt hierdoor naar 1,4%. Ondanks toegenomen geopolitieke spanningen, blijft de export volgend jaar een steunpilaar voor de economie. Zo groeien de economieën van de VS en het VK – beide zeer belangrijke afzetgebieden van Nederland – stevig door. Verder kunnen exporteurs profiteren van de zwakkere euro. Bedrijven investeren weer meer in machines, software en computers. Ook verbetert de winstgevendheid van het bedrijfsleven. Vooralsnog zijn het de grote, internationaal opererende bedrijven die de kar trekken, maar andere ondernemingen profiteren ook. Door de verbeterde kasstroom daalt het aantal faillissementen hard, al blijft het aantal hoog. In winkels gaan iets meer spullen over de toonbank. De verbeterde stemming onder consumenten hangt samen met de dalende werkloosheid. Er is minder vrees voor baanverlies en besteedbare inkomens zitten weer in de lift. Toch blijft de consument voorzichtig. Zo is er onzekerheid over versoepeling van het ontslagrecht, een eventuele naheffing van de fiscus en blijft de verwachte verlaging van pensioenpremies mogelijk uit. In combinatie met de verkorting van de WW-duur en de verhoging van de pensioenleeftijd maakt dit dat consumenten toch structureel meer opzij willen zetten. Hierdoor kan de voorgespiegelde koopkrachtstijging tegenvallen.

Dankzij de historisch lage rente en het toegenomen consumentenvertrouwen wisselen meer woningen van eigenaar, maar door regelgeving verliest het herstel van de huizenmarkt in 2015 vaart. De overheid remt het economisch herstel, want de effecten van eerdere maatregelen, zoals de decentralisatie van de zorg, worden voelbaar. Hierdoor moeten lokale overheden alsnog flink in hun uitgaven snijden.

In 2015 weer groei in alle veertig regio's

Met een geraamde 1,4% groei in 2015, is de omvang van de economie aan het eind van dat jaar bijna terug op het niveau van eind 2008. Deze zeven magere jaren zijn aan geen enkele regio voorbij gegaan. In 2015 groeit de economie echter weer in alle veertig regio's van ons land. Sommige regio's bleken beter bestand tegen teruglopende investeringen, consumptie en de overheidsbezuinigingen dan andere. De dynamiek in stedelijke regio's is groter dan die in de perifere regio's in vooral het noordoosten van het land. Met name de arbeidsmarkt heeft zich in diverse regio's sneller hersteld dan een jaar geleden verwacht. Er zijn meer banen gecreëerd en de werkloosheidspercentages zijn minder hoog uitgekomen. In sommige sectoren is de arbeidsmarkt krap en in de meeste provincies wordt de arbeidsmarkt langzamerhand minder ruim.

Utrecht, Noord-Holland en Flevoland koplopers

De top drie van provincies met de hoogste groei wordt zowel in 2014 als in 2015 gevormd door de provincies Utrecht, Noord-Holland en Flevoland (tabel 1 en 2). De top vier regio's zijn Delft en Westland, Groot-Amsterdam, Zaanstreek en Haarlem (tabel 3 en 4). In beide jaren groeien genoemde provincies en regio's boven het landelijke gemiddelde (0,7% in 2014 en 1,4% in 2015). In Delft en Westland is er bovenal sprake van een hersteleffect, na een 8% krimp in de voorgaande vijf jaar. Voor Flevoland is het beeld minder positief dan voorheen vanwege de slechtere situatie voor de consument, die in deze regio kampt met relatief hoge schulden en

Tabel 1 Top 3 provincies naar economische groei

2014		2015	
1 Flevoland	+1,5%	1 Utrecht	+1,8%
2 Utrecht	+1,4%	2 Noord-Holland	+1,8%
3 Noord-Holland	+1,3%	3 Flevoland	+1,6%

Bron: ING Economisch Bureau

Tabel 2 Economische groei provincies

	2014	2015
Groningen	- 5,2%	0,8%
Friesland	0,1%	0,9%
Drenthe	0,0%	0,8%
Overijssel	1,0%	1,1%
Flevoland	1,5%	1,6%
Gelderland	1,1%	1,3%
Utrecht	1,4%	1,8%
Noord-Holland	1,3%	1,8%
Zuid-Holland	1,2%	1,5%
Zeeland	0,2%	1,0%
Noord-Brabant	1,2%	1,4%
Limburg	0,5%	0,9%
Nederland	0,7%	1,4%

Bron: ING Economisch Bureau

vaker werkloos is.

De bovengemiddelde groei gold in 2014 ook voor Zuid-Holland, Noord-Brabant, Gelderland en Overijssel. Voor 2015 verwacht ING voor deze provincies echter een gemiddelde groei. In Zeeland en Limburg blijft in beide jaren de economische groei achter bij de landelijke BBP-groei.

De drie noordelijke provincies sluiten de rij. De Groningse economische groei is een speelbal van de gasproductie. In 2014 liep deze vanwege het warme weer fors terug, waardoor Groningen als enige provincie krimp realiseerde (-5,2%). In dat jaar kenden vijf van de veertig regio's nog krimp: vier in Noord-Nederland en daarnaast de regio Overig Zeeland.

In 2015 groeit de economie weer in alle regio's. Vanwege de sterke aanwezigheid van de niet-groeiende sectoren zorg en overheid blijft de toename in het noorden echter achter bij die in andere regio's.

Tabel 3 Top 3 economische groei- en krimpregio's

2014		2015	
1 Delft en Westland	+2,2%	1 Groot-Amsterdam	+2,2%
2 Zaanstreek	+1,9%	2 Delft en Westland	+1,9%
3 Agglomer. Haarlem	+1,8%	3 Utrecht	+1,8%
38 Noord-Friesland	- 0,6%	38 Zuid-Limburg	+0,7%
39 Delfzijl en omgeving	- 2,3%	39 Zuidoost-Drenthe	+0,7%
40 Overig Groningen	- 5,8%	40 Oost-Groningen	+0,3%

Bron: ING Economisch Bureau

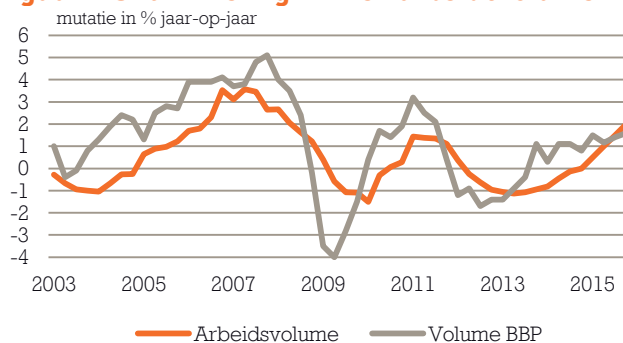
Werkloosheid daalt in 2015 in alle provincies

De gemiddelde werkloosheid komt in 2014 waarschijnlijk uit op 8,3%, hetzelfde percentage als in 2013. De landelijke werkloosheid piekte in het eerste kwartaal op 8,7%, maar daalde sindsdien. Het aantal banen steeg in het tweede en derde kwartaal van 2014 voor het eerst sinds begin 2012, maar nog minimaal. Het arbeidsvolume reageert altijd vertraagd op de ontwikkeling van de conjunctuur, die immers al sinds eind 2013 aan het herstellen is (figuur 1). Voor 2015 wordt een teruggang naar een gemiddelde werkloosheid van

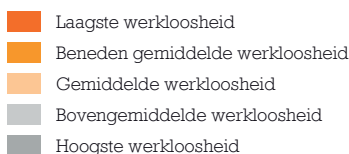
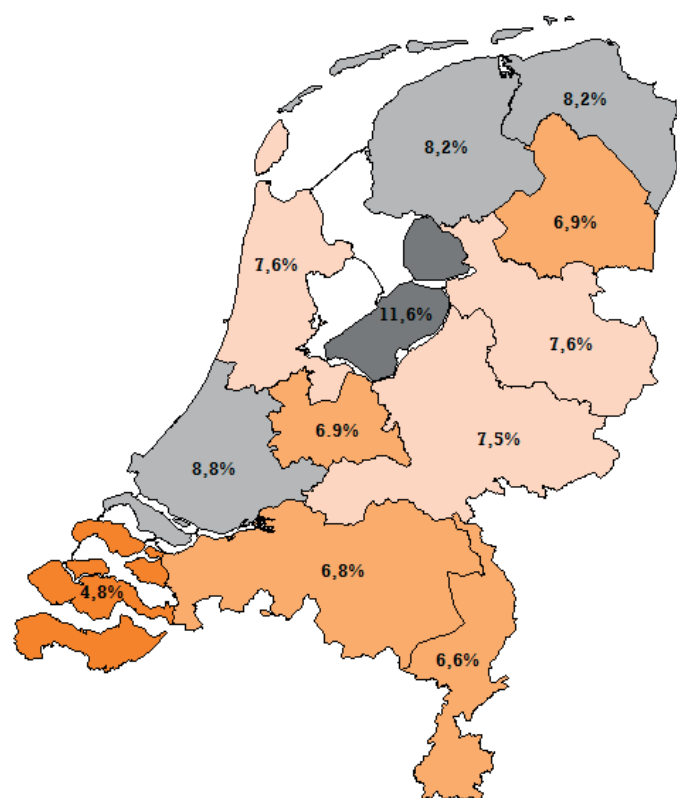
Tabel 4 Regionale economische groei

Regio	2014	2015
Oost-Groningen	+0,1%	+0,3%
Delfzijl en omgeving	- 2,3%	+0,8%
Overig Groningen	- 5,8%	+1,1%
Noord-Friesland	- 0,6%	+0,8%
Zuidwest-Friesland	+1,1%	+1,0%
Zuidoost-Friesland	+1,0%	+0,9%
Noord-Drenthe	0,0%	+0,7%
Zuidoost-Drenthe	- 0,5%	+0,7%
Zuidwest-Drenthe	+0,4%	+1,0%
Noord-Overijssel	+0,9%	+1,4%
Zuidwest-Overijssel	+1,1%	+1,0%
Twente	+0,9%	+1,0%
Veluwe	+1,2%	+1,4%
Achterhoek	+0,8%	+0,8%
Arnhem / Nijmegen	+0,9%	+1,3%
Zuidwest-Gelderland	+1,6%	+1,5%
Utrecht	+1,4%	+1,8%
Kop van Noord-Holland	+0,8%	+1,0%
Alkmaar en omgeving	+0,8%	+1,2%
IJmond	+1,0%	+1,2%
Agglomeratie Haarlem	+1,8%	+1,8%
Zaanstreek	+1,9%	+1,8%
Groot-Amsterdam	+1,6%	+2,2%
Het Gooi en Vechtstreek	+1,4%	+1,4%
Aggl. Leiden/Bollenstreek	+1,2%	+1,4%
Aggl. 's-Gravenhage	+1,5%	+1,7%
Delft en Westland	+2,2%	+1,9%
Oost-Zuid-Holland	+1,4%	+1,4%
Groot-Rijnmond	+0,9%	+1,5%
Zuidoost-Zuid-Holland	+1,3%	+1,4%
Zeeuws-Vlaanderen	+1,0%	+0,8%
Overig Zeeland	- 0,2%	+1,1%
West-Noord-Brabant	+1,1%	+1,2%
Midden-Noord-Brabant	+1,3%	+1,4%
Noordoost-Noord-Brabant	+0,8%	+1,4%
Zuidoost-Noord-Brabant	+1,7%	+1,6%
Noord-Limburg	+1,2%	+1,1%
Midden-Limburg	0,0%	+1,1%
Zuid-Limburg	+0,4%	+0,7%
Flevoland	+1,5%	+1,6%

Bron: ING Economisch Bureau

Figuur 1 Ontwikkeling BBP en arbeidsvolume

Bron: CBS en ING Economisch Bureau (ramingen 2014 Q4 en 2015)

Figuur 2 Verwachte werkloosheidspercentages 2015

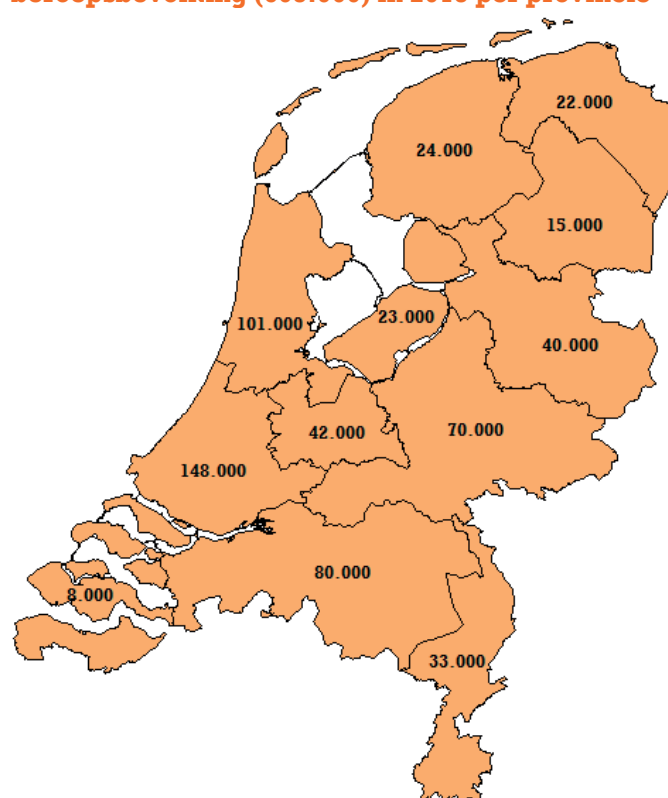
Bron: ING Economisch Bureau

7,7%¹ voorzien. Nieuwe banen worden gecreëerd in handel, horeca, vervoer, zakelijke dienstverlening, ICT en de agrarische sector. Van baanloze groei is dus ook in deze economische cyclus geen sprake. De werkloosheid daalt echter net zo traag als de economie zich herstelt. Door de vele reorganisaties in onder meer zorg, overheid en financiële dienstverlening die nog geëffectueerd moeten worden, verdwijnen er ook nog veel banen. Al met al is er in alle provincies in 2015 sprake van teruglopende werkloosheid. De verschillen in tempo en niveaus zijn echter aanzienlijk (figuur 2 en 3).

Banengroei in steeds meer sectoren

In 2012 en 2013 kampten vrijwel alle sectoren met banenverlies. Uitzonderingen waren de agrarische sector (+10.000 banen in 2013) en informatie en communicatie, waar het aantal banen gelijk bleef. In de loop van 2014 trad echter herstel op in enkele sectoren. In de arbeidsintensieve sectoren handel, horeca en vervoer groeide het aantal banen met circa 20.000 en in de zakelijke dienstverlening met ruim 30.000. De agrarische sector (+10.000) en informatie en communicatie (+7.000) bleven ook in 2014 banenscheppers.

¹ Volgens de 'oude' CBS definitie. Conform de vanaf 2015 te gebruiken Eurostat-definitie is de door ING geraamde werkloosheid voor 2014 6,8% en voor 2015 6,3%.

Figuur 3 Verwachte spreiding gemiddelde werkloze beroepsbevolking (605.000) in 2015 per provincie

Bron: ING Economisch Bureau

In andere sectoren stagneert of krimpt het aantal banen echter nog. De industrie kende zes jaar banenverlies, maar aan het eind van 2014 lijkt deze trend tot een stilstand gekomen. Ook bij de sector openbaar bestuur en overheidsdiensten lijkt dit na vier jaar achteruitgang (in totaal 44.000 banen) het geval te zijn, evenals in het onderwijs en de sector cultuur, recreatie en overige diensten. Ook de bouw kent al zes jaar banenverlies. Er verdwenen per saldo 115.000 banen, waarvan in 2014 ook nog ruim 20.000. In de financiële dienstverlening groeit het aantal banen al sinds 2002 niet meer, en verdwenen er per saldo in de laatste jaren ongeveer 50.000 banen. In de gezondheids- en welzijnszorg is de situatie momenteel het somberst. Eind 2012 kwam deze banenmotor (van minder dan 1 miljoen banen in 1995 naar 1.635.000 banen) tot stilstand. In 2013 verdwenen er 20.000 banen, in 2014 ruim 30.000.

Gezien de positieve tendensen voor de meeste sectoren ligt een verdere banengroei in het verschiet. Evenals de economische groei zal deze echter gematigd zijn. Bovendien melden zich al meer mensen op de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld na zelf gekozen afwezigheid of na een langere studieduur, maar ook omdat ouderen significant later met pensioen gaan. Ook hierdoor zal de werkloosheidsdaling traag verlopen.

Spanning op arbeidsmarkt neemt langzaam weer toe

Een andere ontwikkeling op de arbeidsmarkt is de langzaam weer oplopende spanning, zeker in sommige beroepsgroepen. Er is een kwantitatieve mismatch tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, tussen beschikbare vacatures en niet-werkende werkzoekenden, gemeten door het UWV. In

het derde kwartaal liep deze op van 0,53 naar 0,56: een ruime arbeidsmarkt². De arbeidsmarkt is zeer krap voor (hoogopgeleide) ICT'ers, organisatiedeskundigen, economen en landbouwkundigen en krap voor (technisch) systeemanalisten en artsen. Daarnaast is er een kwalitatieve mismatch, vooral voor bepaalde technische beroepen. De aansluiting op de arbeidsmarkt lijkt te verslechteren, waardoor vacatures moeilijker kunnen worden vervuld en mensen moeilijker een baan kunnen krijgen. Per regio zijn de verschillen groot.

Hoge werkloosheid in Flevoland, Zuid-Holland, Groningen en Friesland

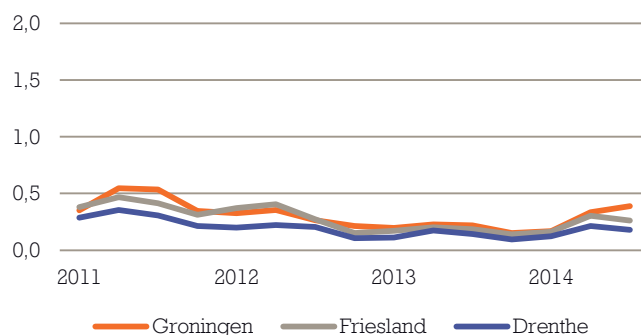
In 2015 is in Flevoland de werkloosheid het hoogst (11,6%) en in Zeeland het laagst (4,8%). In Zuid-Holland, dat met naar schatting 148.000 werklozen in 2014 voor ongeveer een kwart bijdraagt aan de totale werkloosheid, blijft de werkloosheid ondanks dalende aantallen ook bovengemiddeld hoog. Groningen en Friesland noteren naast een relatief lage economische groei een relatief hoge werkloosheid. Noord-Holland kent in 2015 naar schatting ongeveer 100.000 personen, maar is wat werkloosheidspercentage betreft evenals Gelderland en Overijssel een gemiddelde provincie. Limburg, Noord-Brabant, Utrecht en Drenthe zijn naast Zeeland positieve uitzonderingen en kennen een verhoudingsgewijs lage werkloosheid.

Lage groei en zeer ruime arbeidsmarkt in noorden

Het herstel van de economie in de drie noordelijke provincies blijft met 0,8% voor Groningen en Drenthe en 0,9% voor Friesland achter bij het landelijke groeipad. Oost-Groningen is met 0,3% zelfs de minst presterende regio in 2015, het gevolg van forse bevolkingskrimp en een sterkere aanwezigheid van de niet-groeïende sectoren overheid en zorg. Een vergelijkbare sectorstructuur is er in Friesland en Drenthe. Ook daar drukken overheid en zorg de groei. De provincie Groningen kent vanwege de weersafhankelijke en dominante gasproductie bovendien een volatiele economie. Omdat voor 2015 wordt uitgegaan van een stabilisatie op het lagere gasproductieniveau van 2014 drukt dit het economisch herstel. Met de aantrekkingskracht van de (onderwijs)stad Groningen, het groeicentrum rond Eemshaven/'Energy Valley' en gesteund door investeringen van onder meer Google is het langetermijnperspectief echter goed. Voor Friesland is het exportgerichte agrifood cluster de groeimotor, voor Drenthe de maakindustrie en de 'biobased economy'.

De werkloosheid is in 2015 in Groningen en Friesland (beiden 8,2%) hoger dan in Nederland. In Drenthe is deze structureel lager, maar met een verwachte 6,9% nu ook lager dan nationaal. Door vergrijzing daalt de omvang van de beroepsbevolking hier relatief sterker dan in Friesland. In Groningen daalt deze nog niet en bovendien kent de provincie een beter potentieel in banengroei dankzij de groeisectoren duurzame energie, biochemie en ICT. Met in het derde kwartaal ongeveer 3.700 vacatures op 9.500 werkzoekenden is de Groningse arbeidsmarkt nog zeer ruim (indicator 0,38), maar minder ruim dan in Friesland (0,26) en Drenthe (0,18) (figuur 4). In ICT beroepen wordt de spanning op de Groningse

Figuur 4 Spanningsindicator* arbeidsmarkt Groningen, Friesland en Drenthe

Bron: UWV, bewerking ING Economisch Bureau; * quotiënt van openstaande vacatures en niet-werkende werkzoekenden (korter dan zes maanden werkloos).

arbeidsmarkt als gemiddeld gekwalificeerd en is al enige sprake van een mismatch. Voor medische beroepen is de arbeidsmarkt ruim. In Friesland is voor beide beroepsgroepen de arbeidsmarkt ruim, voor Drenthe is de arbeidsmarkt voor alle beroepen zeer ruim.

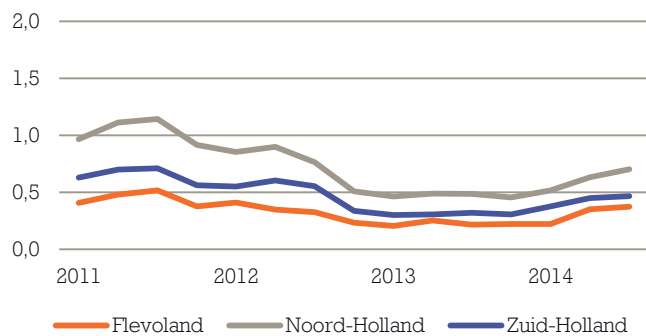
Economie Noord- en Zuid-Holland en Flevoland groeit goed door, maar werkloosheid in Flevoland blijft hoog

Na Utrecht zijn in 2015 Noord-Holland (+1,8%), Flevoland (+1,6%) en Zuid-Holland (+1,5%) de provincies met de hoogste economische groei. De groei is echter maar iets hoger dan de landelijke groei. Alleen Groot-Amsterdam excelleert, met een groei boven de 2%, dankzij een gunstige sectorstructuur met als groeimotoren het ICT cluster en Schiphol. De magneetfunctie van de hoofdstad op bewoners, studenten, bedrijven en toeristen straalt bovendien af op de naburige regio's Haarlem en Zaanstreek, ook snelle groeiers. Het dichtbevolkte Zuid-Holland profiteert in 2015 van de koopkrachtverbetering en Rijnmond van de stijgende lijn van handels- en logistieke bedrijven. De regio Delft en Westland is in de periode 2014/15 de snelst groeiende regio van Nederland, maar had na een aantal slechte jaren ook veel goed te maken. De glastuinbouw profiteert van een prima exportjaar.

De economische groei van Flevoland leunde de afgelopen jaren vooral op de jonge en snel groeiende bevolking. Het groeiniveau doet nu echter een stapje terug, omdat de bevolkingsgroei is teruggevallen naar een nog maar iets bovengemiddeld niveau, mede door stilgevallen woningbouwprojecten. Op dit moment lijdt de particuliere consumptie al onder het relatief hoge percentage particuliere schulden en de hoge werkloosheid. Deze is in Flevoland met een geraamde 11,6% in 2015 de hoogste van het land.

In Zuid-Holland zijn bijna 150.000 mensen werkloos, 8,8% van de beroepsbevolking. In Noord-Holland is deze met 7,6% conform het nationale gemiddelde. In Zuid-Holland trekt de grootstedelijke werkloosheid (Rotterdam in het derde kwartaal 12,3%, Den Haag 10,6%) het gemiddelde omhoog. In omliggende gebieden is de werkloosheid vaak zelfs beneden gemiddeld. In Amsterdam is de werkloosheid (9,4%) iets lager dan in Rotterdam en Den Haag. In alle drie de steden is het aantal langdurig werklozen echter een aanhoudend probleem.

² UWV kwalificeert de arbeidsmarkt als zeer ruim bij waarde van 0,0 tot 0,5, ruim bij 0,5-1,0, gemiddeld bij 1,0-1,5, krap bij 1,5-2,0 en als zeer krap bij spanningsindicator hoger dan 2,0.

Figuur 5 Spanningsindicator* arbeidsmarkt Flevoland, Noord-Holland en Zuid-Holland

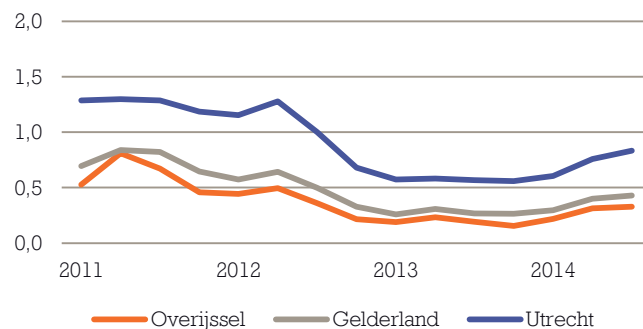
Bron: UWV, bewerking ING Economisch Bureau; * quotiënt van openstaande vacatures en niet-werkende werkzoekenden (korter dan zes maanden werkloos)

De hoge werkloosheid in Flevoland is te wijten aan het hoge aantal jonge nieuwkomers op de arbeidsmarkt en de achterblijvende positie in het creëren van nieuwe werkgelegenheid. De spanning op de arbeidsmarkt in Flevoland is nog gering (indicator 0,37) (figuur 5). De arbeidsmarkt is voor alle beroepsgroepen zeer ruim en alleen voor ICT en medische beroepen ruim. In Zuid-Holland is de arbeidsmarkt ook nog zeer ruim (0,46), maar inmiddels al krap voor ICT beroepen. Noord-Holland kent na Zeeland en Utrecht de minst ruime arbeidsmarkt. Tegenover 31.000 niet-werkende werkzoekenden die korter dan zes maanden op zoek zijn naar een baan, staan 22.000 vacatures. Dit komt overeen met een spanningsindicator van 0,70, wat staat voor een ruime arbeidsmarkt. In het noorden van Noord-Holland is deze zeer ruim, in Gooi en Vechtstreek ruim en in Amsterdam gemiddeld. In Amsterdam is de markt voor ICT-personeel al zeer krap en moeten werknemers vaak uit het buitenland worden gehaald. Voor economisch-administratieve en verzorgende en dienstverlenende beroepen is de spanning op de arbeidsmarkt gemiddeld.

Economie en arbeidsmarkt Utrecht doen het goed, die van Gelderland en Overijssel gemiddeld

Voor de provincie Utrecht wordt voor 2015 een economische groei van 1,8% voorzien, opnieuw hoger dan landelijk. De opleving van de in Utrecht dominerende zakelijke dienstverlening, ICT-sector en groothandel zijn verantwoordelijk voor de topositie van Utrecht (tabel 1). In Gelderland dragen ook het groeiherstel van bouw en logistiek bij aan de regionale groei (1,3%), maar de sterk vertegenwoordigde zorgsector dempt de groei tot een gemiddeld niveau. In Overijssel is de groei nog een fractie lager (1,1%) vanwege de geringere bevolkingsgroei.

De werkloosheid in deze drie provincies toont ongeveer hetzelfde beeld: Utrecht staat er beter voor dan de gemiddeld presterende provincies Gelderland en Overijssel. Voor 2015 verwacht ING Economisch Bureau voor Utrecht een werkloosheid van 6,9%, voor Gelderland van 7,5% en voor Overijssel van 7,6%. Een verschil tussen de provincies is dat de daling van de werkloosheid in Gelderland en Overijssel deels te danken is aan een afname van de beroepsbevolking. In Utrecht stijgt de beroepsbevolking de komende jaren nog door en is de lagere werkloosheid het gevolg van een

Figuur 6 Spanningsindicator* arbeidsmarkt Overijssel, Gelderland en Utrecht

Bron: UWV, bewerking ING Economisch Bureau; * quotiënt van openstaande vacatures en niet-werkende werkzoekenden (korter dan zes maanden werkloos)

hogere banengroei in de dominante sectoren zakelijke dienstverlening en ICT.

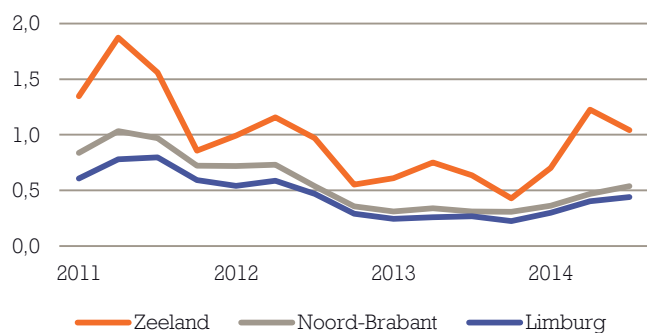
Utrecht is na Zeeland de provincie met de minst ruime arbeidsmarkt. Met 10.200 vacatures tegenover 12.300 korter dan zes maanden niet-werkende werkzoekenden (spanningsindicator is dan 0,83) is de arbeidsmarkt nog ruim, maar voor IT beroepen is deze in Amersfoort en omgeving krap en in Midden-Utrecht zeer krap: het aantal vacatures is het drievoudige van het aantal werkzoekenden. Voor medische beroepen is de arbeidsmarkt gemiddeld en zijn er eveneens meer vacatures dan werkzoekenden. Het oplossen van de groter wordende kwantitatieve mismatch tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt is vooral in Utrecht, maar in mindere mate ook op de Veluwe en de Stedendriehoek Apeldoorn-Deventer-Zutphen een uitdaging. In Gelderland en Overijssel is de spanningsindicator lager dan in Utrecht en de arbeidsmarkt dus ruimer, maar in beide provincies loopt de spanning langzaam op.

In de Achterhoek en Twente is er vanwege vergrijzing en een dalende bevolkingssomvang een relatief sterke vervangingsvraag van personeel, waardoor de werkloosheid gedrukt wordt. De regio's Arnhem-Nijmegen en Noord-Overijssel hebben een jongere bevolking en daardoor tijdelijk meer last van jeugdwerkloosheid gehad. Voor groei op termijn staan deze regio's er dankzij de demografische samenstelling en de stedelijke omgeving juist weer beter voor.

Lage werkloosheid in zuidelijke provincies; Noord-Brabant groeit sterker dan Limburg en Zeeland; Zeeuwse arbeidsmarkt seizoengevoeliger en krappere

De Zeeuwse economie blijft een buitenbeentje. Zeeland kent met circa 8.000 werklozen – in Noord-Brabant zijn het er tien maal zoveel – de laagste werkloosheid van het land, ook in relatieve zin: naar verwachting 4,8% in 2015. De spanning op de arbeidsmarkt is het hoogste van het land. Met 3.500 vacatures op 3.400 werkzoekenden was de arbeidsmarkt in het derde kwartaal van 2014 gemiddeld gespannen (indicator 1,04) (figuur 7). Opvallend is het seizoenpatroon: in het tweede kwartaal loopt de spanning op, om vervolgens in het derde en vierde wat te dalen. Dit komt door het economische belang van het toerisme. De arbeidsmarkt voor horecafuncties is altijd extreem krap in het tweede en zeer krap in het derde kwartaal. Ook voor medische beroepen is de arbeidsmarkt krap. De lichte groei van de zwaar

**Figuur 7 Spanningsindicator* arbeidsmarkt
Zeeland, Noord-Brabant en Limburg**

Bron: UWV, bewerking ING Economisch Bureau; * quotiënt van openstaande vacatures en niet-werkende werkzoekenden (korter dan zes maanden werkloos)

vertegenwoordigde industrie (aandeel 25% in de regionale economie) verklaart het aantrekken van de economische groei van 0,2% in 2014 naar 1,0% in 2015 (tabel 2).

De Brabantse groei van 1,4% in 2015 is gelijk aan het landelijk gemiddelde en gestoeld op de exportgerichte elektrotechnische en machine-industrie. De werkloosheid steekt met een geraamde 6,8% gunstig af tegen de landelijke verwachting.

De indicator voor spanning op de arbeidsmarkt is inmiddels boven de 0,5 uitgekomen, wat staat voor een ruime arbeidsmarkt. Voor ICT'ers is de arbeidsmarkt krap. In Limburg is voor deze beroepsgroep de mismatch minder groot en is sprake van een gemiddelde arbeidsmarkt, met wel meer vacatures dan werkzoekenden. Voor medische, veiligheids- en dienstverlenende beroepen in horeca en retail is de arbeidsmarkt ruim, in de overige beroepsgroepen zeer ruim. De Limburgse werkloosheid heeft zich positief ontwikkeld in 2014 en is onder het Nederlandse gemiddelde uitgekomen. Voor 2015 wordt een werkloosheid van 6,6% verwacht, na Zeeland het laagste niveau van het land. De economische groei trekt weliswaar aan van 0,5% naar 0,9%, maar blijft beneden gemiddeld. De sterk vertegenwoordigde zorgsector en de krimpende bevolking drukken de groei.

2 Groningen

Henk van den Brink

Regio econoom

Oost-Groningen

Delfzijl en omgeving

Overig Groningen

Zeer volatiele economie vanwege gaswinning

- De Groningse economie groeit in 2015 naar verwachting met 0,8%. De groei blijft achter bij de landelijke groei, zeker in Oost-Groningen, dat met 0,3% de slechtst presterende regio is.
- De economische kracht ligt in de corridor Groningen/Eemshaven en wordt gevoed door de sterke aanwezigheid van energie, industrie en agrifood en is gestoeld op de prima onderwijsinfrastructuur.
- Het nadelige verschil met de werkloosheid in Nederland is bijna ingehaald. De Groningse werkloosheid komt in 2015 naar verwachting uit op een niveau 7,9% in 2015, versus 7,7% in Nederland.

Hoge belang aardgas leidt tot lage groei in 2015

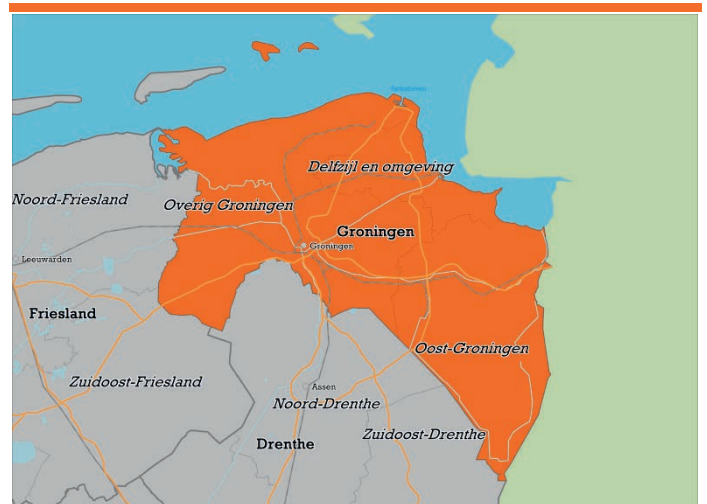
De omvang van de Groningse economie is ultimo 2014 ruim € 23 miljard, een aandeel van circa 4,5% in de nationale economie. Hoe afhankelijk de provinciale economie is van aardgaswinning blijkt weer eens uit de voor 2014 verwachte groeicijfers. Door een lagere productie van de dominante delfstoffenwinning (aandeel in de productiestructuur van 35%) en door een in vergelijking met 2013 zeer zachte winter krimpt de economie met ruim 5%. Voor 2015 wordt een stabilisatie van de aardgasproductie op dit lagere niveau verwacht, wat de regionale economische groei drukt tot 0,8%. Ook de hoge vertegenwoordiging van de in 2015 krimpde sector zorg en welzijn en de sinds 2010 al met 7% gekrompen overheid drukken in vergelijking het Gronings herstel. Overig Groningen (het gebied rond de stad Groningen en de Eemshaven met het groeiclusier 'Energy Valley') en - dankzij chemie, metaalindustrie en energie - Delfzijl en omgeving herstellen zich beter dan Oost-Groningen. Deze laatste regio kent een nog sterkere aanwezigheid van zorg en overheid en kent daarnaast een forse bevolkingskrimp, waardoor de groei van de regionale economie in 2015 beperkt blijft tot 0,3%, de laagste groei van de veertig Nederlandse regio's.

Verskil met nationale werkloosheid bijna verdwenen

De gemiddelde werkloosheid in Groningen daalt in 2015 naar verwachting van 9,3% naar 8,2%, nog iets boven het nationale gemiddelde (7,7%). De eerder ingezette trend van een kleiner verschil met het Nederlandse werkloosheidspercentage wordt daarmee weer opgepakt. Hoewel er nog veel banen zullen verdwijnen, vooral in de zorg- en financiële sector, toont de Groningse economie de nodige vitaliteit als banenschepper, dankzij het groeipotentieel van sectoren als duurzame energie, biochemie en ICT. De business case van AkzoNobel en Suiker Unie om in Delfzijl biochemicaliën uit bietsuiker te produceren is hiervan een voorbeeld.

Internationale allure stad Groningen en Eemshaven

Tot en met september 2014 groeide het aantal Groningse

startende bedrijven met 0,2% naar 3.054. Binnen de provincie is er een duidelijk verschil in de startersdynamiek. In Oost-Groningen waren er 11% minder starters, maar in Delfzijl en omgeving 13,5% en in Overig Groningen 2,4% meer. Deze laatste subregio telt driekwart van alle starters in de provincie. De jonge en hoogopgeleide beroepsbevolking is in combinatie met het stedelijke leefmilieu een enorme plus voor het ondernemerschap in de stad Groningen. In 2014 werden de 30.000^e student aan de RUG en de 200.000^e inwoner in de gemeente ingeschreven. Dat ze uit Wales respectievelijk Brazilië afkomstig zijn, laat ook zien dat Groningen internationaal aantrekkelijk is.

In de meeste sectoren nam het aantal starters toe, maar veruit de hoogste groei was er in de landbouw, gevolgd door industrie en bouw. In de detailhandel, zakelijke dienstverlening en onderwijs en zorg daalde het aantal starters. Het aantal ICT starters kende in 2014 een dip. Toch ontwikkelt Groningen zich sterk als interneteconomie. Volgens de Fast50 met qua omzet snelst groeiende techbedrijven staat Groningen inmiddels tweede achter Amsterdam. De pilot van KPN in Noord-Groningen met een 5G-netwerk is een nieuwe impuls voor ICT spin-offs en bijbehorende werkgelegenheid. De vestiging van het nieuwe datacenter van Google in de Eemshaven brengt niet alleen € 600 miljoen aan investeringen en nieuwe werkgelegenheid met zich mee, maar is mede te danken aan de duurzame 'Energy Valley' die deze regio is. Duurzame energie uit wind en biomassa en de ligging aan zee zijn naast goedkope grond, de prima glasvezel infrastructuur en gekwalificeerd personeel bepalend geweest om zich hier te vestigen. Google financiert zelfs een nieuw windmolenpark in Delfzijl en neemt daarvan de stroom af. Ook voor Aldel was de goedkoper geworden energie – dankzij een aan te leggen kabel naar Duitsland – reden om op het Chemiepark in Delfzijl een doorstart te maken.

Nog te veel seinen op rood in Oost-Groningen

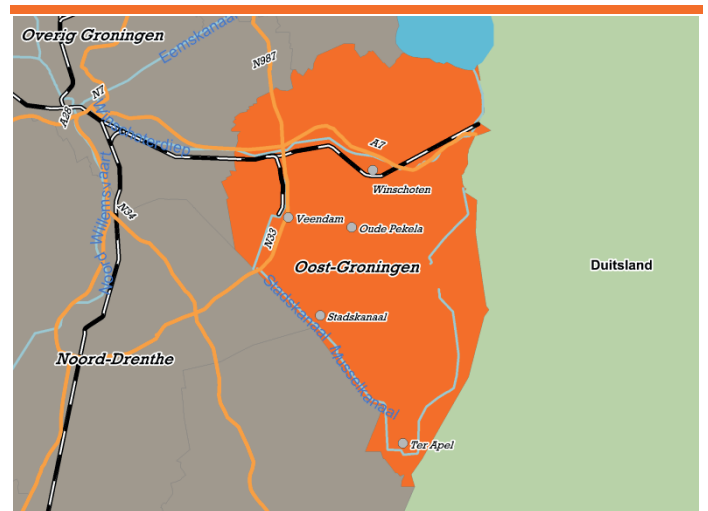
- De economie van Oost-Groningen kent na twee krimpjaren stagnatie in 2014 en 2015. De groei is met 0,1% respectievelijk 0,3% marginaal.
- Demografische krimp, hoge werkloosheid, ongunstige sectorstructuur en daling van het aantal starters zetten rem op economische groei.
- Er zijn kansen voor agri-food en webwinkels en groeiregio Nedersaksen ligt in de achtertuin.

Demografische krimp en economische stagnatie

Oost-Groningen speelt met een BBP-aandeel van 0,5% en een economische omvang van € 2,6 miljard een bescheiden rol op het nationaal economisch toneel. Die rol wordt bovendien steeds kleiner. Na een krimp in 2012 en 2013 van in totaal 3,5%, groeit de economie in 2014 en 2015 fractioneel (0,1% respectievelijk 0,3%). De belangrijkste oorzaken zijn een oververtegenwoordiging van sectoren die niet of nauwelijks groeien en een daling van de omvang van de bevolking. Het aantal inwoners, dat als sinds 2007 krimpt, valt volgens het CBS verder terug van 149.000 nu tot 139.000 in 2040. Vanuit de particuliere consumptie – ook al door de relatief hoge werkloosheid – en de hiervan afhankelijke sectoren zoals detailhandel, horeca en een deel van de dienstverlening blijven er weinig impulsen komen voor de economie. Alleen webwinkels, die minder locatie gebonden zijn dan fysieke winkels, hebben een redelijk groeiperspectief. Dat de detailhandel bovengemiddeld aanwezig is in deze regio, komt dan ook vooral door internetshops. De in vergelijking met de rest van Groningen en Nederland achterblijvende prestaties – Oost-Groningen noteert in 2015 de laagste groei van alle 40 regio's – komt echter vooral door de oververtegenwoordiging van krimpsector zorg en de stagnerende overheidssector. Zorg en overheid vormen in deze regio 31% van de economie, nationaal is dat 23%. De industrie is weliswaar sterker vertegenwoordigd dan landelijk, maar het betreft vooral de minder exportgerichte subsectoren hout- en bouwmaterialen, papier en grafisch, meubels en machinereparatie. Landbouw en wegtransport zijn ook bovengemiddeld aanwezig. Belangrijkste werkgevers in de commerciële sector zijn aardappelzetmeelconcern Avebe in Veendam en verpakkingsproducent Smurfit Kappa in Oude en Nieuwe Pekela. Nadelig voor de groei is ook dat de zakelijke dienstverlening – een groeisector in 2015, die bovendien een hoge toegevoegde waarde genereert – en de zich sterk ontwikkelende groothandel ondervertegenwoordigd zijn.

Eén op de tien werkloos in 2015

Oost-Groningen kampt bovendien met een bovengemiddelde werkloosheid. Deze heeft weliswaar zijn top bereikt, maar zal in 2015 naar verwachting nog niet onder de 10% uitkomen. Voor heel Groningen wordt een daling van 9,3% naar

8,2% voorzien, voor Nederland van 8,3% naar 7,7%. Het aantal werkzoekenden was in het derde kwartaal 8.667, 22% hoger dan in 2013 (landelijk 10%). Voor betere kansen op de arbeidsmarkt is betere scholing een must. Nu wordt de regio nog gekenmerkt door een in vergelijking met Nederland oudere en lager geschoolde beroepsbevolking: 29% is lager opgeleid in Oost-Groningen, in Nederland is dat 22%.

Ondernemerslust te laag; kansen voor agri-export

Na negen maanden stond voor 2014 de teller voor Oost-Groningen op 577 starters, 11% minder dan in dezelfde periode in 2013, toen er ook al sprake was van een teruggang. De ondernemerszin in Oost-Groningen is daarmee verder gedaald: per 1.000 personen van de beroepsbevolking starten 8,9 personen een eigen onderneming, in geheel Nederland ligt dit op 12,4. Het is de uitvoer die ook in deze regio voor groei zal moeten zorgen. Vooral de agri-export is kansrijk, want naar zetmeelproducten blijft internationaal veel vraag. De belangrijkste kansen voor export, maar ook voor werk, liggen in de achtertuin, in Nedersaksen, een Duitse groeiregio bij uitstek.

Economische positie Oost-Groningen in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Lager	Lager
Werkloosheid	Hoger	Hoger

Bron: ING Economisch Bureau

Impuls door herstel en investeringen energie

- **Delfzijl en omgeving kan in 2015 groei tegemoet zien, voor het eerst in zeven jaar. De groei blijft met 0,8% nog flink achter bij de landelijke groei.**
- **Het lichte herstel in 2015, maar ook de economische terugval in zowel 2013 als 2014 zijn gerelateerd aan de prestaties van de dominante energiesector.**
- **Delfzijl en omgeving is bezig met een inhaalslag op het gebied van startende bedrijven.**

Energie boost voor regionale economie

Delfzijl en omgeving is qua economische waarde (€ 1,5 miljard; aandeel 0,3% in het BBP) de kleinste regio van het land. Met een geraamde 0,8% groei in 2015 is Delfzijl en omgeving voor het eerst sinds 2007 uit de rode cijfers. In beide voorgaande jaren slonk de economie met 2,3%. In 2013 was de krimp in de chemie de voornaamste oorzaak, in 2014 is de 8% achteruitgang in de sector energievoorziening de boosdoener. Deze daling is te wijten aan de extreem warme wintermaanden begin 2014. Daardoor is er veel minder energie voor warmte verstoekt door huishoudens en bedrijven. Chemie en energie zijn in deze regio veel sterker aanwezig dan gemiddeld in ons land. Energievoorziening heeft een aandeel van 30% in de economie van Delfzijl en omgeving en de chemie van 11%. In Nederland is het aandeel van deze beide sectoren 2%. Zakelijke en financiële dienstverlening zijn juist in veel mindere mate aanwezig, terwijl dit tezamen met de energievoorziening sectoren zijn die hoge toegevoegde waarde genereren.

In 2015 is de opleving van de energiesector - uitgaande van een normale winter en dus een plus voor de Nederlandse energievraag - de voornaamste impuls voor regionale groei. Een stimulerende rol is daarbij ook weggelegd voor de nieuwe Eneco Bio Golden Raand centrale. Ook het nieuwe windmolenpark in Delfzijl, belangrijkste energiebron voor en gefinancierd door Google, dat haar nieuwe datacenter in de naburige Eemshaven vestigt, is een impuls voor de energiesector en de regionale economie. Daarnaast kan de (herstel)bouw een opleving tegemoet zien vanwege de fondsen die beschikbaar zijn gesteld voor het opknappen van huizen die te lijden hebben gehad van de aardbevingen. De krimpende bevolking drukt via de consumptie de economische groei. De bevolkingsomvang daalt al tien jaar en valt de komende jaren verder terug: van 48.000 nu naar 41.000 in 2040.

Eén op de tien werkloos in 2015

In het derde kwartaal van 2014 was de omvang van de totale Groningse werkloze beroepsbevolking 22.000, fors lager dan in dezelfde periode in 2013 (-5.000). Het werkloosheidspercentage in de provincie komt daarmee op 8,4% en zal gemiddeld uitkomen op ruim 9%. Aangezien in deze regio de werkloosheid structureel hoger ligt dan in de provincie en

werkgever Aldel fors banenverlies noteerde, zal de werkloosheid ook in 2015 nog boven de 10% blijven. Een minpunt voor de regio is de in vergelijking met Nederland oudere en veel lager geschoolde beroepsbevolking. Mensen die hun baan verliezen zijn hier minder goed in staat een overstap te maken naar gecreëerde banen in andere sectoren.

Starters zien kansen in 'biobased business'

Met 194 starters in de eerste negen maanden van 2014 staat Delfzijl onderaan het lijstje van alle Nederlandse regio's, maar het aantal groeide met 13,5%, terwijl in Nederland het aantal starters 1% afnam. Ook in 2013 groeide het aantal starters in deze regio sterker dan nationaal. En ook al is er nog een grote achterstand in ondernemerszin, de inhaalslag verloopt snel. Vooral landbouw en industrie trekken meer startende ondernemers. De kruisverbanden tussen de goed vertegenwoordigde sectoren energie, chemie en landbouw bieden een goede basis voor nieuwe initiatieven in 'biobased business'. De business case van AkzoNobel Delfzijl en Suiker Unie om hier biochemicaliën uit bietsuiker te winnen is hiervan een voorbeeld. De doorstart van Aldel vanwege vooral lagere energiekosten dankzij een aan te leggen kabel vanuit Duitsland biedt ook kansen. Kansen voor spin-offs en op werk zijn er ook op het gebied van de interneteconomie nu KPN in Loppersum een pilot 5G netwerk wil uitrollen.

Economische positie Delfzijl en omgeving in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Lager
Werkloosheid	Hoger	Hoger

Bron: ING Economisch Bureau

Ups en downs voor regionale economie

- De regio is sterk afhankelijk van de resultaten van de gaswinning. Door een lagere afzet en prijsdalingen krimpt de economie in 2014 met bijna 6%. Voor 2015 ligt een groei van 1,1% in het verschiet.
- Het onderliggende groeiperspectief is echter goed: dankzij de groei-as Groningen/Eemshaven neemt de bedrijvigheid toe. Er zijn veel starters en grote internationale bedrijven investeren in de regio.
- De gemiddelde werkloosheid daalt van circa 8,5% in 2014 naar ongeveer 7,5% in 2015.

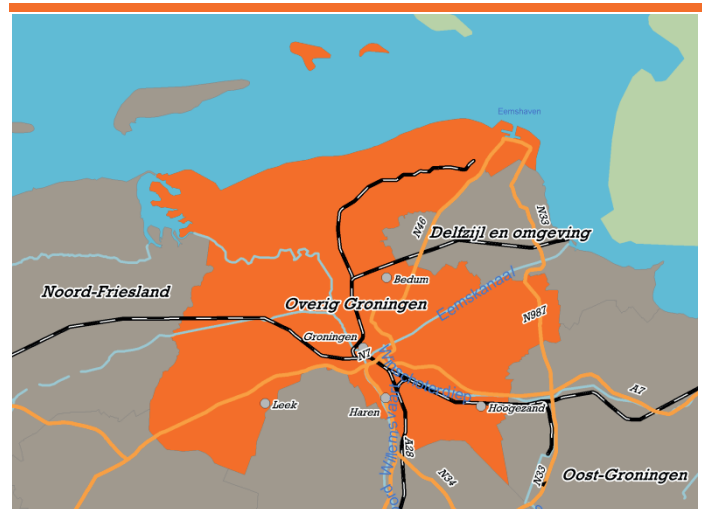
Aardgaswinning zorgt voor ups en downs groeicijfer...

De aardgaswinning in deze regio is - vanwege de aardbevingen - een bron van materiële schade voor sommigen, maar een bron van welvaart voor alle Nederlanders, ook de Groningers. Gaswinning en -verkoop door NAM, GasTerra en aanverwante bedrijven zorgen voor werkgelegenheid en een forse bijdrage aan het Bruto Regionaal Product (omvang in 2013 € 9,6 miljard, 47% van de regionale economie). De jaarlijkse fluctuaties in de gasafname zorgen echter ook voor extremen in de groeicijfers. In 2013 was de regio dankzij een strenge winter de enige Nederlandse regio die groeide, maar in 2014 door hogere temperaturen de grootste krimper (-5,8%). Voor 2015 voorziet ING - op basis van stabilisatie van deze sector - een 1,1% groei van de economie.

De omvang van de regionale economie is met € 20,6 miljard (BBP-aandeel van 3,9%) het vijfvoudige van die van de andere regio's Oost-Groningen en Delfzijl en omgeving gezamenlijk (€ 4,1 miljard). Gecorrigeerd voor de dominantie van de delfstoffenwinning zijn ook overheid en zorg, energie, agri-food en de papierindustrie goed vertegenwoordigd. Andere industriële sectoren en de groothandel en de logistieke sector zijn minder sterk aanwezig. Daardoor blijft het economisch herstel in 2015 iets achter bij de nationale groei (+1,4%). Qua demografie is de situatie in deze regio tegenovergesteld aan die in het noordoostelijk deel van de provincie. In de Stad Groningen en omgeving groeit de bevolking volgens het CBS van ruim 386.000 nu tot bijna 418.000 in 2030. Vanuit de rest van de provincie en omliggende regio's is er een trek naar de stad. Voor de consumptieve bestedingen en sectoren als detailhandel en horeca in de Stad Groningen is dit goed nieuws.

...maar onderliggend is groeiperspectief goed

Tot en met september 2014 waren er 2.288 starters, ruim 2% meer dan in deze periode in 2013. Dat het aantal starters twee jaar op rij groeit is voor weinig regio's in het land weggelegd. Nationaal daalde het aantal starters bijvoorbeeld met 1% in 2014. Bovendien is het aantal starters per 1.000 personen van de beroepsbevolking nu met 12,5 personen iets hoger dan het Nederlandse gemiddelde. Vooral de groei-as

Stad Groningen/Eemshaven kent een prima groeidynamiek, met internationale allure bovendien. In de stad bleken de 30.000^e RUG student en de 200.000^e inwoner uit het buitenland afkomstig, in 'Energy Valley' Eemshaven gaat het nieuwe datacentrum van Google zich vestigen. Eerder was IBM al overtuigd van de locatievoordelen van deze regio. Naast ruimte zijn dit duurzame energie, een goed geschoolde beroepsbevolking en innovatieve samenwerkingsverbanden tussen universiteit en hogescholen en bedrijfsleven. De regio profileert zich steeds meer als interneteconomie, met niet alleen veel starters, maar - nog belangrijker - ook doorgroei-ers, qua omzet en werkgelegenheid.

Werkloosheid daalt naar 7,5% in 2015

De regio wordt gekenmerkt door een relatief hoog opgeleide beroepsbevolking (42% versus 34%). De arbeidsmarkt staat er mede hierdoor beter voor dan in de andere twee Groningse regio's. In het derde kwartaal van 2014 bedroeg de gemiddelde werkloosheid in de provincie 8,4%, lager dan een jaar eerder (9,8%), maar nog iets hoger dan in Nederland (8,0%). In Overig Groningen zijn de werkloosheidsniveaus vergelijkbaar met die in de rest van Nederland. ING verwacht voor deze regio een werkloosheid van ongeveer 8,5% in 2014 en 7,5% in 2015.

Economische positie Overig Groningen in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Hoger	Lager
Werkloosheid	Lager	Vergelijkbaar

Bron: ING Economisch Bureau

3 Friesland

Henk van den Brink

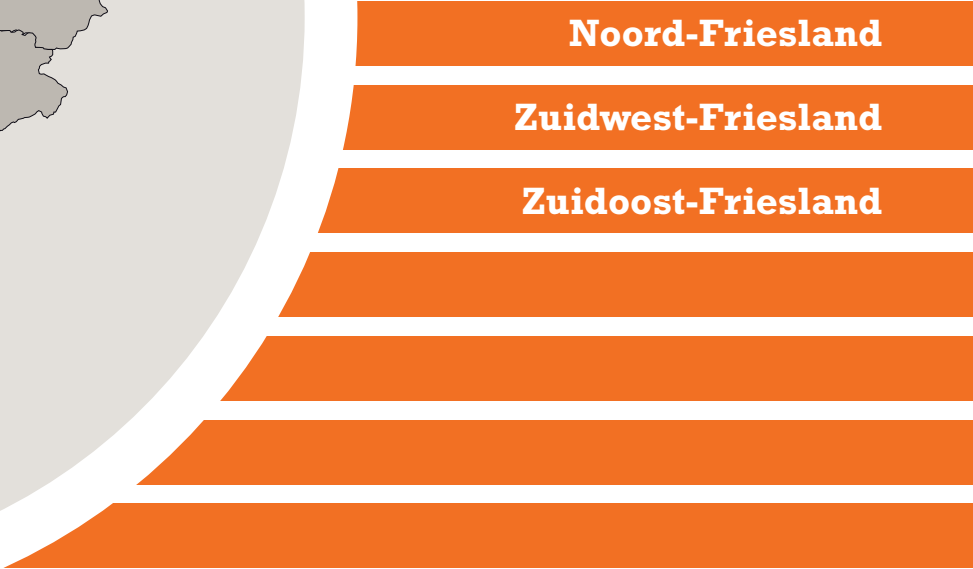
Regio econoom

Noord-Friesland

Zuidwest-Friesland

Zuidoost-Friesland

Economie Friesland krabbelt overeind

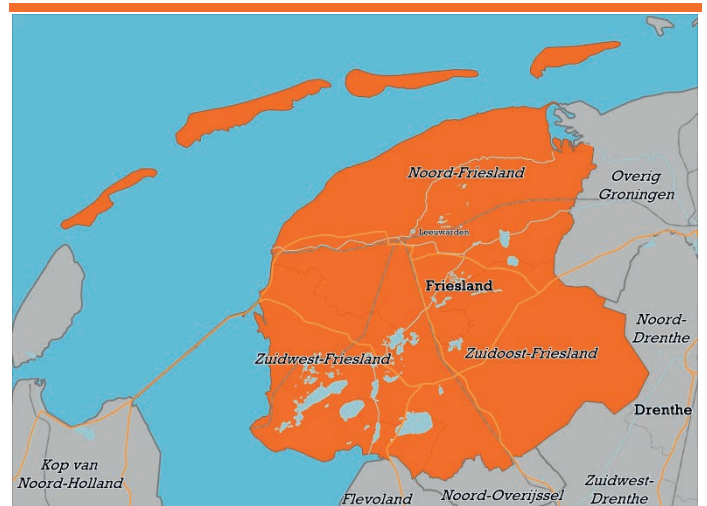
- In 2015 doet de Friese economie eindelijk een stap vooruit. De verwachte groei van 0,9% blijft vanwege de sterke aanwezigheid van de niet-groeiende sectoren zorg en overheid nog achter bij de BBP ontwikkeling voor geheel Nederland (1,4%).
- Ondernemers kunnen nog stappen maken, door meer samen te werken en over de grenzen heen te kijken. Vooral agrifood biedt kansen.
- De Friese werkloosheid daalt na een piek van 10% in 2014 maar mondjesmaat. In 2015 valt het percentage terug naar ruim 8%.

Groeimotor export slaat ook in Friesland aan

De omvang van de regionale economie groeit in 2015 met bijna 1% naar circa € 16,5 miljard. Noord-Friesland is met een aandeel van 55% groter dan de regio's Zuidoost (31%) en Zuidwest-Friesland (14%) tezamen. In 2014 was er nog geen groei vanwege de teruggang in de delfstoffenwinning, een sector die in Friesland is oververtegenwoordigd. Alleen Noord-Friesland kent aardgaswinning en daardoor krimpt deze regio nog in 2014. Bovendien zijn in het noorden groei-sectoren zoals groothandel, logistiek en bouw minder sterk aanwezig, terwijl de stagnerende sectoren zorg, overheid en financiële instellingen juist zijn oververtegenwoordigd. Het zuidelijke deel van de provincie herstelt eerder en groeit in 2014 iets boven het nationale gemiddelde. In 2015 blijft de groei in Zuidoost- en Zuidwest-Friesland echter steken op dit niveau (bijna 1%). In dit deel van de provincie zijn de exportgerichte agrarische sector en industrie de groeimotoren. Vooral de agrifood is dankzij de investeringen in de zuivelindustrie in onder meer Heerenveen goed vertegenwoordigd (9,4% aandeel versus 4,5% nationaal). De export is voor de nationale economie in zowel 2014 als 2015 de grote aanjager (4% groei in beide jaren). Friese ondernemers profiteren minder dan gemiddeld in Nederland. Friesland heeft een exportwaarde van bijna € 4,5 miljard, maar kent het op één na laagste exportaandeel (1,3%) en de geringste exportgerichtheid van bedrijven (1 op de 11 bedrijven). Met name industrie, groothandel en transport en logistiek profiteren van de stijgende uitvoer. De laatste twee sectoren zijn echter in Friesland minder sterk vertegenwoordigd. Het goede nieuws is dat de Friese uitvoer dankzij de sterke vraag naar zuivelproducten vanuit Azië snel groeit en bovendien de beste spreiding van afzetmarkten kent van alle provincies.

Werkloosheid daalt langzaam

De Friese werkloosheid heeft in 2014 gepiekt op 10%. Effecten op de arbeidsmarkt ijlen na op die van de conjunctuur, zeker in de niet-commerciële sectoren zorg en overheid. In

2015 zullen door reorganisaties in de zorgsector, de grootste werkgever van Friesland nog vele banen verdwijnen. Ook in de commerciële sector verdwijnen echter nog banen, onder meer in de in (Noord-)Friesland sterker dan gemiddeld vertegenwoordigde financiële dienstverlening. Eind september 2014 bedroeg het aantal niet-werkende werkzoekenden 34.598, 8% meer dan op hetzelfde tijdstip een jaar eerder (Nederland +10%). In Zuidwest-Friesland (1%) en Noord-Friesland (6%) steeg het aantal werkzoekenden veel minder dan in Zuidoost-Friesland (16%).

Startersdynamiek nog ondermaats

In de eerste drie kwartalen van 2014 daalde het aantal Friese starters marginaal (-0,4%) tot 3.138. Alleen in de industrie, de agrarische sector en het onderwijs was er sprake van groei. In de laatste twee sectoren betrof dit voor een groot deel zzp'ers. De startersdynamiek kan nog verder omhoog, want gemeten naar aantal starters per 1.000 personen van de beroepsbevolking blijft Friesland met 10,7 achter bij Nederland (12,4).

De Friese economie met haar sterke basis in groeisector agrifood is toekomstbestendig. Op het gebied van kennisinfrastructuur wordt nog altijd veel progressie geboekt. De WaterCampus (actief op het gebied van watertechnologie) en de Dairy Campus zijn vernieuwd en in Zuidoost-Friesland timmert het Innovatiecluster Drachten aan de weg. Dit is een samenwerkingsverband tussen hightech bedrijven, kennisinstellingen, provincie en de gemeente Smallingerland.

Op het gebied van samenwerking met andere regio's zijn nog meters te maken. De investeringsagenda "Wurkje foar Fryslân" verdient extra agendapunten. De provincies Groningen en Drenthe of Duitsland worden niet genoemd. Grenzen verleggen geeft een push aan de economische groei en verhoogt de kans op werk voor de inwoners van Friesland.

Eindelijk weer groei economie in 2015

- **Economie Noord-Friesland groeit na enkele jaren krimp in 2015 met 0,8%, ongeveer de helft van de landelijke groei.**
- **De krimp in 2014 en 2015 van de in de regio ruim vertegenwoordigde publieke, financiële en zorgsector blijft zowel de economische groei als de daling van de werkloosheid temperen.**
- **De drie w's (wei, water en waddenrecreatie) zijn de sectoren met de beste groeivoorzichten voor de komende jaren.**

Samenstelling productiestructuur remt herstel in 2015

De Noord-Friese economie kent in 2014 naar verwachting een krimp van 0,6%. In 2015 groeit de economie wel, maar deze is met 0,8% flink lager dan de geraamde BBP groei (1,4%). Na zes jaar heeft de regionale economie per saldo stilgestaan. Immers, de omvang van de economie in 2014 is met € 9,1 miljard gelijk aan dat in 2008. De economie van Noord-Friesland is met een aandeel van 1,8% van het BBP groter dan die van Zuidwest- en Zuidoost-Friesland bij elkaar (1,4%).

Ten opzichte van Nederland zijn landbouw (aandeel 5%), delfstoffenwinning (8%), voedingsmiddelenindustrie (4%), financiële dienstverlening (11%) en overheid, onderwijs en zorg (samen 29%) sterk vertegenwoordigd. Melkveehouderij en akkerbouw zijn de prominente landbouwsectoren in Noord-Friesland, FrieslandCampina (zuivel) en HZPC (aard-appelen) de grote namen.

Industrie, groothandel en transport (uitgezonderd vervoer over water) zijn in Noord-Friesland flink ondervertegenwoordigd. Krimpsectoren als overheid, zorg en financiële instellingen - de grote werkverschaffers van de regio - zijn juist oververtegenwoordigd. Deze ongunstige samenstelling van de sectorstructuur is de reden dat de regionale economie in 2014 stagneert en in 2015 lager dan gemiddeld in Nederland groeit.

De toekomstige demografische ontwikkeling wijkt af van die in de meeste andere noordelijke regio's. De aanzuigende werking van de hoofdstad Leeuwarden voor bevolking (en bedrijvigheid) zorgt volgens het CBS tot 2025 voor een lichte bevolkingsgroei, van 333.000 tot 334.500.

Werkloosheid Noord-Friesland blijft relatief hoog

De werkloosheid is doorgaans iets hoger dan gemiddeld in Friesland. In het derde kwartaal van 2014 bedroeg de werkloosheid in de provincie 8,8%, hoger dan in hetzelfde kwartaal in 2013. Voor geheel 2014 wordt voor de provincie Friesland een gemiddeld werkloosheidspercentage van 9,5% verwacht, dalend naar 8,2% in 2015. In Noord-Friesland zullen deze percentages iets hoger liggen. In de publieke, zorg- en financiële sector lopen nog allerlei reorganisaties.

Kansen met wei, watertechnologie en waddenrecreatie

Het aantal starters in de regio is de laatste jaren redelijk constant: circa 1.630 starters in de eerste negen maanden. In het noorden is dit aantal alleen in de regio Overig Groningen hoger. De hoogwaardige opleidingen en het stedelijk milieu van Leeuwarden verklaren dit hoge aantal. Er is echter nog een slag te maken: het aantal starters per 1.000 personen van de beroepsbevolking is met 10,5 lager dan het Nederlandse gemiddelde (12,4).

Het Noord-Friese bedrijfsleven moet doorgaan met de dingen waar het goed in is. Het groeiperspectief ligt vooral in de landbouw (melkveehouderij en akkerbouw) en de food industrie. In deze topsector, ondersteund door het Dairy Campus kenniscluster in Leeuwarden, is fors geïnvesteerd. De wereldwijde vraag naar zuivelproducten met een hoge toegevoegde waarde zoals melkpoeder en wei blijft groeien en (Noord-)Friesland kan qua kwantiteit en kwaliteit in die groeiemarkt voorzien. Ook toerisme (Waddeneilanden) en watertechnologie zijn kansrijke sectoren. De WaterCampus Leeuwarden is voor Nederland de bindende factor voor research en ondernemerschap op het gebied van watertechnologie. Wereldwijd liggen hier exportkansen voor bedrijven, zoals voor Berghof Membrane Technology uit Leeuwarden, dat membraanfilters produceert voor zuivering van afvalwater.

Economische positie Noord-Friesland in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Lager
Werkloosheid	Hoger	Hoger

Bron: ING Economisch Bureau

Economische groei stabiliseert op 1%

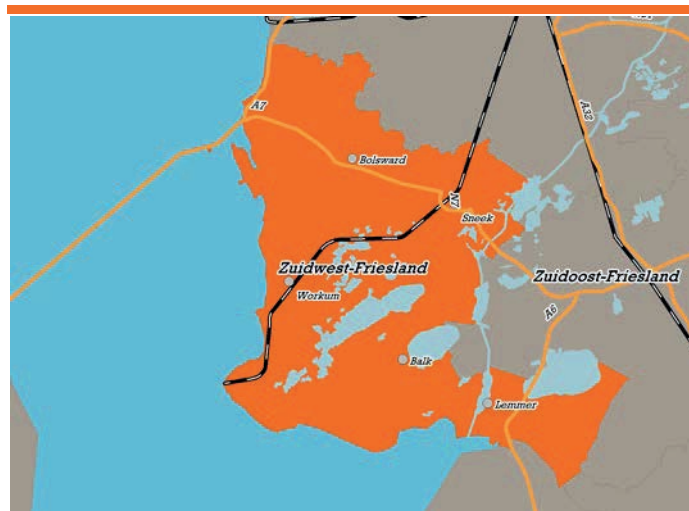
- Zuidwest-Friesland kan een lichte groei tegemoet zien van 1,1% in 2015, ongeveer hetzelfde percentage als in 2014.
- De op export gerichte agrifood industrie blijft het fundament van de regionale economie en is tevens de groeimotor voor de komende jaren.
- Het aantal starters fluctueert sterk, behalve in landbouw en industrie.

Kleine Zuidwest-Friese economie is stabiele groeier

De economie van Zuidwest-Friesland groeit in 2015 naar verwachting met 1,1%, een fractie boven het noordelijke gemiddelde, maar duidelijk onder het nationale groeipeil (1,4%). Deze groei is gelijkwaardig aan die in 2014, toen de regio beter scoorde dan alle andere noordelijke gebieden. De economie van Zuidwest-Friesland ontwikkelt zich de laatste twintig jaar structureel beter dan de rest van Noord-Nederland en kent bovendien minder schommelingen dan andere (noordelijke) regio's. De omvang is met een nationaal aandeel van 0,6% en een waarde van € 2,3 miljard klein. Vanwege deze geringe grootte telt de voor 2015 voorziene groei in exportgerichte en bovengemiddeld in de regio vertegenwoordigde sectoren agrifood en de machine- en transportmiddelenindustrie sterk door. De grootste verschaffers van werkgelegenheid zijn in deze regio niet zoals in de meeste regio's de zakelijke dienstverleners. Zowel de zorg als handel en industrie bieden de inwoners meer banen. Er is nog geen sprake van demografische krimp. De bevolkingsomvang stijgt de komende tien jaren nog iets en piekt volgens het CBS in 2027 op 107.400. Daarna daalt het aantal inwoners snel, tot minder dan 100.000 in 2040. De komende jaren is er dus nog geen sprake van demografische druk op de consumptieve bestedingen. Bovendien herstelt de arbeidsmarkt, waardoor het economisch herstel via de particuliere consumptie een extra boost krijgt.

Werkloosheid daalt in 2015 naar ongeveer 8%

Het werkloosheidspercentage is doorgaans hoger dan in geheel Nederland, maar ligt wel iets onder het provinciale gemiddelde. In het derde kwartaal van 2014 bedroeg het Friese werkloosheidspercentage 8,8%. De gemiddelde werkloosheid in de provincie komt waarschijnlijk uit op 9,5% en zakt volgend jaar naar 8,2%. Effecten op de arbeidsmarkt ijlen na op die van de conjunctuur en ook in 2015 zullen er nog ontslagen vallen. Vooral in de zorg – de grootste werkgever in Zuidwest-Friesland – zullen eerder aangekondigde reorganisaties nog gaan neerslaan in de werkloosheidsstatistiek. Bovendien is de regionale beroepsbevolking verhoudingsgewijs lager opgeleid, waardoor bij ontslag een nieuwe baan minder snel gevonden zal worden. Al met al zal in Zuidwest-Friesland de werkloosheid minder snel afnemen

dan landelijk en provinciaal en boven de 8% blijven.

Meer starters in landbouw en industrie, de meest kansrijke sectoren van Zuidwest-Friesland

De ontwikkeling van het aantal starters in Zuidwest-Friesland is sterk wisselend. In de eerste drie kwartalen van 2014 daalde het aantal met 7% (tot 482). In dezelfde periode in 2013 steeg het aantal met 10%. Positief is dat het aantal starters in de industrie wel twee jaar op rij groeit. Opmerkelijk is dat net als in de andere noordelijke regio's het aantal starters in de landbouw sterk toeneemt, in deze regio van 9 naar 21. De meeste starters zijn nog altijd te vinden in de zakelijke dienstverlening en de detailhandel. De horeca in dit toeristische merengebied krijgt in 2014 geen impulsen vanuit startende ondernemers, want dat aantal liep terug met 38%. Het aantal starters per 1.000 personen van de beroepsbevolking daalde eveneens: van 11,0 naar 10,3. Daarmee is deze regio minder ondernemend dan gemiddeld (12,4 starters).

Kansen voor het Zuidwest-Friese bedrijfsleven liggen er vooral in de topsector agrifood. Van alle noordelijke regio's is de dominantie van deze sector het grootst in deze regio. Het aandeel in de regionale economie is 11,6% versus 4,5% in Nederland. Deze exportgerichte sector is niet alleen een nationale, maar ook een regionale exportmotor, zoals het toenemend aantal starters in deze sector illustreert.

Economische positie Zuidwest-Friesland in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Lager
Werkloosheid	Vergelijkbaar	Hoger

Bron: ING Economisch Bureau

Broos economisch herstel in 2014 en 2015

- **Zuidoost-Friesland herstelt langzaam maar zeker van een reeks magere jaren. Voor 2014 wordt een groei van 1,0% voorzien, voor 2015 van 0,9%.**
- **Friesland exporteert wereldwijd zuivelproducten, maar ook steeds vaker technologie en kennis.**
- **De startersdynamiek neemt toe, vooral in agrifood.**

Groeipotentie in Zuidoost-Friesland

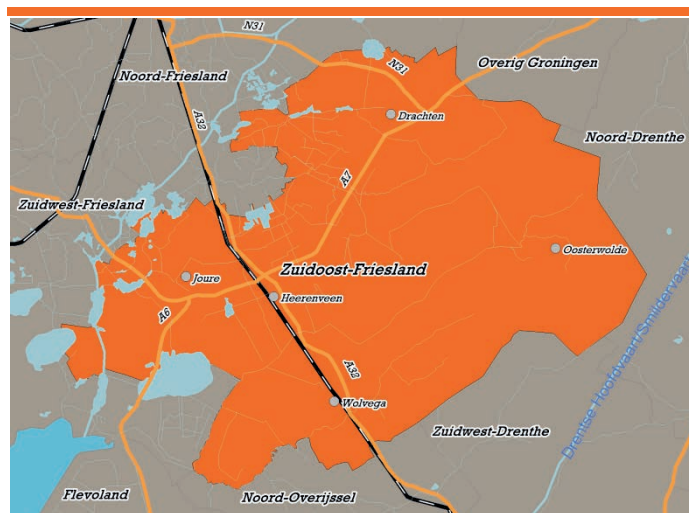
De omvang van de Zuidoost-Friese economie (€ 5,0 miljard) is ruim twee keer zo groot als de Zuidwest-Friese. Het aandeel in de nationale economie is 1%. De groei van 0,9% in 2015 is iets lager dan de nationale groei. Dit is het gevolg van de dominantie van de ook volgend jaar slinkende sectoren zorg en welzijn en de stagnerende overheidssector. De opleving is te danken aan sectoren als agrifood en de elektro-technische, machine- en transportmiddelenindustrie, die in deze regio goed zijn vertegenwoordigd en die profiteren van positieve uitvoerverwachtingen.

Net als in de andere Friese - en de meeste noordelijke - regio's is de agrifood sector in deze regio een belangrijke speler, met een aandeel van 10% in de economie (Nederland 5%). Grote bedrijven zijn HZPC in Joure (aardappelen) en A-Ware in Heerenveen. In deze regio timmert het Innovatiecluster Drachten, een samenwerkingsverband van high-tech bedrijven, de provincie en Smalingerland, de grootste gemeente van de regio, aan de weg. Philips Consumer Lifestyle in Drachten is één van die bedrijven en als sterk gerobotiseerd bedrijf een toonbeeld van technologische innovatie. De zorgsector is ook dominant aanwezig en veruit de grootste werkgever. Ook bouw, handel en milieudienstverlening zijn in deze regio bovengemiddeld sterk aanwezig. Zakelijke dienstverlening, overheid en transport zijn in Zuidoost-Friesland ondervetegenwoordigd.

Werkloosheidstoename lager dan in rest Friesland

Effecten op de arbeidsmarkt ijlen na op die van de conjunctuur. In 2014 zijn er ook in deze regio meer mensen ontslagen dan dat er nieuwe banen zijn gecreëerd. In 2015 zullen met name in de zorgsector, de sector met de meeste banen in Zuidoost-Friesland, nog veel banen verdwijnen. In andere sectoren zoals de voedingsmiddelenindustrie - gedreven door de forse investeringen in zuivelverwerking -, maar ook de bouw en de handel zullen nieuwe banen ontstaan. In het derde kwartaal bedroeg de werkloosheid in de provincie 8,8% en voor 2014 als geheel wordt een percentage van 9,5% verwacht, dalend naar 8,2% in 2015. Het werkloosheidspercentage in Zuidoost-Friesland ligt doorgaans iets onder het provinciale gemiddelde. In deze regio zal de werkloosheid naar verwachting circa 9% in 2014 en 8% in 2015 bedragen.

Verbeterpunten liggen er op het vlak van onderwijs en

ondernemen. De beroepsbevolking in Zuidoost-Friesland is lager geschoold dan nationaal en ook de populariteit van het ondernemerschap blijft achter.

Aantal starters neemt toe; kansen in export van zowel agrifood producten als kennis en technologie

Tot en met september 2014 waren er 1.010 starters in deze regio. Daarmee is Zuidoost-Friesland de enige Friese regio die twee jaar op rij een toename van het aantal starters laat zien (3% in 2014, 5% in 2013). In geheel Nederland daalde het aantal starters met 1%. Naast een opvallende toename van het aantal zzp'ers in het onderwijs en een flinke groei van het aantal gestarte horecazaken en industriële bedrijven was er een verdubbeling van het aantal starters in de landbouw. Het aantal starters neemt weliswaar iets toe naar 10,6 per 1.000 personen van de beroepsbevolking, maar dit is beduidend lager dan nationaal (12,4).

Agrifood toont de meeste dynamiek. Friesland voorziet niet alleen in toenemende mate de wereld van haar zuivelproducten. Ook is bijvoorbeeld door FrieslandCampina en andere landbouwbedrijven geïnvesteerd in het Holland Center in Shanghai om agrarische kennis en expertise in China te verwaarden.

Economische positie Zuidoost-Friesland in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Lager
Werkloosheid	Vergelijkbaar	Hoger

Bron: ING Economisch Bureau

4 Drenthe

Henk van den Brink

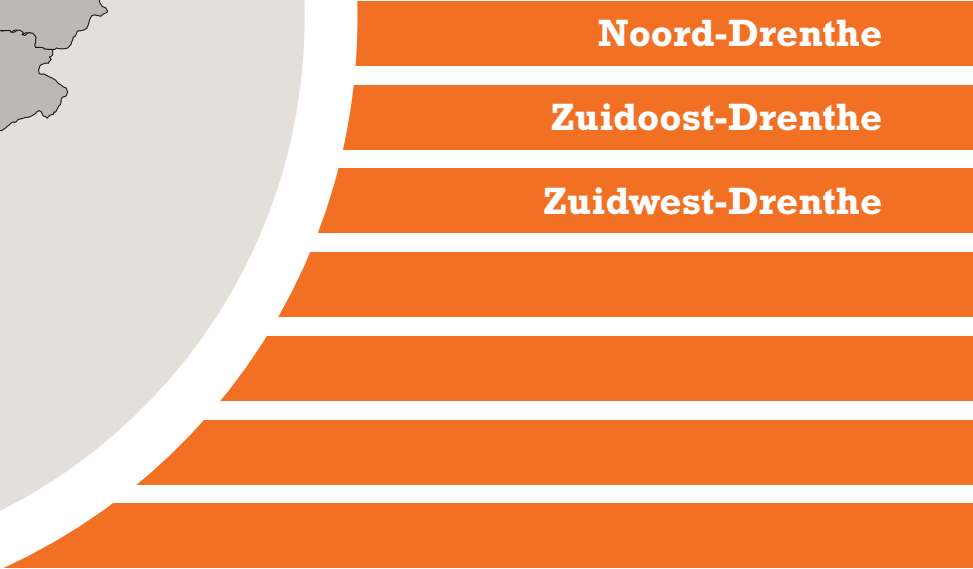
Regio econoom

Noord-Drenthe

Zuidoost-Drenthe

Zuidwest-Drenthe

Economie pas in 2016 terug op niveau 2008

- **De Drentse economie kent in 2014 een nulgroei. Voor volgend jaar ligt een groei van 0,8% in het verschiet. Deze groei versterkt in 2016, zodat na acht jaar de regionale economie weer terug is op het niveau van 2008.**
- **De groei blijft achter bij de landelijke BBP toename. Dit komt deels door de sterke aanwezigheid van de ook in 2015 slinkende sectoren overheid en zorg.**
- **De werkloosheid heeft eind 2013 een dalende trend ingezet en komt regionaal naar verwachting uit op 6,9% in 2015.**

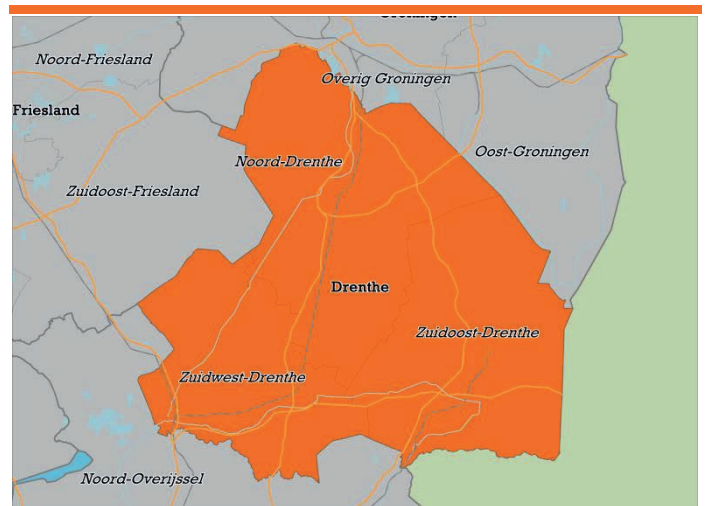
Drentse economie kent acht magere jaren

Omdat in 2014 naar verwachting de Drentse economie stabiliseert en pas in 2015 licht groeit (0,8%), komt de omvang van de economie pas in 2016 terug op het pre-crisis niveau van € 12 miljard, waarmee een eind komt aan een reeks van acht magere jaren.

De regio telt verhoudingsgewijs veel activiteit in de agrarische sector, de delfstoffenwinning en de industrie. Echter, vooral de zorg en overheid en onderwijs zijn prominent aanwezig. Het is de enige provincie waar deze twee publieke sectoren de grootste banenverschaffers zijn en niet de commerciële sectoren zakelijke dienstverlening, handel en industrie. Groothandel en logistiek - groeimotoren in 2015 - zijn ondervertegenwoordigd in Drenthe. De zorgsector is in zowel 2014 (-0,5%) als 2015 (-1,0%) krimpsector en de overheid slinkt in 2014 (-0,5%) en stagneert in 2015 (0,0%). Deze sectoren remmen dan ook het groeiherstel. Vooral de in Drenthe goed gefundeerde elektrotechnische, chemische en voedingsmiddelenindustrie zijn als exportgerichte sectoren de groeipijlers die de provincie langzaam maar zeker uit het slop trekken.

Meer krapte op Drentse arbeidsmarkt door bevolkingskrimp

ING verwacht dat de gemiddelde werkloosheid in Drenthe dit jaar uitkomt op 7,6% en in 2015 op 6,9%. De werkloosheid is in Drenthe structureel lager dan in de twee andere noordelijke provincies, maar is eind 2013 voor het eerst deze eeuw ook onder het nationale gemiddelde gedoken. In het eerste halfjaar heeft deze trend zich doorgezet en was de werkloosheid bijna één procentpunt lager dan nationaal. Dit komt deels door de verouderende bevolking. De potentiële beroepsbevolking (alle 15-65 jarigen) piekte zes jaar geleden op 315.000 en had medio dit jaar een omvang van 305.000. Ook de omvang van de beroepsbevolking daalt hierdoor. Alleen in Noord-Drenthe is bevolkingskrimp niet aan de orde.

Bovengemiddelde groei aantal starters, vooral in de industrie

In de eerste drie kwartalen van 2014 bedroeg het aantal starters in Drenthe 2.208. Met 10,4 starters per 1.000 mensen van de beroepsbevolking is het aantal starters fors lager dan nationaal (12,4). Alleen de provincie Limburg scoort lager. Het aantal daalde met 3,3% sneller dan het Nederlandse gemiddelde van -1,0%. In Noord- en Zuidwest-Drenthe was de daling met -8,1% respectievelijk -6,0% zelfs nog groter. In Zuidoost-Drenthe nam het aantal starters echter met 5,3% toe. Deze groei vond vooral plaats in de agrarische sector, de sector die in de provincie een verdubbeling van het aantal starters kende. Ook de logistieke sector en de horeca telden meer starters. In Zuidoost-Drenthe plusten ook industrie en groothandel. In geheel Drenthe krimpt vooral het aantal starters in de dienstverlening fors.

De uitdaging voor het Drentse bedrijfsleven ligt in verbetering van het innovatievermogen van de economie en het focussen op de meest kansrijke sectoren. Het goede nieuws is dat Drenthe met het aandeel innovatieve banen beter presteert dan de twee andere noordelijke provincies en dat het aantal starters in innovatieve sectoren is toegenomen. Verterpunten zijn het opleidingsniveau en de participatiegraad van vrouwen. De kansen liggen vooral in de sectoren, die al sterk vertegenwoordigd zijn en waar volop werk is en nog wordt geïnvesteerd: landbouw, voedings- en maakindustrie en de 'biobased economy' (inclusief biochemie en -polymeren).

Groei blijft achter door krimp zorg en overheid

- Met een nulgroei in 2014 en een lichte groei van 0,7% in 2015 blijft de ontwikkeling van de economie in Noord-Drenthe achter bij de landelijke groei.
- In Noord-Drenthe is er in tegenstelling tot zuidelijk Drenthe geen bevolkingskrimp.
- Banenkrimp zorg en overheid leiden nog niet tot meer ondernemerschap: aantal starters Noord-Drenthe daalt in 2014 fors.

Economische groei lijdt onder bezuinigingen

De groei in Noord-Drenthe is met groeipercentages van 0,0 in 2014 en 0,7 in 2015 niet alleen minimaal, maar ook fors lager dan de landelijke groei. Dit komt vooral doordat de overheid en de zorg - sectoren die in dit deel van de provincie sterker zijn vertegenwoordigd dan gemiddeld - in beide jaren ten gevolge van de bezuinigingsoperatie van het huidige kabinet krimpsectoren zijn. Ook de ondergeschikte rol van de exportgerichte en groeiende industrie drukt de regionale groei.

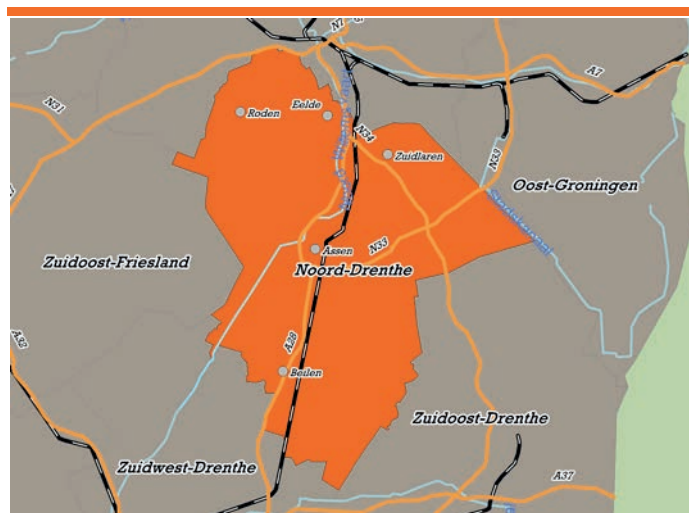
Noord-Drenthe is met een omvang van ruim € 4,5 miljard de economisch belangrijkste regio van de provincie. Landelijk gezien is het aandeel echter 'slechts' 1%. De regio telt naast de oververtegenwoordiging in zorg en overheid veel activiteiten in de agrarische sector en de delfstoffenwinning. Industrie en logistiek, de sectoren die de nationale economie in 2014 en 2015 op sleeptouw nemen, zijn in Noord-Drenthe minder goed vertegenwoordigd.

Werkloosheid daalt in 2015 naar circa 7%

In Noord-Drenthe is het werkloosheidspercentage lager dan in de rest van de provincie en ongeveer gelijk als in geheel Nederland. In het derde kwartaal van 2014 bedroeg de werkloosheid in de gehele provincie Drenthe 7,6%, tegenover 8,0% in Nederland. Het banenverlies in de publieke sector en zorg is redelijk opgevangen door banencreatie in andere sectoren. Zo blijken webshops in Noord-Drenthe een substantiële bijdrage te leveren aan de banengroei in de retail. Omdat her en der nog diverse banen zullen sneuvelen in de publieke sector, zal de werkloosheid eerder stabiliseren dan dalen in dit deel van de provincie. De gemiddelde werkloosheid in Noord-Drenthe zal in 2014 uitkomen op circa 7,5% en in 2015 op 7,0%.

Het aantal niet-werkende werkzoekenden is in een jaar tijd met 22% gegroeid naar 9.225 personen aan het eind van het derde kwartaal in 2014. In de rest van Drenthe en in Nederland lag deze groei aanzienlijk lager.

Gunstig is dat de beroepsbevolking in deze regio dankzij de vestiging van Stenden Hogeschool in Assen en de nabijheid van de universiteit en hogescholen in de stad Groningen beter geschoold is dan gemiddeld in Nederland.

Nog veel te winnen op gebied van ondernemerschap

Ondanks de hogere opleidingsniveaus schort er nog het een ander aan de ondernemerslust in Noord-Drenthe. Het aantal starters daalde in de eerste negen maanden van 2014 met 8% tot 864. Deze teruggang is hoger dan in zuidelijk Drenthe en veel hoger dan nationaal. In de eerste drie kwartalen startte 10 op de 1.000 personen van de beroepsbevolking een eigen onderneming. In Nederland ligt dat een kwart hoger. Vooral op het vlak van de aansluiting tussen onderwijs en ondernemerschap enerzijds en arbeidsmarkt anderzijds valt nog het een en ander te winnen. Mede door technologische ontwikkelingen verandert de arbeidsmarkt voortdurend. Oude bedrijven en beroepen verdwijnen en nieuwe ontstaan, waarbij de vraag naar specialistische technologische kennis toeneemt. Door deze ontwikkelingen zal de vraag naar een hoogopgeleide, flexibel inzetbare beroepsbevolking verder groeien. Banencreatie (of ondernemerschap) in de ondervertegenwoordigde ICT, al dan niet in combinatie met de creatieve sector, life sciences, sensortechnologie e.d. biedt de beste kansen op de arbeidsmarkt voor de al goed geschoolde beroepsbevolking in Noord-Drenthe.

Economische positie Noord-Drenthe in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Lager
Werkloosheid	Vergelijkbaar	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

Meer starters in 2014, groei economie in 2015

- In 2014 is er nog geen economische groei in Zuidoost-Drenthe (-0,5%), in 2015 wel (+0,7%). De Nederlandse economie herstelt aanmerkelijk sterker.
- De startersdynamiek verbetert: in tegenstelling tot geheel Nederland is er in Zuidoost-Drenthe zowel in 2013 als in 2014 een toename van het aantal starters.
- De ontwikkeling van de doorgaans hoge werkloosheid kent een dalende tendens en ligt nog maar iets boven het gemiddelde nationale niveau.

Zuidoost-Drenthe pas in 2015 weer groeiregio

Met een aandeel in de Nederlandse economie van 0,8% (€ 4,1 miljard) is de economie van Zuidoost-Drenthe klein, maar wel één met unieke kenmerken. Zo is de regio rond Emmen de meest in kunststoffenproductie gespecialiseerde regio van Europa. Verder kenmerkt de sectorstructuur zich door een prominente vertegenwoordiging van de agrarische sector. Het regionale exportaandeel van deze sector is het dubbele van het nationale aandeel.

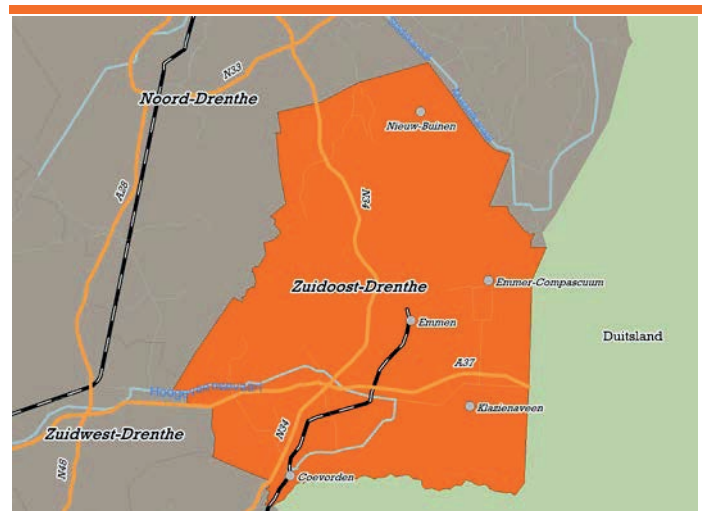
In tegenstelling tot de meeste andere regio's verschaft de industrie meer werkgelegenheid dan de handel, de publieke sector en de zorg en maar iets minder dan de zakelijke dienstverlening. Sectoren die in 2014 en 2015 in omvang groeien zoals groothandel en logistiek zijn echter zwaar ondervertegenwoordigd. Dit vormt de belangrijkste reden dat de regionale economie in 2014 0,5% krimpt en het groeiherstel in 2015 achterblijft bij de nationale ontwikkeling (+1,4%). Hoewel de consumptieve bestedingen aantrekken, wat goed is voor sectoren als detailhandel en horeca, wordt dit effect in Zuidoost-Drenthe gedrukt door het feit dat de bevolking in omvang krimpt. De komende 25 jaar daalt het aantal inwoners van deze regio met 10.000 tot 160.000.

Dalende tendens werkloosheid

De werkloosheid is in Drenthe lager dan in de twee andere noordelijke provincies, en is eind 2013 onder het nationale gemiddelde gedoken. Dit komt deels door de bevolkingskrimp. ING verwacht dat de gemiddelde werkloosheid in Drenthe dit jaar uitkomt op 7,6% en in 2015 op 6,9%. In Zuidoost-Drenthe liggen de percentages naar verwachting iets hoger dan in de provincie, omdat conjunctuurgevoeliger sectoren als industrie, bouw en detailhandel sterk vertegenwoordigd zijn. Voor deze regio zijn de verwachte percentages circa 8,5% in 2014 en 7,5% in 2015. Zorgwekkend is dat de regio niet alleen wordt gekenmerkt door een relatief lager opgeleide beroepsbevolking (zo is het aandeel hoogopgeleiden de helft van het nationale gemiddelde), maar ook dat de verschillen met Nederland groter zijn geworden.

Sectorstructuur biedt exportkansen in Nedersaksen

In de eerste drie kwartalen van 2014 waren er 751 starters,

5% meer dan in 2013. Deze ontwikkeling stemt positief, omdat in geheel Nederland het aantal starters met 1% kromp. Bovendien was in dezelfde periode in 2013 ook al sprake van meer starters (+7%). Het aantal starters in de agrarische sector steeg het sterkst in 2014, maar ook de logistieke sector, groothandel, industrie en de horeca kenden een opleving van het aantal starters. De andere kant van de medaille is dat het aantal starters per 1.000 personen van de beroepsbevolking met 10 personen nog ruim achterblijft bij het Nederlandse gemiddelde (12,4). Het is aan ondernemers kansen te benutten die er zijn in de exportgerichte sectoren industrie, groothandel en logistiek en bovenal de op de 'biobased economy' gerichte agrarische sector. Regionale voorbeelden zijn Cumapol dat plastics maakt voor de voedingsindustrie en het samenwerkingsverband tussen overheid, onderwijs en ondernemers (Green PAC). Exportkansen zijn er vooral in de aangrenzende Duitse deelstaat Nedersaksen. De door VNO-NCW en FME gepresenteerde 'Duitsland-agenda' voorziet een verdrievoudiging van de totale export naar Duitsland in de periode tot 2025. Nedersaksen importeert al voor € 9 miljard uit Nederland en is sterk in groene energie. Voor Zuidoost-Drenthe biedt dit dankzij haar ligging en sectorstructuur voldoende mogelijkheden voor nieuwe groei-initiatieven.

Economische positie Zuidoost-Drenthe in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Lager
Werkloosheid	Hoger	Hoger

Bron: ING Economisch Bureau

Exportgroei agrifood basis herstel economie

- Voor Zuidwest-Drenthe wordt een groei verwacht van 0,4% in 2014, iets hoger dan de overige Drentse regio's, en van 1,0% in 2015. De groei blijft achter bij de BBP groei in Nederland.
- De exportgerichte agrarische sector en food industrie zijn de belangrijkste groeipijlers in de regio.
- Het aantal starters daalde in de eerste negen maanden van 2014 met 6%.

Dankzij exportgroei agrifood hogere groei in 2014 dan in overig Drenthe

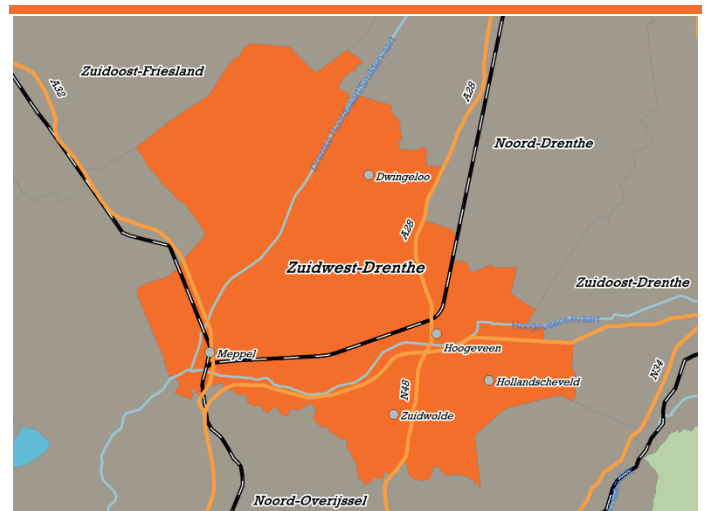
Zuidwest-Drenthe is de kleinste van de drie Drentse regio's. De economische omvang is € 3,2 miljard, wat overeenkomt met een aandeel van 0,6% in het BBP. Na twee jaar van economische krimp volgen twee jaren van lichte groei: 0,4% in 2014 en 1,0% in 2015. De sectorstructuur wordt gekenmerkt door een sterke agrarische sector en voedingsmiddelenindustrie, groeisectoren in beide jaren. Gezichtsbepalende bedrijven zijn DOC Kaas in Hoogeveen en FrieslandCampina Kievit (ontwikkeling en verkoop melkpoeder) te Meppel. Er zijn echter vooral veel kleinere agrarische bedrijven. Naast de agrifood zorgen regionaal belangrijke sectoren als bouw en detailhandel voor een groei-impuls. De bouw groeit nationaal met 2,5% in zowel 2014 als 2015 en de detailhandel in beide jaren met 1%.

Relatief veel banen zijn te vinden in de zorg en de industrie. In de industrie zijn ook metaalproducten en transportmiddelen goed vertegenwoordigd. Sectoren die in 2015 in omvang dalen of stagneren zoals de overheid (0,0%) en zorg (-1,0%) zijn ook in sterkere mate aanwezig. Vooral deze krimpsectoren verklaren het bij Nederland achterblijvende groeiherstel in de regio. De verwachte opleving van de uitvoer voorkomt dat de economische groei ook in Zuidwest-Drenthe negatief uitpakt. Vanuit de particuliere consumptie valt de bestedingsimpuls voor Zuidwest-Drenthe tegen. De bevolkingsomvang neemt sinds 2014 ook in deze regio af.

Werkloosheid daalt sneller dan nationaal

De werkloosheid is in Drenthe structureel lager dan in de twee andere noordelijke provincies, en is eind 2013 onder het nationale gemiddelde uitgekomen. Dit komt deels door de bevolkingskrimp. ING verwacht dat de gemiddelde werkloosheid in Drenthe dit jaar uitkomt op 7,6% en in 2015 op 6,9%. In Zuidwest-Drenthe zal dit percentage iets lager liggen. De arbeidsmarkt is sinds 2009 duidelijk krappere dan in de rest van de provincie, met lagere werkloosheidspercentages als gevolg. Voor 2014 wordt voor Zuidwest-Drenthe een werkloosheid van circa 7% voorzien, voor 2015 van 6,5%.

Het aantal niet-werkende werkzoekenden bedroeg aan het

eind van het derde kwartaal van 2014 6.160, 6% meer dan een jaar eerder. Deze stijging is minder groot dan in Noord-Drenthe (22%), Zuidoost-Drenthe (11%) en Nederland (10%). Zuidwest-Drenthe wordt gekenmerkt door een relatief lager opgeleide beroepsbevolking. De verschillen met het nationale niveau nemen echter wel af. De in vergelijking met de rest van Drenthe krappere arbeidsmarkt geldt vooral voor werk op MBO niveau.

Sterke groei van starters in de agrarische sector

Tot en met september 2014 waren er 593 starters, 6% minder dan in dezelfde periode in 2013. Daarmee is het aantal starters per 1.000 personen van de beroepsbevolking afgenomen van 11 naar 10, terwijl het Nederlandse gemiddelde 12,4 bleef. Vooral de hoge toename van het aantal starters in de agrarische sector (van 13 naar 42) is opmerkelijk. Een deel van de investeringsgolf in de zuivelindustrie in Noord-Nederland slaat neer in deze regio en diverse zzp'ers die op melkveebedrijven gaan werken, maar ook adviseurs voor de melkveehouderij spelen hier op in.

Economische positie Zuidwest-Drenthe in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Lager
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

5 Overijssel

Ferdinand Nijboer

Regio econoom

Noord-Overijssel

Zuidwest-Overijssel

Twente

Groeitempo economie nauwelijks hoger

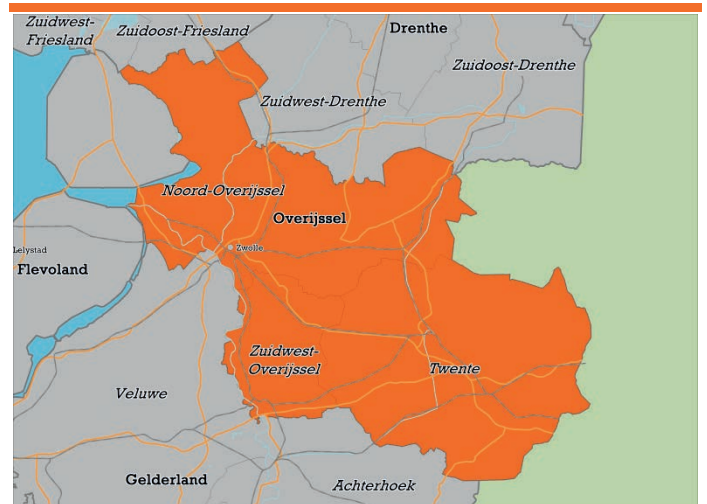
- **De Overijsselse economie groeit in 2015 opnieuw. Met 1,1% is het groeitempo in 2015 echter niet uitbundig.**
- **In 2015 laat bijna alle sectoren krimp achter zich, maar de groei wordt geremd door de zorg en de beperkte bevolkingsgroei.**
- **De werkloosheid neemt in 2015 langzaam verder af, maar blijft hoger dan landelijk.**

Overijsselse economie in hogere versnelling

De Overijsselse economie groeit voor het tweede opeenvolgende jaar. Met 1,1% is het groeitempo in 2015 echter niet uitbundig. Bijna alle sectoren laten in 2015 de krimp achter zich, maar de groei wordt geremd door de zorg en de beperkte bevolkingsgroei. De sectoren die groeien vertegenwoordigen ongeveer 85% van de Overijsselse economie. Het gaat dan bijvoorbeeld om sectoren als bouw, zakelijke diensten, groothandel en industrie. In met name de algemene bouw wordt een iets hogere groei verwacht dan in 2014. Ook de zakelijke diensten en de groothandel groeien harder. Vanwege de afkoelende wereldeconomie is de bijdrage van de exporterende industrie aan de groei in 2015 geringer dan in 2014. Zo valt de groei in de maakindustrie duidelijk terug. Vanuit de zorg, die verder krimpt door onder andere een hogere eigen bijdrage, komt duidelijke tegendruk. De zorg is immers goed voor ongeveer een zevende van de Overijsselse economie. De lagere bevolkingsgroei speelt vooral consumptiesectoren als de horeca en de detailhandel parten. Overijssel blijft met een groei van 1,1% iets achter bij het landelijke beeld. Binnen de provincie presteert Noord-Overijssel het beste, omdat de regio profiteert van een relatief hoge bevolkingsgroei. Twente en Zuidwest-Overijssel zijn qua economische groei in 2015 aan elkaar gewaagd.

Meer werkenden en vacatures

In Overijssel is de werkloosheid, net als in de rest van Nederland, gedaald in de loop van 2014. Over 2013 bedroeg het werkloosheidscijfer gemiddeld nog 8,3%. Vanaf een piek van 9,3% in het eerste kwartaal, ligt het werkloosheidscijfer over het derde kwartaal van 2014 op 8,3%. Gemiddeld voor het jaar komt de werkloosheid in 2014 naar verwachting uit op 8,4%. Er komen in 2014 ieder kwartaal werkenden bij. Het aantal openstaande vacatures is naar schatting met een zevende gegroeid. Het aantal niet-werkende werkzoekenden ligt per september 2014 op 54.603. Dat is een stijging van ongeveer een kwart ten opzichte van september 2013. In vergelijking met de piek in februari 2014 is echter sprake van een daling met 6%. In Overijssel bestaan tussen de regio's verschillen in opbouw van de beroepsbevolking die zorgen voor verschillen in werkloosheid. Zo heeft Noord-Overijssel een relatief jonge bevolking. Een snel dalend aantal werk-

zoekende jongeren verlaagt daar de werkloosheid. Binnen de provincie daalt de werkloosheid in Zuidwest-Overijssel het snelst. Aangezien de Overijsselse economie in een bescheiden tempo herstelt, verwacht ING Economisch Bureau een langzaam verbeterende arbeidsmarkt. In 2015 komt de werkloosheid gemiddeld uit op 7,6%.

Afname aantal gestarte bedrijven

Ondanks de aantrekkende economie daalt het aantal mensen dat een onderneming start. In de eerste drie kwartalen van 2014 zijn 5.535 bedrijven opgericht in Overijssel. Daarmee ligt het aantal starters in de provincie zelfs 6% lager dan in dezelfde periode in 2013. Die daling is sterker dan de 1% krimp in het aantal starters landelijk. Met name in Noord-Overijssel zijn veel minder bedrijven gestart. Ook in Twente lag het aantal starters lager. De groei in Zuidwest-Overijssel is weliswaar sterk, maar deze regio levert maar 14% van het totaal aan starters. De krimp is opvallend sterk in ICT, onderwijs en cultuur (ongeveer een kwart). Ook doorgaans populaire startersbranches als de zakelijke diensten (-7%), detailhandel (-4%) en horeca (-1%) laten een afname zien. Bouw (+8%), vervoer en opslag (+7%) en financiële dienstverlening (+6%) laten daarentegen wel een groei zien. Ook het aantal starters in de gezondheidszorg is verder toegenomen (+2%), omdat zorgprofessionals als ZZP'er voor zichzelf beginnen.

Groei trekt aan dankzij breder herstel

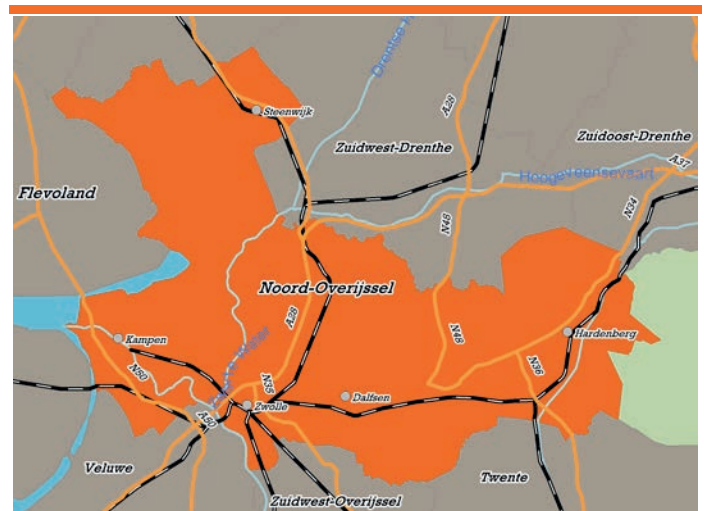
- In 2015 groeit de economie in Noord-Overijssel naar verwachting met 1,4% door het aantrekken van de groei in meer sectoren.
- Delen van de bouw, de zakelijke diensten en de logistiek groeien harder dan in 2015.
- Een snelle daling van de jeugdwerkloosheid levert een belangrijke bijdragen aan de dalende werkloosheid in de regio.

Herstel in 2015 breder gedragen

In 2015 groeit de economie in Noord-Overijssel naar verwachting met 1,4% door het aantrekken van de groei in meer sectoren. Zo herstelt de zakelijke dienstverlening verder en groeit de algemene bouw en de grond-, weg- en waterbouw harder. Ook de groeiende transport en logistiek sector krijgt een verder impuls. De voedingsmiddelenindustrie is bovendien een relatief stabiele groeifactor net als de toename van de bevolking. Daarmee doet Noord-Overijssel het niet alleen beter dan in 2014, maar laat het ook de rest van Overijssel en Zuidelijk Drenthe achter zich. Deze omliggende gebieden hebben allemaal een veel kleinere bevolkingsgroei, omdat daar een succesvolle kern als Zwolle ontbreekt. De regio profiteert nog altijd van de exportgroei, zij het wat bescheidener dan in 2014. De in Noord-Overijssel goed vertegenwoordigde transportmiddelenindustrie (o.a. Scania) en kunststof- en rubberindustrie boeten in 2015 bijvoorbeeld wat aan groeitempo in. In de zorgsector valt de krimp nog iets groter uit dan in 2015, wat de groei in de regio iets beperkt. In de van consumentbestedingen afhankelijke sectoren, zoals de detailhandel en horeca is het herstel broos.

Afname werkloosheid vooral onder jongeren

In Noord-Overijssel is de werkloosheid, net als in de rest van Nederland gedaald. De werkloosheid in de regio komt doorgaans uit in de buurt van het Nederlandse gemiddelde. Over 2013 bedroeg het werkloosheidscijfer gemiddeld 7,5%. Vanaf begin 2014 is de werkloosheid naar verwachting gedaald. Het aantal niet-werkende werkzoekenden lag aan het einde van het derde kwartaal in 2014 zelfs lager dan een jaar eerder. Sinds de piek in februari 2014 is dat aantal met ruim 6% gedaald. De daling van de werkloosheid is het sterkst bij jongeren tot 27 jaar, wat gunstig is. Het aantal niet-werkende werkzoekenden daalde in een jaar tijd met 30%. De lagere jeugdwerkloosheid is deels een gevolg van het langer door studeren, maar is desalniettemin positief. Noord-Overijssel heeft een relatief jonge bevolking, waardoor het meer last had van de opgelopen jeugdwerkloosheid. Nu profiteert de regio juist van de dalende jeugdwerkloosheid. Op termijn heeft Noord-Overijssel, gezien de landelijke vergrijzing, met de jonge bevolking bovendien een troef in handen wat betreft groeipotentie.

Fors meer starters in Noord-Overijssel

Na de flinke groei in 2013 (+17%) is het aantal starters in de regio Noord-Overijssel tot en met september 2014 flink gedaald in vergelijking met dezelfde periode in 2013. Met 16% is de daling groter dan de landelijke afname (-1%). Noord-Overijssel herbergt nu 1,7% van het Nederlandse totaal aan gestarte ondernemingen. In de ICT en de detailhandel nam het aantal opgerichte bedrijven met meer dan een kwart af, wat opvallend is gezien het landelijke beeld. De horeca kent met een groei van 24% als enige sector meer starters in 2014. De grootste krimp viel in het eerste kwartaal, maar de afname is in de twee kwartalen daarna nauwelijks afgevlakt. De economische opleving dit jaar zet mensen nog niet aan tot ondernemen. Waarschijnlijk is er door de verbetering op de arbeidsmarkt zelfs sprake van een daling van mensen die na ontslag voor zichzelf beginnen. Ruim 30% van de Overijsselse starters begint in de regio Noord-Overijssel.

Economische positie Noord-Overijssel in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Hoger	Vergelijkbaar
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

Meer sectoren leveren bijdrage aan groei

- De economie van Zuidwest-Overijssel laat in 2015 een groei van 1% zien. Die verwachte groei komt nu ook uit andere sectoren dan de industrie.
- Naast het aantrekken van de algemene bouw, leveren ook groothandel en zakelijke dienstverlening een bijdrage aan het hogere groeitempo.
- De werkloosheid neemt in 2014, na de forse stijging in 2013, snel af. Hierdoor komt de werkloosheid weer onder het Nederlandse gemiddelde.

Herstel zet door in 2015 dankzij meerder sectoren

De economie van Zuidwest-Overijssel laat in 2015 een groei van 1% zien. Die verwachte groei manifesteert zich nu ook breder dan in de industrie alleen. In 2014 was met name de industrie de drijvende factor, nu profiteert de regio ook van het verder aantrekken van bijvoorbeeld de algemene bouw, de groothandel en de zakelijke dienstverlening. Met een groei van 1% krijgt het herstel meer vorm, maar blijft de regio wel achter bij het landelijke beeld. Zuidwest-Overijssel moet daarmee Noord-Overijssel en de Veluwe voor laten gaan. Een factor die de groei al jaren drukt is de stagnerende bevolkingsgroei. De van consumentbestedingen afhankelijke sectoren, zoals de detailhandel en horeca, hebben het daarvoor extra moeilijk de crisis achter zich te laten. Uit de zorg komt door een verdere krimp ook tegendruk. De industrie levert een kleinere bijdrage aan de groei dan in 2014. In de farmaceutische en rubber- en kunststofindustrie loopt het groeitempo bijvoorbeeld terug. Het terugschroeven van de productie door AkzoNobel in de fabriek in Deventer, vooruitlopend op de sluiting eind 2016, raakt bovendien de regionale chemische industrie.

Forse daling werkloosheid

Zuidwest-Overijssel heeft de laatste jaren, ondanks de mindere economische situatie een relatief stabiel werkloosheidspercentage gekend. In 2013 ontkwam de regio niet aan een fikse stijging tot 8,4%, zelfs boven het landelijke gemiddelde. Vooral in Deventer liep de werkloosheid op. De beroepsbevolking van Zuidwest-Overijssel is relatief klein, waardoor de arbeidsmarkt gevoelig is voor banenverlies door het sluiten van een grote fabriek, zorghervormingen of een faillissement van een grotere werkgever. In 2014 is de werkloosheid gedurende het jaar echter flink gedaald. Het aantal niet-werkende werkzoekenden ligt eind september 2014 ruim een vijfde lager dan tijdens de piek in februari. Ten opzichte van september 2013 is nog wel sprake van een toename (12%). De daling is het sterkst onder jongeren tot 27 jaar. Hun aantal nam vergeleken met een jaar eerder met 3% af, terwijl er ten opzichte van de piek in februari 2014 ruim een derde minder niet-werkende werkzoekenden waren

Na de sterke stijging is de daling in Deventer dit jaar het sterkst. De gemiddelde werkloosheid in Zuidwest-Overijssel ligt gezien deze ontwikkelingen in 2014 en 2015 naar verwachting weer onder die in Nederland als geheel.

Flinke toename gestarte ondernemingen

In de eerste drie kwartalen van 2014 zijn in Zuidwest-Overijssel 785 ondernemingen gestart. Het aantal starters komt daarmee 9% hoger uit dan dezelfde periode in 2013. Vooral in de bouw (+78%), het vervoer en de opslag (+36%) en de financiële dienstverlening (+50%) vielen flink meer starters te noteren. In de ICT en de groothandel liep het aantal gestarte bedrijven juist terug. De zakelijke dienstverlening (+20%) is, met 29% van het totaal aantal starters, nog altijd de populairste branche om een onderneming in te beginnen. Na een dubbelcijferige toename in het eerste kwartaal startten in de twee kwartalen daarna nog altijd meer mensen een bedrijf dan in 2013. Zuidwest-Overijssel herbergt in 2014 14% van het totaal aan starters in Overijssel.

Economische positie Zuidwest-Overijssel in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Lager	Lager
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

Groei stabiel nu maakindustrie minder groeit

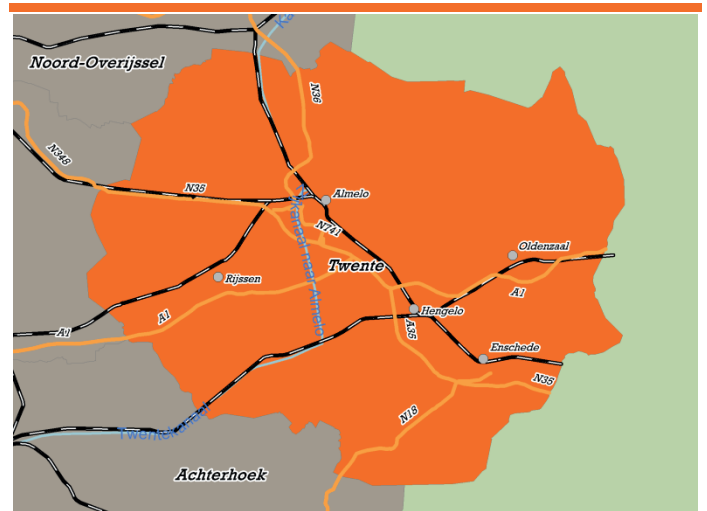
- De Twentse economie groeit in 2015 verder met 1%, vooral doordat steeds meer sectoren herstellen.
- Bouw en zakelijke diensten groeien door, terwijl het groeitempo van de maakindustrie terugvalt.
- De werkloosheid is in 2014 langzaam gedaald, net als in de rest van Nederland. Aangezien het economische herstel bescheiden is, neemt de werkloosheid maar langzaam af.

Doorzettend herstel ondanks lager groeitempo maakindustrie

In 2015 groeit de Twentse economie naar verwachting met 1%. Het herstel wordt gedreven door de marktsectoren en niet alleen de exporterende. Algemene bouw en grond, weg en waterbouw en de zakelijke dienstverlening trekken aan. Ook transport, logistiek en de groothandel laten een hogere groei zien. Daar staat tegenover dat het groeitempo in een aantal in Twente goed vertegenwoordigde maakindustrie sectoren in 2015 lager is dan in 2014. De rubber- en kunststofproducten-, metaal en elektrotechnische en machinebouw industrie groeien in 2015 in een bescheiden tempo. Hier ligt de lagere groei van de buitenlandse handel aan ten grondslag. Bovendien krimpt de zorg verder. De zorgsector, in Twente ongeveer een achtste van de economie, heeft te maken met een teruglopende vraag vanwege een hogere eigen bijdrage en verplaatsing van langdurige zorg naar de thuissituatie. Vanuit de detailhandel en de horeca zijn de groeiimpulsen beperkt. De binnenlandse consumptie trekt maar mondjesmaat aan. Het Twentse groeicijfer blijft in vergelijking met de verwachte groei in Noord-Overijssel en Nederland iets achter, met name vanwege een lagere bevolkingsgroei. Twente en Zuidwest-Overijssel kennen een vergelijkbare economische groei, terwijl de regio het iets beter doet dan de Achterhoek.

Werkloosheid neemt langzaam af

De werkloosheid in Twente komt doorgaans iets hoger uit dan gemiddeld in Nederland. In 2013 bedroeg het werkloosheidscijfer gemiddeld 9%. In 2014 is de werkloosheid aan het begin van het jaar verder toegenomen. Kijkend naar het aantal niet-werkende werkzoekenden lag de piek in februari 2014. Sindsdien is sprake van een lichte daling van ruim 3% tot 33.632 in september. Dat is wel 7% hoger dan in dezelfde maand in 2013. Twente doet het daarmee beter dan het landelijke gemiddelde. Ook het aantal WW uitkeringen is dalende, vooral onder jongeren tot 27 jaar. Naast een daling van het aantal werkzoekenden, is sprake van een stijgend aantal openstaande vacatures. Vanaf mei ligt dat aantal beduidend hoger dan een jaar eerder. In september 2014 waren er bijvoorbeeld 20% meer vacatures dan een jaar eerder. Voor heel 2014 komt de werkloosheid in Twente naar

verwachting opnieuw boven die voor Nederland uit. In 2015 daalt de werkloosheid, in lijn met het bescheiden economisch herstel.

Aantal starters daalt licht

Ondanks het langzame herstel van de economie is het aantal startende ondernemers in Twente in de eerste negen maanden van 2014 met 3% gekrompen. In 2014 telde Twente voorlopig 3.053 starters, 81 minder dan in dezelfde periode in 2013. Daarmee is Twente goed voor ruim 3% van het aantal starters in Nederland en meer dan de helft van die in Overijssel. Met name in de ICT, recreatie, horeca en zakelijke diensten werden minder ondernemingen gestart. In vervoer en opslag, gezondheidszorg en de bouw was wel sprake van een toename in vergelijking met 2013. Met name in het derde kwartaal viel met -8% een behoorlijke daling te noteren, maar dit komt omdat het aantal mensen dat in 2013 een bedrijf startte juist veel hoger uitviel. De starters beginnen een onderneming niet alleen omdat zij kansen zien, de licht afnemende werkloosheid kan er ook voor zorgen dat minder mensen voor zichzelf beginnen.

Economische positie Twente in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Lager	Lager
Werkloosheid	Hoger	Hoger

Bron: ING Economisch Bureau

6 Gelderland

Ferdinand Nijboer

Regio econoom

Veluwe

Achterhoek

Arnhem / Nijmegen

Zuidwest-Gelderland

Gelderse groei stijgt en werkloosheid daalt

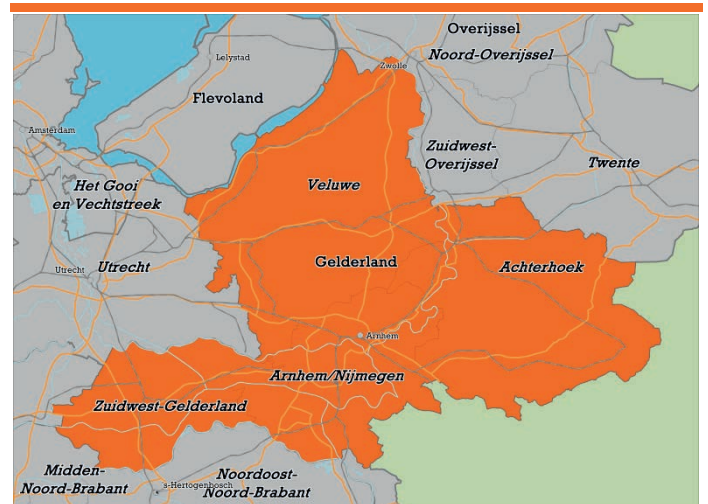
- De economische groei trekt in Gelderland in 2015 iets verder aan. Zo is voor het eerst sinds 2008 weer sprake van twee opeenvolgende jaren van groei.
- Het voortgaande herstel komt uit diverse sectoren als de zakelijke diensten, bouw en foodindustrie. De zorg levert enige tegendruk.
- De werkloosheid is gedurende 2014 gedaald en neemt in 2015 naar verwachting verder af naar 7,5%, rond het Nederlandse gemiddelde.

Herstel versnelt iets ondanks verdere krimp zorg

In 2015 is voor het eerst sinds 2008 weer sprake van twee opeenvolgende jaren van economische groei in Gelderland. Met een verwachte groei van 1,3% versnelt het herstel van de economie enigszins, maar blijft wel iets achter bij het Nederlandse gemiddelde. Zowel exporterende als binnenlandse geïntendeerde sectoren laten groei zien, waardoor het herstel breder wordt gedragen. De zakelijke dienstverlening, de bouw, transport en logistiek en de groothandel noteren behoorlijke groei. Geholpen door toegenomen consumentenvertrouwen is er bovendien een voorzichtige kentering in de verkoopvolumes in de detailhandel. Tegenwind komt vooral uit de zorgsector, die in Gelderland relatief groot is. Een hogere eigen bijdrage en verplaatsing van langdurige zorg naar de thuissituatie drukken de vraag. Binnen Gelderland heeft Arnhem-Nijmegen het meeste last van de zorgkrimp. Met 1,5% doet Zuidwest-Gelderland het naar verwachting het beste gevolgd door de Veluwe (1,4%) en Arnhem-Nijmegen (1,3%). De Achterhoek volgt op enige afstand met 0,8% met name door de bevolkingskrimp en de gevolgen die dat heeft voor van consumptie afhankelijke sectoren in de regio.

Werkloosheid blijft onder Nederlands gemiddelde

In Gelderland komt de werkloosheid in 2014 naar verwachting gemiddeld uit op 8,2%. Dat is een lichte stijging ten opzichte van het getal in 2013 (7,6%). Vanwege de beperkte economische groei komt het herstel op de arbeidsmarkt in 2014 langzaam op gang, waardoor de werkloosheid gemiddeld nog toeneemt. De werkloosheid in Gelderland steeg in 2013 in een vergelijkbaar tempo met Nederland als geheel en bevindt zich daarom nog altijd rondom het landelijke gemiddelde. De afname van de werkloosheid gedurende 2014 was bijna helemaal het gevolg van een daling van de beroepsbevolking. Het aantal werkenden nam licht af. Met name het verdwijnen van banen in de zorg en bij de overheid pakte negatief uit voor de werkgelegenheid. Daartegenover staan licht positieve verwachtingen voor de regionale banenontwikkeling in de dienstverlening en logistiek. In 2015 daalt de werkloosheid naar verwachting tot 7,5%. Binnen Gelderland hebben de Veluwe, de Achterhoek en Zuidwest-Gelderland een relatief lage werkloosheid. De regio Arnhem-Nijmegen

heeft de laatste jaren juist een hoger werkloosheidspercentage dan landelijk.

Aantal starters bijna onveranderd

Ondanks het economische herstel daalt het aantal starters in de provincie Gelderland licht. In de eerste drie kwartalen van 2014 startten 10.409 nieuwe ondernemingen. Dat is een afname van 1% ten opzichte van dezelfde periode in 2013. Daarmee volgt de provincie de landelijke ontwikkeling. Gelderland heeft nog altijd ruim een tiende van de Nederlandse starters in huis. In de ICT (-15%), recreatie (-9%) en de zakelijke dienstverlening (-8%) is de daling het sterkst. In de horeca is juist sprake van een sterke stijging (+20%), met name gedreven door starters op de Veluwe en in de Achterhoek. Ook de detailhandel kent groei. Er kwamen in de eerste negen maanden bijna 1.250 nieuwe (online) winkels bij. Bijna een derde van alle Gelderse starters komt van de Veluwe. Deze regio laat net als de Achterhoek groei zien in het aantal opgerichte ondernemingen.

Economische groei trekt nog iets aan

- Na de verwerking van de crisis in 2014 groeit de economie op de Veluwe in 2015 verder (1,4%).
- De sectoren bouw, groothandel en zakelijke dienstverlening trekken verder aan, terwijl de overheid niet langer krimpt.
- De werkloosheid is in de regio gedurende het jaar gedaald. Het aantal vacatures stijgt weer. In 2015 daalt de werkloosheid naar verwachting verder.

Herstel Veluwse economie zet door

Na in 2014 al flink hersteld te zijn ondanks de naweeën van de crisis, groeit de economie op de Veluwe in 2015 door met 1,4%. Het herstel is vooral toe te schrijven aan het verder aantrekken van de grond, weg en waterbouw en de algemene bouw. Daarnaast groeien ook de groothandel en de zakelijke dienstverlening in 2015 harder. De Veluwe is een relatief uitgestrekt gebied met uiteenlopende subregio's (Food Valley, Noord-Veluwe, deel Stedendriehoek) die elk hun eigen bijdrage leveren aan de regionale groei. De Veluwe kent bovendien een grote aanwezigheid van overheidsinstellingen (o.a. Defensie, Belastingdienst). Dat in 2015 een einde komt aan de lichte krimp van de overheid is daarom positief voor de regio. De omvangrijke foodindustrie, met grote bedrijven als Struik, Arla en Storteboom laat bovendien verdere groei zien. De perikelen rondom en nasleep van de vogelgriep houden voor de regio Barneveld een duidelijk risico in. Daarnaast groeien de consumentenbestedingen weer in 2015. De krimp in de zorg zorgt voor duidelijke tegendruk in het economische herstel. Binnen de provincie laat de Veluwe een met de regio's Arnhem-Nijmegen en Zuidwest-Gelderland vergelijkbare groei zien en blijft het de Achterhoek voor. Het nabijgelegen Noord-Overijssel groeit ook in een zelfde tempo.

Werkloosheid blijft relatief laag

Op de Veluwe ligt de gemiddelde werkloosheid in 2014 naar verwachting rond de 7%, waarmee de Veluwe in vergelijking met de rest van Gelderland en Nederland nog altijd een zeer lage werkloosheid kent. In 2014 is de werkloosheid gedurende het jaar wat afgevlakt, net als in het landelijke beeld. In 2015 zet de werkloosheidsafname door onder impuls van een verder herstellende economie. Recente cijfers van het UWV laten zien dat het aantal niet-werkende werkzoekenden op de Veluwe de landelijke ontwikkeling volgt. Sinds de top in februari 2014 was sprake van een minieme daling. Cijfers over het aantal vacatures zijn lastiger te duiden, omdat hierin alle vacatures van Defensie van het hele land zitten. Geschoond voor vacatures in openbare orde en veiligheidsberoepen ligt het aantal openstaande vacatures in september 2014 15% hoger dan een jaar eerder.

Toename starters in derde kwartaal

In het aantrekkende economische klimaat blijft het aantal starters op de Veluwe op peil. In de eerste negen maanden van 2014 startten ruim 3.300 nieuwe ondernemingen. Daarmee is de Veluwe goed voor 3,4% van de starters in Nederland. Dit aandeel is vergelijkbaar met het aandeel in eerdere jaren, omdat de groei in het aantal nieuwe bedrijven van 1% in 2014 nauwelijks afwijkt van de landelijke ontwikkeling (-1%). Sterke groei in aantallen starters doet zich voor bij de horeca (30%) en in de bouw (20%). Ondanks een daling van 9% blijft de zakelijke dienstverlening met een kwart van alle Veluwse starters de populairste branche.

Economische positie Veluwe in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Vergelijkbaar
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

Herstel Achterhoek blijft bescheiden in 2015

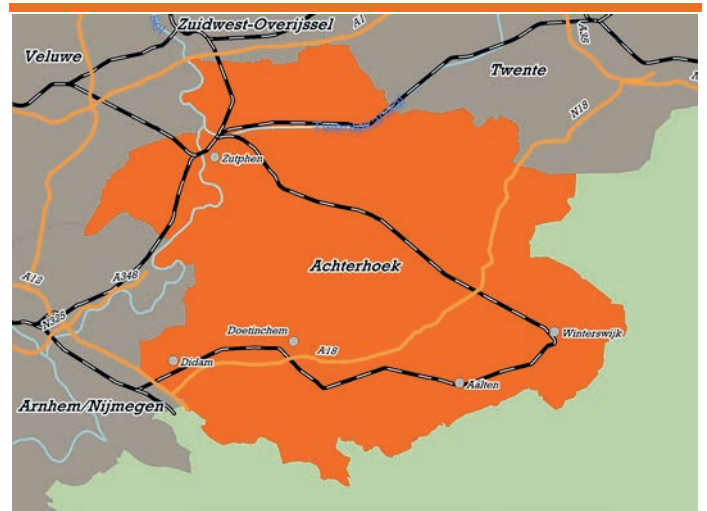
- **Het herstel van de Achterhoekse economie blijft bescheiden in 2015 met een verwachte groei van 0,8%.**
- **De groei wordt door meer sectoren gedragen, ondanks een iets lager groeitempo in de maakindustrie. Consumentensectoren houden last van de afname van de bevolking.**
- **De hogere vervangingsvraag op de Achterhoekse arbeidsmarkt stimuleert de afname van de werkloosheid. De werkloosheid blijft zo op een relatief laag niveau.**

Groei blijft bescheiden in 2015

Het langzame herstel van de Achterhoekse economie gaat door in 2015. Met een verwachte groei van 0,8% blijft de economische groei bescheiden. Het herstel wordt in 2015 wel door meer sectoren gedragen. Naast de exportgerichte sectoren, laat ook de zakelijke dienstverlening verdere groei zien. Hier staat tegenover dat de consumptie ook in 2015 bescheiden is, mede door de krimpende bevolking. De Achterhoek moet daarom de omliggende regio's als Twente en de Veluwe qua groeitempo voor zich dulden. In 2015 trekt het nog altijd relatief grote (gespecialiseerde) bouwcluster aan, waarmee een stukje van het verlies uit het verleden wordt goedgeemaakt. Groothandel en transport over de weg profiteren van de grotere vraag uit binnen- en buitenland. De maakindustrie blijft eveneens groeien, zij het op een lager niveau. Tegenwind komt vooral uit de zorg, waar een hogere eigen bijdragen en verplaatsing van langdurige zorg naar de thuissituatie de vraag drukken. De voornamelijk van de binnenlandse bestedingen afhankelijke sectoren detailhandel en de horeca hebben te maken met voorzichtige consumenten. De bevolkingskrimp in de Achterhoek zal groei in deze sectoren tot een minimum beperken.

Werkloosheid daalt gestaag

In de Achterhoek is door vergrijzing en de krimpende bevolking een relatief sterke vervangingsvraag van personeel. De werkloosheid ligt er doorgaans dan ook onder die van Nederland. In 2014 is gedurende het jaar de werkloosheid landelijk gedaald en dat lijkt ook in de Achterhoek te gebeuren. Het aantal niet-werkende werkzoekenden bedroeg eind september 2014 16.473. Dit is weliswaar 6% hoger dan een jaar eerder, maar betekent wel een daling van ruim 4% ten opzichte van de top in februari. Daarmee doet de Achterhoek het beter dan Nederland en de rest van Gelderland. Het aantal openstaande vacatures is wisselend per maand hoger danwel lager dan in 2013. Eind september 2014 waren er een ruim 500 vacatures, iets minder dan een jaar eerder. Er staan nog altijd veel vacatures open voor technische en industrie

beroepen, zoals bankwerkers en lassers, die door een mismatch in opleiding en ervaring niet voldoende door schoolverlaters ingevuld kunnen worden. Verder zijn er vooral vacatures voor economisch-administratieve beroepen en verzorgende en dienstverlenende beroepen. In 2015 neemt de werkloosheid in de Achterhoek naar verwachting verder af. De daling gaat langzaam, maar wordt gestimuleerd door de vergrijzing en daarmee samenhangende vervangingsvraag.

Aantal starters neemt weer toe

Het aantal startende ondernemers in de Achterhoek is in de eerste drie kwartalen van 2014 met 7% toegenomen (NL: -1%). Onder de kleine 1.800 starters bevinden zich steeds meer webshops en winkels (+18%). De groei is echter het sterkst in de horeca (72%) en de landbouw (220%). Het voorzichtige herstel stimuleert mensen met iets nieuws te starten. Anderzijds zorgt de maar langzaam herstellende arbeidsmarkt en het ontbreken van passende banen voor een impuls op het aantal starters, omdat meer mensen een bedrijf starten als ze geen baan kunnen vinden. De Achterhoek herbergt 1,8% van het landelijke totaal aan starters, terwijl 2,4% van de Nederlandse bevolking er woont.

Economische positie Achterhoek in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Lager	Lager
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

Zorgkrimp voorkomt stevig herstel in 2015

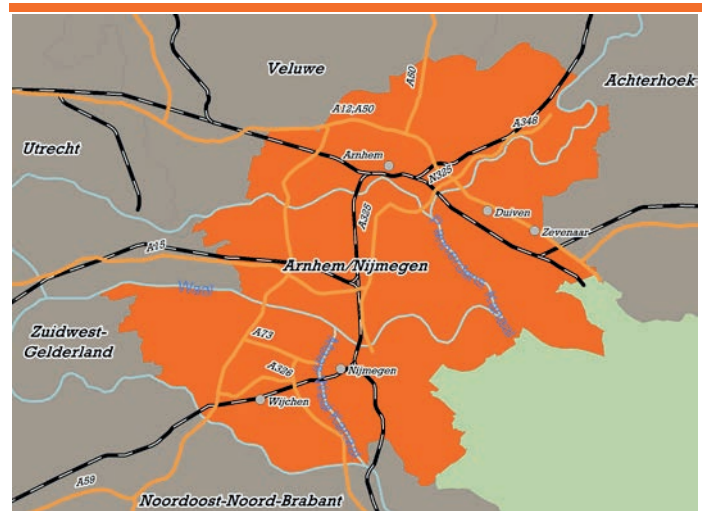
- De economie van Arnhem-Nijmegen laat in 2015 een groei zien van naar verwachting 1,3%.
- Het herstel wordt mede gedreven door een aantrekkelijke zakelijke dienstverlening, maar geremd door de krimpende zorgsector.
- De werkloosheid blijft in 2014 naar verwachting stabiel. In 2015 wordt een lichte daling verwacht.

Economische groei versnelt in 2014

De economie van de regio Arnhem-Nijmegen laat in 2015 een met Nederland vergelijkbare groei zien. Met een verwachte economische groei van 1,3% schakelt de economie een versnelling hoger. Het zijn sectoren als de zakelijke dienstverlening, het wegtransport en de logistiek die de kar trekken. De kennisintensieve zakelijke dienstverlening, die naar verwachting flinke groei is, is sterk vertegenwoordigd in Arnhem-Nijmegen. Het grote aandeel van de zorgsector in de regionale economie (bijna een zevende) zet daarentegen een rem op de groei. In 2015 wordt namelijk een verdere krimp in de zorg verwacht, waardoor de groeibijdrage negatief is. Bezuinigingen, een hogere eigen bijdrage voor particulieren en een andere organisatie van de langdurige zorg verminderen de vraag. Een van consumentbestedingen afhankelijke sector als de detailhandel laat wel een voorzichtige toename zien, geholpen door bevolkingsgroei. Binnen de provincie is de groei in de regio Arnhem-Nijmegen vergelijkbaar met die op de Veluwe en in Zuidwest-Gelderland en groter dan in de Achterhoek. Ten opzichte van een regio als die in en rondom Eindhoven (Zuidoost-Brabant) gaat Arnhem-Nijmegen in 2015 bijna gelijk op, nu de groei in de maakindustrie naar verwachting kleiner is dan in 2014.

Werkloosheid stabiel

De regio Arnhem-Nijmegen heeft de laatste jaren weer een hoger werkloosheidspercentage dan landelijk door de afname van het aantal banen in de zorg. In 2013 kwam de werkloosheid uit op 8,8%. In 2014 is sprake van een wisselend beeld. Het aantal niet-werkende werkzoekenden in de regio is eind september 2014 namelijk hoger (bijna 9%) in vergelijking met een jaar eerder, maar de stijging is iets kleiner dan de toename voor Nederland als geheel (10%). In vergelijking met begin 2014 is het aantal niet-werkende werkzoekenden echter gestegen. De gemiddelde werkloosheid komt daarom in 2014 naar verwachting uit boven die in Nederland gemiddeld. De stedelijke gebieden rond Arnhem en Nijmegen hebben de hoogste werkloosheid van Gelderland. De werkloosheid bedroeg er in 2013 respectievelijk 8,4% en 10,4%. In 2015 zet door de aanhoudende economische groei een lichte werkloosheidsdaling in.

Daling gestarte ondernemingen

In de regio Arnhem-Nijmegen zijn tot en met september 2013 5% minder ondernemingen opgericht dan in de vergelijkbare periode in 2013. Gedurende het jaar nam het aantal starters af. De daling is groter dan de landelijke krimp (-1%). Arnhem-Nijmegen herbergt nu 4,2% van het totaal aan starters in Nederland. De afname was vooral te merken in de ICT (-25%) en de zakelijke dienstverlening (-7%). In de industrie en transport en logistiek begonnen juist meer mensen een eigen bedrijf. Arnhem-Nijmegen is nog altijd het meeste ondernemend van de provincie. Bijna vier op de tien Gelderse starters begint in de regio Arnhem-Nijmegen, terwijl iets meer dan een derde van de Gelderse bevolking er woont.

Economische positie Arnhem-Nijmegen in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Vergelijkbaar
Werkloosheid	Hoger	Hoger

Bron: ING Economisch Bureau

Bovengemiddelde groei maar voorsprong slinkt

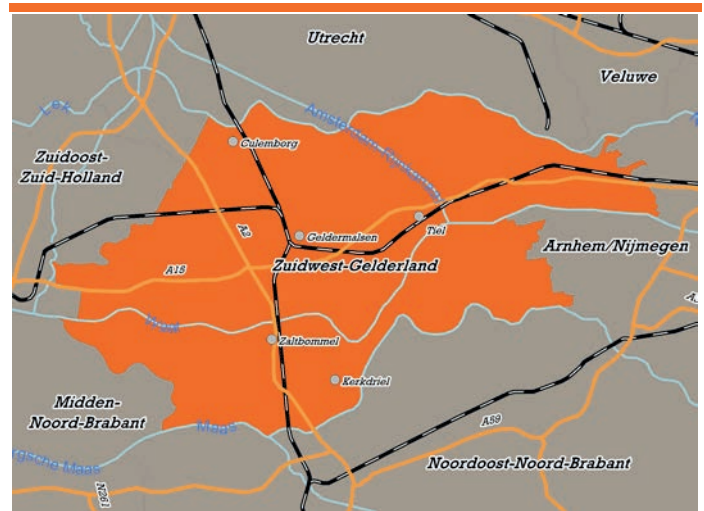
- De economie van Zuidwest-Gelderland weet in 2015 weer harder te groeien dan de rest van Nederland. Het verschil is echter beperkt.
- Naast de bouw zorgen het wegtransport, de groothandel en de logistiek voor een extra economische impuls.
- De werkloosheid in de regio is afgenomen. Het aantal vacatures vertoont een stijgende lijn.

Groothandel en logistiek zorgen voor omslag

De economische groei in Zuidwest-Gelderland komt in 2014 naar verwachting uit op 1,5%, iets boven het landelijke gemiddelde. Het doorzettende herstel wordt gedragen door exporterende en binnenlands georiënteerde sectoren. Zo trekt het volume in de weg- en waterbouw, relatief sterk vertegenwoordigd in de regio, verder aan en groeit de bouwmaterialenindustrie (o.a. steenfabrieken). De groothandel en dan met name de AGF-groothandel is net als de fruittelers flink aanwezig in de regio. De hogere appel- en perenoogst in 2014 kan resulteren in exportgroei in 2015, maar dan moet de impact van de Russische boycot wel beperkt blijven. Het wegtransport en de logistiek laten in 2015 mooie groeicijfers zien, al komt de sector van ver. Logistieke dienstverleners profiteren van de ontwikkeling van e-commerce. Deze partijen worden veel vaker ingeschakeld door retailers of fabrikanten om de opslag en levering te doen. Geholpen door hoger consumentenvertrouwen is er bovendien een voorzichtige kentering in de verkoopvolumes in de detailhandel. Binnen de provincie laat Zuidwest-Gelderland wat betreft economische groei de meeste andere regio's nipt achter zich (de Veluwe en Arnhem-Nijmegen). Het verschil met de Achterhoek is groter. Van de omliggende regio's presteert alleen Utrecht in 2015 beter.

Stijging vacatures versterkt werkloosheidsdaling

Zuidwest-Gelderland heeft relatief weinig inwoners en is daarom gevoeliger voor schommelingen in werkloosheid. De werkloosheid ligt op een relatief laag niveau, maar steeg in 2013 sterk. In 2013 was gemiddeld 7,6% van de bevolking werkloos. In 2014 loopt de werkloosheid flink terug. Recente cijfers van het UWV laten zien dat het aantal niet-werkende werkzoekenden aan het dalen is. In september 2014 ligt het aantal werkzoekenden weliswaar 5% hoger dan een jaar eerder, maar sinds februari 2014 daalde hun aantal met ruim 3%. Voor heel Nederland bleef dat cijfer stabiel. De werkloosheid blijft in 2014 waarschijnlijk onder het verwachte landelijke gemiddelde. Ook al omdat het aantal vacatures tegen de landelijke en provinciale trends in een stijgende lijn laat zien. De stijging zit vooral in de technische, industriële, transport- en economisch-administratieve beroepen. Naar verwachting loopt de werkloosheid in 2015 verder terug.

Aantal starters daalt

Het aantal startende ondernemers in Zuidwest-Gelderland is in de eerste negen maanden van 2014 met 4% afgenomen. Met name in het eerste halfjaar lag het aantal starters lager dan in 2013. Er zijn flinke dalingen in het aantal starters te noteren in de financiële dienstverlening, onderwijs en zorg. Ook in de zakelijke dienstverlening was sprake van een afname (-15%), desondanks zijn in deze sector met een kwart van het totaal nog altijd de meeste starters te vinden. In de detailhandel werd wel vaker een bedrijf gestart. 145 mensen begonnen een webshop of winkel. Zuidwest-Gelderland herbergt 12% van het Gelderse totaal aan starters, in lijn met het aandeel in de Gelderse bevolking.

Economische positie Zuidwest-Gelderland in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Hoger	Hoger
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

7 Utrecht

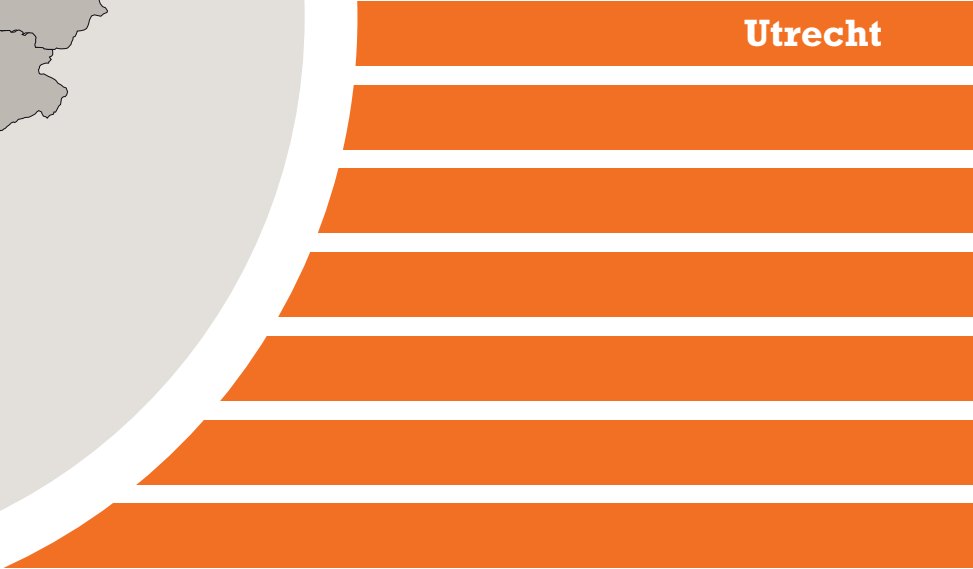
Ferdinand Nijboer

Regio econoom

Utrecht

Utrechtse groei blijft bovengemiddeld

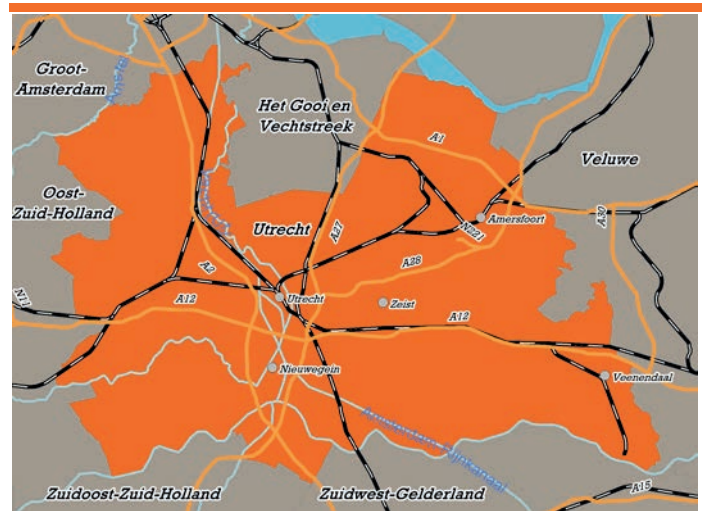
- In Utrecht trekt in 2015 de economische groei verder aan. De economische groei komt met naar verwachting 1,8% opnieuw boven de landelijke groei uit.
- Het doorzettende herstel in de zakelijke dienstverlening en het aantrekken van de groothandelsactiviteiten leveren belangrijke bijdragen.
- De verder aantrekkende economie zorgt voor een verdere verlaging van de werkloosheid, zij het in een laag tempo.

Utrecht groeit door in 2015

In Utrecht trekt in 2015 de economische groei verder aan, na een eerste hersteljaar in 2014. De economische groei komt met naar verwachting 1,8% opnieuw boven de landelijke groei uit. De vooruitzichten blijven wel iets achter bij de groei in bijvoorbeeld Groot-Amsterdam, omdat Utrecht, gezien de samenstelling van de regionale economie, minder profiteert van buitenlandse handel. In Utrecht leveren het doorzettende herstel in de zakelijke dienstverlening en het aantrekken van de groothandelsactiviteiten belangrijke bijdragen aan de groei in 2015. Daarnaast blijft de groei in de in Utrecht sterk vertegenwoordigde ICT op een hoog niveau. In deze sector bevinden zich veel snel groeiende bedrijven, die steeds belangrijker worden voor de Utrechtse economie. Ook de hoger dan landelijke bevolkingsgroei levert een extra stimulans. De Utrechtse detailhandel en horeca halen meer groei uit de stijgende bevolking. De start van de Tour de France in Utrecht kan daarbij nog voor een extra bestedingsimpuls zorgen.

Piek Utrechtse werkloosheid lag al in 2013

Utrecht heeft altijd een relatief lage werkloosheid gekend en het ziet er naar uit dat dat zo blijft. Hoewel het werkloosheidspercentage in het tweede kwartaal van 2014 nog iets opliep, lijkt de piek van de afgelopen crisisperiode al in 2013 te hebben gelegen. Begin 2014 hield de Utrechtse arbeidsmarkt zich sterk en bleef het aantal werkenden relatief stabiel. In het derde kwartaal van 2014 kwam de werkloosheid uit op 7,2% van een piek van 8% een jaar daarvoor. De afname is niet zozeer een gevolg van meer banen, maar wordt eerder veroorzaakt door een daling van de beroepsbevolking. Dit wijst er op dat mensen zich hebben teruggetrokken van de arbeidsmarkt. Toetreding tot die arbeidsmarkt zou daarom voor enige tegendruk kunnen zorgen bij het dalen van de werkloosheid. Voor 2014 ligt de werkloosheid in de provincie Utrecht naar verwachting gemiddeld op 7,2%. De werkloosheid in de stad Utrecht ligt op een iets hoger niveau dan die voor de hele provincie en is in 2013 snel gestegen door banenverlies bij grote werkgevers in de financiële dienstverlening. Desalniettemin is de werkloosheid nog altijd lager dan in de andere grote steden, die veelal boven de

10% uitkomt. In Utrecht-West en Zuidoost-Utrecht is de werkloosheid als eerste afgenomen. Gezien het aantrekkende economische herstel zal de werkloosheid ook in 2015 in de stad en de provincie verder dalen. Voor de provincie wordt in 2015 een werkloosheid van 6,9% verwacht.

Aantal starters hoger

In het verbeterende economische klimaat neemt het aantal starters in de provincie Utrecht toe. In de eerste negen maanden van 2014 startten ruim 8.528 nieuwe ondernemingen. Dat is een stijging van 5% ten opzichte van dezelfde periode in 2013. Daarmee behoort Utrecht tot de weinige provincies die in 2014 meer starters kennen en doet de provincie het beter dan de landelijke ontwikkeling (-1%). Utrecht heeft bijna 9% van de Nederlandse starters in huis. In de bouw (+17%), de industrie (+16%) en vervoer en opslag (+13%) is in Utrecht de sterkste groei te zien in het aantal starters. Utrecht blijft bovendien de reputatie van zakelijke dienstverlener waarmaken. Ongeveer een derde van de starters is een bedrijf begonnen in deze sector. Een dalend aantal starters is alleen zichtbaar binnen de financiële dienstverlening en cultuur, sport en recreatie.

Economische positie Utrecht in 2015

	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Hoger
Werkloosheid	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

8 Flevoland

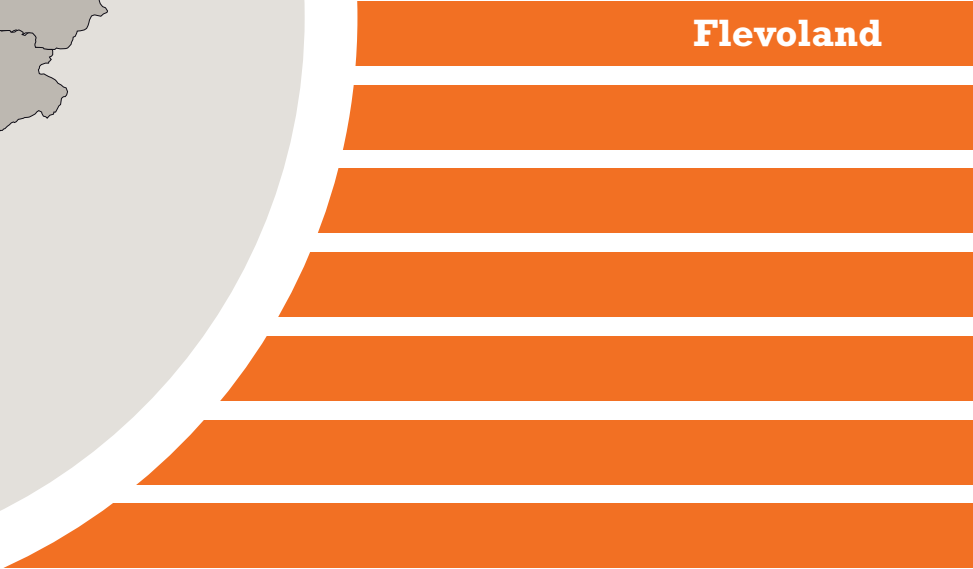
Rico Luman

Regio econoom

Flevoland

Flevoland: groei, maar blijvend lager tempo

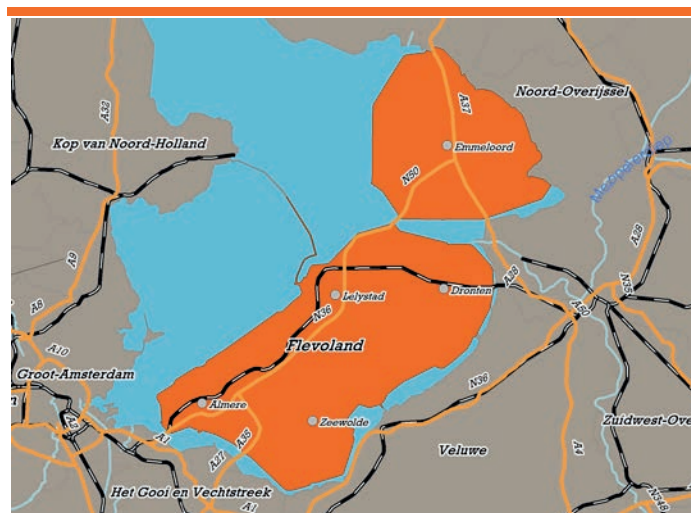
- De economie van Flevoland groeit volgend jaar met 1,6% licht bovengemiddeld. De groothandel, agrarische sector en de herstellende zakelijke dienstverlening dragen hier vooral toe bij.
- De bevolkingsgroei is de afgelopen jaren fors teruggevallen tot licht bovengemiddeld. Het groeiniveau doet hierdoor structureel een stap terug.
- Door de hoge werkloosheid en de eveneens hoge particuliere schulden (grootste percentage hypotheek 'onder water') blijven consumptieve bestedingen achter bij de rest van Nederland

Economie schakelt op maar blijft in lage versnelling hangen

De economische vooruitzichten voor Flevoland verbeteren licht. Naar verwachting zal de economie in 2015 met 1,6% groeien tegenover 1,5% in 2014. Dit is weliswaar iets boven het gemiddelde voor Nederland, maar fors minder dan Flevoland voor 2009 gewend was. De bevolkingsgroei was altijd een grote groeimotor voor de provincie. Door stilgevallen woningbouwprojecten is dit in een paar jaar tijd echter fors teruggezak. Dat de groeispurt van Almere voorlopig achter de rug lijkt, speelt hierbij een rol. Landelijk is de consument - die eindelijk weer vaker de portemonnee trekt - een opsteker. Door hoge hypotheekschulden¹ in combinatie met werkloosheid is de rem er bij Flevoland nog echter niet helemaal af. Dat de economie toch weer vooruit gaat, is te danken aan het verbeterde ondernemersklimaat voor bedrijven. Zo hebben bedrijven in de zakelijke dienstverlening een aanmerkelijk beter jaar achter de rug dan in 2013 en dit zet volgend jaar door. Ook groothandel zien hun markt verbeteren. Verder profiteert Flevoland van de beleving van de groeiende internetverkoop (E-fulfilment), waarvoor het een interessante basis vormt.

Werkloosheid nog steeds hoog en daalt nog niet echt

De werkloosheid is in Flevoland fors opgelopen. In het derde kwartaal van 2014 noteert de werkloosheid met 12,0% het hoogste van Nederland. Vijf jaar geleden was dit nog 5,3%. Ondanks de zwakke prestatie van de arbeidsmarkt is de verwachting dat de piek inmiddels achter de rug ligt en dat het cijfer licht daalt naar 11,6% in 2015. De snelle stijging van de werkloosheid is het gevolg van het verdwijnen van banen in combinatie met relatief grote toetreding van jongeren (met

te vaak een niet aansluitende opleiding) tot de arbeidsmarkt. Door de stilgevallen expansie in met name Almere is het banenscheppend vermogen sterk afgenomen, wat zich nu in de cijfers vertaalt. Flevolandse blijven daarmee voor werk nog altijd medeafhankelijk van andere regio's. Wat werkloosheid betreft zijn er binnen de provincie wel grote verschillen. Zo lag de werkloosheid in Lelystad fors boven het gemiddelde en waren in de Noordoostpolder en Urk veel minder mensen werkloos.

Daling aantal starters, wel potentieel

Het aantal starters in Flevoland is in de eerste drie kwartalen van 2014 met 6% gedaald ten opzicht van een jaar eerder. Hiermee blijft de provincie achter bij het landelijke gemiddelde van -1%. Een jaar eerder bleef de provincie ook achter maar aanmerkelijk minder. Het aantal starters in de horeca en groothandel bleef naar verhouding sterk achter. Daarentegen steeg het aantal starters in de transport- en logistieksector juist veel sterker dan gemiddeld. Ondanks het achterblijvende aantal starters is ondernemerschap bij uitstek in Flevoland - met de jonge bevolking - kansrijk. In de jonge historie van Flevoland zijn nieuwe bedrijven altijd een belangrijke bron voor succes geweest. Positief is in elk geval dat in de achterblijvende regio Lelystad het aantal starters de afgelopen jaren gestaag toenam.

Economische positie Flevoland in 2015

	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	hoger
Werkloosheid	hoger

Bron: ING Economisch Bureau

¹ Met 50% heeft Flevoland het hoogste percentage huizen dat 'onderwater' staat.

9 Noord-Holland

Rico Luman

Regio econoom

Kop van Noord-Holland

Alkmaar en omgeving

IJmond

Agglomeratie Haarlem

Zaanstreek

Groot-Amsterdam

Het Gooi en Vechtstreek

Amsterdam versnelt Noord-Hollandse groei

- In 2015 groeit de Noord-Hollandse economie met 1,8% sterker dan de rest van Nederland. De groei loopt uiteen van 1% voor de kop van Noord-Holland tot 2,2% voor Groot-Amsterdam
- De Noord-Hollandse werkloosheid daalt in 2015 naar verwachting tot 7,6% (Nederland: 7,7%).
- Het aantal starters groeide in 2014 en steekt gunstig af bij het landelijke cijfer vooral door Amsterdam

Noord-Hollandse economie laat dal in 2014 achter zich

Noord-Holland laat in 2015 een groei zien die de 2% nadert. Hoewel dit historisch gezien nog geen bijzonder percentage is, is het economische dal naar verwachting echt achter de rug. De bovengemiddelde groei is volledig toe te schrijven aan de sterke zuidelijke groeimotor in de vorm van de as Haarlem – Zaanstreek – Amsterdam. Vooral de zwaarwegende hoofdstad – waar veel Noord-Hollanders werken – is hiervoor verantwoordelijk. Door de aantrekkingskracht op bewoners, studenten, toeristen en bedrijven groeit de economie hier in 2015 boven de 2%. Dit komt ook terug in de groei van Schiphol. Daarbij heeft het innovatieve klimaat ervoor gezorgd dat de zakelijke dienstverlening opnieuw voor groei zorgt. Provinciebreed kan de regio in 2015 profiteren van de aanhoudende exportgroei en de groei van Noord-Brabant, waarmee de provincie qua export sterk verweven is. Boven het Noordzeekanaal zijn dit de verschillende 'kleine multinationals' die actief zijn in met name de agrarische sector en industrie. Voor de regio Waterland en de Kop van Noord-Holland – met een sterke bouwconcentratie – is het ook gunstig dat deze sector eindelijk weer vooruit gaat. Iets waar de gehele provincie economisch in 2015 last van blijft ondervinden is de krimp in de zorgsector. Dit raakt bijvoorbeeld de regio Alkmaar met het MCA, maar ook in de hoofdstad met een grote zorgsector is er geen groei. Hier staat tegenover dat de Rijksoverheid niet verder bezuinigt, wat ondermeer goed nieuws is voor Marinestad Den Helder.

Werkloosheid laat de piek achter zich

Nadat de Noord-Hollandse werkloosheid in 2013 hard opliep, werd de piek begin 2014 bereikt (8,4%). Vervolgens werd een daling ingezet naar 7,6% in het derde kwartaal, wat nog steeds ongeveer een half procent onder het landelijke gemiddelde is. Waar Amsterdam de groeimotor is, maakt de

rest van de provincie juist het positieve verschil op de arbeidsmarkt. Amsterdam kampt immers nog altijd met een werkloosheid die vlak onder de 10% blijft hangen en grotendeels structurele oorzaken kent. Zo groeit het aantal langdurig werklozen nog en is er sprake van een toegenomen mismatch op de arbeidsmarkt. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat ICT-bedrijven naar het buitenland moeten uitwijken om voldoende geschikt personeel te vinden.

Meer starters dan landelijk in Noord-Holland

Het aantal starters groeide in 2014 (t/m derde kwartaal) met 2% ten opzichte van een jaar eerder. Dit is vooral toe te schrijven aan Groot-Amsterdam, waar in deze periode ruim 12.000 bedrijven werden opgericht (bijna 60% van het provincietotaal). De nieuwe bedrijven kwamen hier vooral voor rekening van de horeca, dat profiteert van het groeiende toerisme, de zakelijke dienstverlening, waaronder de ICT-en creatieve sector. Naast Amsterdam steeg ook het aantal Noord-Hollandse starters in de regio's IJmond en Zaanstad. Met name de regio Alkmaar kampte met een inzinking (-9%). Zowel in de grote sectoren zakelijke dienstverlening als groot- en detailhandel waren hier aanmerkelijk minder starters. De kop van Noord-Holland noteerde ook minder starters (-3%), maar hier kwam compensatie van het grote aantal starters in de bouw. Verder werden hier in tegenstelling tot de buurregio juist 8% meer bedrijven opgericht in de detailhandel. Voor een behoorlijk gedeelte zijn de starters te vinden onder ZZP-ers die vaak als voormalig werknemer doorgaan. De praktijk leert dat deze bedrijven vaak niet doorgroeien. Toch zijn er getuige de snelle groei die een aantal ICT-bedrijven bijvoorbeeld doormaakt wel degelijk succesverhalen.

Noordkop in gunstiger vaarwater

- De economische krimp is ook voor de Kop van Noord-Holland achter de rug. In 2015 groeit de regionale economie weer met 1%.
- De regio West-Friesland presteert relatief goed. Zo is de foodsector (ook verwerking, handel en distributie) hier een sterke factor.
- De werkloosheid is opgelopen, maar de arbeidsmarkt blijft desondanks relatief sterk.

Remmende factoren nemen af, groei komt op gang

Na een aantal moeilijke jaren kan de Kop van Noord-Holland in 2015 weer een economische groei van 1% tegemoet zien. Daarmee staat de regio er aanmerkelijk beter voor dan een jaar geleden. Hoewel de regio verschillende 'kleine industriële multinationals' kent - zoals HGG industries in Wieringerwerf - zorgt het herstel van de binnenlandse vraag onder consumenten en bedrijven er voor dat de regionale economie weer op gang komt. Zo telt de regio veel bouwbedrijven die de vooruitzichten in 2014 eindelijk zien verbeteren. Dit heeft ook spin-off effect op toeleveranciers. Een ander punt is dat de publieke sector niet langer een extra remmende factor meer is. Aangezien de publieke sector in de Kop van Noord-Holland ruim twee keer zo groot is als gemiddeld, komen de budgettaire beperkingen van de overheid met name in de regio Den Helder harder aan. Hoewel de Zeestad met de offshore sector inzet op private groei en West-Friesland als de economische motor fungeert, pakt het in 2015 toch goed uit dat de bezuinigingen op de marine voorlopig achter de rug zijn en eerder lijkt te worden gesproken over investeringen. Los hiervan blijft de grote agrarische sector - onder de noemer 'Greenport Noord-Holland Noord' - het met de sierteelt en internationaal opererende zadensector (regio Hooen-Enkhuizen) een steunpilaar voor de economie. Dit ondanks het feit dat specifieke bedrijven in de groente en aardappelteelt de Russische sancties zullen voelen. De agrarische sector in de regio staat open vernieuwing. Een mooi voorbeeld van een cross-over tussen agrarische sector en de nieuwe economie is het datacenter van Microsoft dat op bedrijventerpark 'Agriport A7' wordt gebouwd en waarbij de restwarmte kan worden gebruikt. Al met al is het economisch beeld van de Kop van Noord-Holland verbeterd en kan het vizier weer naar voren worden gericht. De economische groei blijft nog altijd achter bij het landelijk gemiddelde, maar dit heeft nu grotendeels een structurele reden (ingezette bevolkingskrimp)

Arbeidsmarkt toont tekenen van verbetering

Noord-Holland Noord kent van oudsher geen hoge werkloosheid. De regionale werkloosheid is in 2013 opgelopen naar 7,5%, maar bleef daarmee nog onder het provinciale en landelijke gemiddelde. Er is werkgelegenheid in de publieke sector verdwenen, maar het verlies is minder groot geweest dan verwacht. Daar staat tegenover dat het aanbod op de arbeidsmarkt nog niet zo sterk krimpt doordat ouderen langer doorwerken. In de loop van 2014 heeft het aantal werkzoekenden een daling ingezet, wat wijst op een verbeterde balans op de arbeidsmarkt. Richting de toekomst blijft het aantrekken en binden van gekwalificeerd personeel een uitdaging.

Aantal starters lager door minder nieuwe dienstverleners

Het aantal starters in de Noordkop liet met een daling van 3% in de eerste drie kwartalen van 2014 een minder gunstige ontwikkeling zien. De daling is vooral te wijten aan een kleiner aantal starters in de zakelijke dienstverlening en leisure sector. Daar staat tegenover dat het aantal starters in de detailhandel (veel webwinkels) en bouw (vooral ZZP-ers) absoluut gezien het meest steeg. Lichtpunt is dat het aantal agrarisch en industriële starters fors groeide en dat de regio zo in de exportgerelateerde sectoren aan de weg timmert.

Economische positie Kop van Noord-Holland in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Lager	Lager
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

Alkmaar kan economische impuls gebruiken

- **Economisch blijft de regio Alkmaar met een groei van 1,2% licht achter bij het landelijke cijfer. Dit komt onder meer door krimp in de zorg en structurele verandering van de detailhandel.**
- **De arbeidsmarkt is snel verslechterd, maar verbetering is op komst en de werkloosheid blijft lager dan gemiddeld**
- **Na een opleving in 2013 valt de ontwikkeling van het aantal starters tegen. Voor structurele versterking is er bij meer ondernemerschap nog veel te halen.**

Alkmaarse economie voorzichtig vooruit

Het voorzichtige economische herstel van dit jaar zet zich volgend jaar door voor Alkmaar en omgeving. Toch blijft het met een verwachte groei van 1,2% aan de magere kant. Dit komt doordat echte groeikernen niet ruim vertegenwoordigd zijn in de regio. Hoewel er wel exporteurs uit de handel of industrie actief zijn is het bedrijfsleven in de regio naar verhouding sterk afhankelijk van de binnenlandse markt. Positief is dan ook dat de consumentenbestedingen in 2015 naar jarenlange achteruitgang weer een plus van een procent laten zien. De as Alkmaar-Heerhugowaard vervult een winkelcentrumfunctie voor Noord-Holland, maar veel winkels hebben last van de verschuiving naar internet, waardoor er toch veel weglegt. In het Alkmaarse centrum wordt dit deels opgevangen door meer horeca en Foodretail toe te laten en in te zetten op toerisme en leisure dat compensatie biedt. Om sterker te kunnen groeien zou de regio echter ook meer van de digitale economie moeten gaan profiteren. Een andere reden waardoor de economische groei getemperd wordt, is de grote zorgsector die met onder andere het MCA 14% van de regionale economie vertegenwoordigt. Na jaren een 'groeicentrum' te zijn geweest krijgt de sector in 2015 opnieuw te maken met krimp (-1%) door bezuiniging in combinatie met verhoging van het eigen risico. Daarnaast heeft ook een drukkend effect dat Alkmaar als centrumregio voor overheidsdiensten in Noord-Holland Noord de bezuinigingen nog steeds voelt. Nieuwe groei moet komen van starters in bijvoorbeeld de energiesector als een van de topsectoren van Noord-Holland Noord en de gemeente Alkmaar. Voor meer groeipotentieel is op dit front meer initiatief nodig.

Lage werkloosheid onder druk

De werkloosheid is in de regio Alkmaar traditioneel lager dan gemiddeld in Nederland. Aanvankelijk verslechterde de arbeidsmarkt ook minder snel dan landelijk. Toch is de werkloosheid tussen 2011 en 2013 juist gestegen (tot 7,8%). Dat de arbeidsmarkt er slechter voorstaat, is ondermeer te wijten

aan reorganisaties bij grote werkgevers als Reaal, het MCA en de gemeente Alkmaar die pas in een latere fase hun beslag kregen. In combinatie met het feit dat veel meer oudere werknemers in de leeftijd 55-65 in korte tijd veel langer zijn gaan doorwerken steeg de werkloosheid fors. Tegelijkertijd betekent een grotere arbeidsparticipatie ook een versterking van de economie. Wel wordt de uitdaging om een baan te vinden voor jongeren daarmee groter. Inmiddels verbetert het perspectief op de arbeidsmarkt langzaam. In het derde kwartaal van 2014 steeg het aantal werkzoekenden niet meer en voor 2015 wordt dan ook een lichte daling van de werkloosheid voorzien.

Flinke daling aantal starters

Na een flinke stijging van het aantal starters in 2013 laat het aantal starters in 2014 een teleurstellende ontwikkeling zien. Waar landelijk het aantal met 1% terugliep, daalde het aantal starters in de regio Alkmaar opvallend genoeg met 9%. Over de hele linie daalde het aantal starters, met de horeca als een van de weinige uitzonderingen. Vooral de daling van het aantal starters in de detailhandel en zakelijke dienstverlening (beide -8%) tikt sterk aan. Kansen zijn er om nieuwe initiatieven te ontplooiën vanuit de gedefinieerde topsectoren. Ook zou er vanuit de onderwijsinstellingen meer ondernemerschap kunnen worden gestimuleerd.

Economische positie Alkmaar en omgeving in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Lager	Lager
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

IJmond kampt met trage groei

- Na een groei in lijn met het landelijk gemiddelde (0,7%), kan de IJmond in 2015 een kleine stap vooruitzetten (1,1%). Dit is door groeivertraging in de dominante industrie echter beperkt.
- De werkgelegenheid staat in de IJmond structureel (en niet alleen in de industrie) onder druk en dit werkt door op de arbeidsmarkt. Wel kan de werkloosheid in vergelijking met andere gebieden een stootje hebben.
- Positief is dat het aantal starters is gestegen, waaronder veel industriële starters.

Economische groei blijft in lage versnelling hangen

De economie van de IJmond herstelt, maar wordt tegelijkertijd afgeremd. De economie groeit daarbij in 2015 met 1,1%. Zeker gegeven het feit dat de regio in Noord-Holland over de afgelopen 5 jaar het meest heeft goed te maken, valt dit tegen. Dat het herstel gematigd wordt heeft verschillende redenen. Enerzijds beperkt de stagnerende bevolking het groeipotentieel, anderzijds blijft de (basis)metaalindustrie met een aandeel van bijna 30% direct en indirect een belangrijke stempel op de economie drukken van de relatief kleine regio. Door de conjunctuurgevoeligheid van de industrie reageert de economie van de IJmond vroeg en sterk op een economische ontwikkeling. Het economisch klimaat en bijvoorbeeld de ontwikkeling van de Europese autoverkopen (een belangrijke afnemer van staal) is nog niet zodanig dat de lijn recht kan worden doorgetrokken. In 2014 heeft de exportgedreven industriële productiegroei aanzet gegeven tot herstel in de regio, maar in 2015 zakt de groei in de basismetaal weer enigszins terug (+0,5%). Voor de IJmond betekent dit dat de basis voor herstel naar andere sectoren moet worden verbreed, wat met mate lukt. In 2015 groeit de bouwproductie na de ommekeer in 2014 weer, wat in de IJmond positief doorwerkt. Na jaren van achteruitgang trekken de consumentenbestedingen weer aan. Ook hier kan de regio een graantje van meepikken, al moet hierbij wel de kanttekening gemaakt worden dat de regionale detailhandel rond met name Beverwijk het moeilijk heeft. Bedrijven hebben veel last van de opkomst van E-commerce en de regio kampt met relatief onaantrekkelijke winkelgebieden (onder andere door de nabijheid van Haarlem en Amsterdam). Een handelssector die zich ook in 2015 verder moet kunnen ontwikkelen is de vishandel rond IJmuiden. Deze sector profiteert als een van de meest internationale sectoren van de groeiende vraag naar vis.

Werkloosheid gestegen, maar kan wat hebben

Ondanks dat de werkgelegenheid in de periode 2007-2013 met 6% daalde behoort de IJmond nog steeds tot de gebieden met een relatief lage werkloosheid. Een reden hiervan is dat verlies aan werkgelegenheid bij Tata Steel grotendeels via natuurlijk verloop van oudere werknemers verloopt. Er werken nu nog zo'n 9.000 mensen bij het bedrijf en dit zal naar verwachting verder afnemen doordat er fors wordt geïnvesteerd in efficiëntie en innovatie. Dit programma heeft de regionale economie overigens ook positief beïnvloed. Tegelijkertijd groeit de behoefte aan hoogwaardiger technisch personeel. Een andere reden voor de veerkrachtige arbeidsmarkt is dat de regio relatief dicht bij de Randstad ligt en dat het aantal jongeren naar verhouding afneemt.

Aantal starters steekt positief af

In tegenstelling tot 2013 groeit het aantal starters in de IJmond in 2014 t/m het derde kwartaal wel (5%) tegenover een landelijke daling van 1%. Positief is vooral dat er in de industrie fors meer starters te zien waren. Dit betekent mogelijk nieuwe bedrijven in de regio profiteren van het afstoten van niet kerntaken van Tata Steel. Naast de industrie telde ook de handel veel extra starters. Daarentegen kromp het aantal starters in de dienstverlening.

Economische positie IJmond in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Lager	Lager
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

Haarlem voelt het herstel nu ook

- In 2015 leeft de economie van de agglomeratie Haarlem vrij sterk op 1,8% door de herstellende zakelijke dienstverlening. Daarentegen remmen de krimpende overheid en de zorgsector de Haarlemse groei in 2015.
- De werkloosheid heeft ook in Haarlem een sprong gemaakt, maar blijft ondergemiddeld. Met dank aan grote werkgebieden in de buurt behoort de arbeidsparticipatie tot de hoogste in Nederland
- Het aantal starters neemt minder toe dan landelijk, maar de regio Haarlem blijft ondernemend. Wel moet de regio hier meer van kunnen profiteren.

Dienstensector trekt de Haarlemse economie vlot

Na een trage start kan de Agglomeratie Haarlem in 2015 een bovengemiddelde groei tegemoet zien. Met dank aan vooral de zakelijke dienstverleners groeit de economie in 2015 naar verwachting met 1,8%. Afgezien van de financiële dienstverlening -die vooral in Amsterdams gevestigd is - heeft de regio 35% meer bedrijvigheid in de zakelijke dienstverlening dan gemiddeld. Het regionale bedrijfsleven is overwegend actief op de binnenlandse markt, waardoor het aanvankelijk minder kon profiteren van economische opleving. Dat het economisch herstel zich nu verbreedt, komt de Haarlemse economie ten goede. De regio profiteert in 2015 van de positieve ontwikkeling van de consumentenbestedingen. Na vier jaar van daling laat de consumptie mede door herstel op de huizenmarkt weer vooruitgang zien. Ook in de Agglomeratie Haarlem heeft dit ondanks een naar verhouding kapitaalcrachtige consument druk gezet op de bestedingen. Daarbij helpt het dat Haarlem in het Kielzog van Amsterdam een populaire woonstad is. Hierdoor trekt de bevolkingsgroei van de regio de afgelopen jaren flink aan (tot 1% j.o.j. in september). Toch kent de Haarlemse economie ook een ander gezicht. De regio kent een sterke vertegenwoordiging van de zorg en welzijnssector en fungeert als publiek centrum voor Noord-Holland. Wat dat betreft heeft de economie last van de budgetbeperkingen bij de overheid en de productiekrimp in de zorgsector. Na een krimp met 0,5% dit jaar daalt de productie hier naar verwachting opnieuw (-1%).

Haarlemse arbeidsmarkt relatief sterk

Haarlem heeft van de 50 onderzochte gemeenten de hoogste participatiegraad: 73 procent¹. Opvallend is ook dat de participatiegraad onder oudere werknemers (55-65 jaar) met ruim 60% hoog is. Veel inwoners werken in de aangrenzende Haarlemmermeer (Schipholregio). De werkloosheid is ook in Haarlem opgelopen, maar noteerde in 2013 nog altijd een procent onder het provincieniveau. Wel stijgt het aantal werkzoekenden in 2014 nog langzaam. Desondanks is de verwachting dat de werkloosheid in 2015 licht zal dalen.

Aantal starters stijgt bovengemiddeld

De agglomeratie Haarlem is in relatie tot de bevolkingsomvang ondernemender dan gemiddeld in Nederland. Het aantal starters laat tot en met het derde kwartaal een groei zien van 9%. Hiermee zet de regio de lijn van 2013 door, wat positief is. De groei is grotendeels toe te schrijven aan nieuwe initiatieven in de zakelijke dienstverlening, waar overigens ook veel ZZP-ers onder te vinden zullen zijn. Opvallens is dat er ook 153 bedrijven in de zorg werden opgericht (+14%). Dit is veel meer dan in veel andere regio's.

Economische positie Agglomeratie Haarlem in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	hoger
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

¹ Bron: Atlas voor gemeenten 2014

Zaanstad kan herstel voortzetten

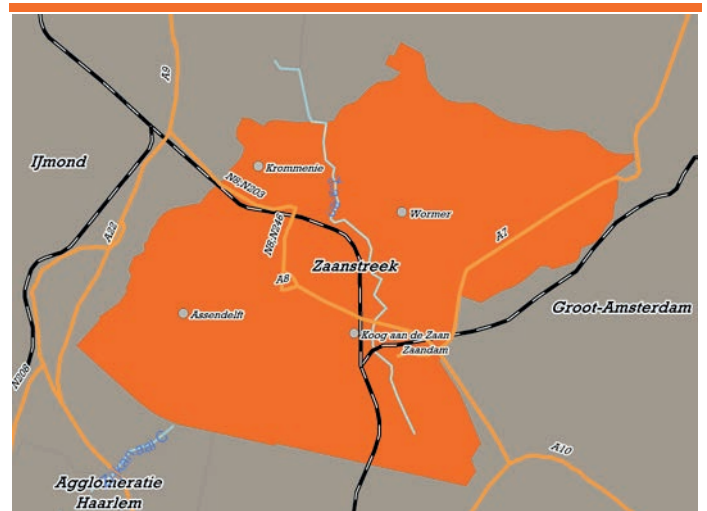
- De Zaanse economie blijft volgend jaar bovengemiddeld groeien (1,8%)
- De regio profiteert mee van de aantrekkingskracht van de Amsterdamse regio op nieuwe inwoners en toeristen
- De Zaanse werkloosheid is opgelopen en zal nog niet sterk dalen

Vroege economisch herstel houdt stand

De Zaanse economie heeft de afgelopen twee jaar bovengemiddeld herstel vertoond. Dit is te danken aan de traditioneel grote industriële basis en de 'vroeger' en exportgedreven groei die hier plaatsvindt. Bijna 30% van de economie wordt gevormd door de industrie, waarbij vooral de voedingsmiddelenindustrie (o.a. cacaoverwerking) goed geworteld is. De eerder ingezette groei houdt hier in 2015 op een lager niveau stand. Daarnaast wordt economische verbetering volgend jaar ook voor andere sectoren merkbaar. Dit zorgt ervoor dat het potentieel voor Zaanstad toeneemt, ook al profiteert de regio minder van nieuwe groei in de zakelijke dienstverlening. Het relatief grote aantal gespecialiseerde Zaanse bouwbedrijven - die veelal actief zijn in de Randstad - heeft een positief keerpunt doorgemaakt. Daarnaast kan de regio in 2015 profiteren van de eindelijk aantrekkende consumptie onder de Zaankanters. Het gerestylede centrum van Zaandam zorgt er daarbij voor dat de regio vooralsnog minder last heeft van de opkomende internetverkoop. Een vestiging van IKEA in de voormalige Bruynzeel Hallen zou ook het winkelcluster net buiten het centrum kunnen versterken. Los hiervan is het gunstig dat het hoofdkantoor van Ahold weer is teruggekeerd. Al met al is de verwachting dat de regionale economie in 2015 met 1,8% zal groeien. Iets wat structureel bijdraagt aan de economie is de nabijheid van Amsterdam. Zaanstad pikt hiervan met de groeiende aantrekkingskracht op inwoners en toeristen een graantje mee. Toch heeft de nabijheid van Amsterdam niet alleen maar voordelen. Zo kiezen veel jonge bedrijven in bijvoorbeeld de ICT voor Amsterdam als vestigingsplaats. Op lange termijn is het mede daarom voor de Zaanse economie belangrijk om zich te richten op het aantrekken en initiëren van technische bedrijven. Niet onbelangrijk is dat de regio daarmee ook de vrij traditionele industrie kan vernieuwen, waarmee kan worden gebouwd aan de toekomstige groeibasis.

Zaanse arbeidsmarkt onder druk

Ondanks het ingezette economisch herstel heeft de werkloosheid een forse stijging doorgemaakt naar een niveau van 9,1%. Hiermee lag de werkloosheid weer hoger dan in de rest van de provincie. Dit komt enerzijds door

eerder banenverlies, maar anderzijds ook doordat de beroepsbevolking nog groeit en ouderen langzaam langer op de arbeidsmarkt blijven. Bovendien gaat groei in de industrie niet snel gepaard met heel veel extra banen. In de loop van 2014 is het aantal werkzoekenden in de regio gestabiliseerd, wat er op duidt dat de verhoudingen op de arbeidsmarkt niet verder verslechteren. Tegelijkertijd is er in tegenstelling tot het landelijke beeld ook nog geen sprake van duidelijke verbetering. In het algemeen profiteert de regio van de het ruime aanbod van potentiële werkgelegenheid binnen bereikbare afstand. Zo zijn zowel Amsterdam als Schiphol zeer goed bereikbaar.

Aantal Zaanse starters groeit opnieuw

Het aantal starters in de Zaanstreek is in de eerste drie kwartalen van 2014 met 4% toegenomen ten opzichte van een jaar eerder. De lijn van een jaar eerder wordt daarmee voortgezet, wat wijst op toenemend ondernemerschap. Veel starters richtten een bedrijf op in de detailhandel en de horeca en zagen hierin de kansen kennelijk groeien. Het aantal starters in de industrie steeg ook. Absoluut gezien gaat het om nog niet veel bedrijven, maar het kan een stap zijn in de richting van vernieuwing en vooruitgang op (voedings) industriegebied, waarin de regio traditioneel een sterk profiel heeft.

Economische positie Zaanstreek in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van landelijk
Economische groei	Hoger	Hoger
Werkloosheid	Hoger	Vergelijkbaar

Bron: ING Economisch Bureau

Amsterdam vindt nieuwe dienstengroei

- Na 1,2% in 2014 komt de economische groei volgend jaar boven de 2% uit. Dit steekt uit boven het landelijk gemiddelde, maar blijft achter bij het recente groeipad voor de crisis.
- De grote Amsterdamse financiële sector maakt een pas op de plaats, maar de ICT-dienstverlening ontwikkelt zich tot nieuwe voortrekker.
- De Amsterdamse werkloosheid is een punt van zorg, aangezien vraag en aanbod op de arbeidsmarkt uit elkaar beginnen te lopen.

Amsterdam bouwt verder op sterke basis

Het economisch herstel dient zich aan in Amsterdam. Na een groei van 1,2% in 2014 schakelt de hoofdstedelijke regio in 2015 door naar een verwachte groei van 2,2%. Voor een belangrijk deel is dit te danken aan de stevige bevolkingsgroei, maar er zijn meer redenen. Zo wordt de grote financiële- en zakelijke dienstverlening geconfronteerd met een nieuwe werkelijkheid waarin het potentieel minder is, maar de gunstige creatieve en innovatieve basis van de regio zorgen er voor dat de Amsterdamse zakelijke dienstverlening een nieuwe groeibron vindt in de ICT-sector. Daarnaast profiteert de Amsterdamse regio met Schiphol en de Haven ook van de internationale handel die volgend jaar opnieuw sneller groeit dan de Nederlandse bestedingen. Tenslotte blijft de hoofdstad succesvol in het aantrekken van toeristen. In combinatie met het verbeterde consumentenvertrouwen in eigen land verbetert dit de economische basis. Het gaat echter niet op alle fronten voor de wind. Zo heeft de publieke sector nog last van bezuinigingen en inkrimping. En iets waar de Amsterdamse regio eveneens niet aan ontkomt is de krimp in de zorgsector. Met onder andere de academische ziekenhuizen VU en AMC een flinke zorgsector, waar anders dan in de afgelopen jaren geen groei van verwacht kan worden.

Amsterdamse werkloosheid daalt minder dan elders

Er is sprake van enige verlichting van de regionale arbeidsmarkt. Nadat de werkloosheid de afgelopen jaren opliep is in 2013 met gemiddeld 10% een keerpunt bereikt. Toch is er van overtuigende daling geen sprake. In het derde kwartaal van 2014 kwam de werkloosheid uit op 9,4%, wat wijst op stabilisatie. Het aantal werkzoekenden laat ook nog geen duidelijke daling zien. Dit terwijl landelijk vanaf begin dit jaar sprake was van een stapsgewijze afname. De verklaring hiervoor is dat de mismatch tussen vraag en aanbod toeneemt. Dit hangt samen met de door internet en digitalisering

veranderende karakter van de arbeidsmarkt. Nieuwe banen ontstaan er bijvoorbeeld veel voor hoger opgeleide ICT-specialisten, terwijl het aanbod op de arbeidsmarkt vooral bestaat uit lager opgeleiden. Dit zorgt ervoor dat er een groeiende groep werklozen is die langdurig werkloos is.

Aantal starters over vrijwel hele linie hoger

Met 60% van het Noord-Hollandse aantal en 12% van de landelijke aantal is Groot-Amsterdam landelijk de belangrijkste broedplaats voor starters. In de eerste drie kwartalen van 2014 gaat het om ruim 12.000 bedrijven (+2% j.o.j.). Dit is vooral toe te schrijven aan meer starters in de toch al grote zakelijke dienstverlening en informatie en communicatie sector. Veel van deze bedrijven zijn gericht op nieuwe ICT-diensten en aanverwante multimediale creatieve dienstverlening, maar er komen ook veel nieuwe ZZP-ers bij. Een sector waarin minder bedrijven worden opgericht is de groothandel. Mogelijk zien starters door de moeilijke fase van de afgelopen jaren hier minder kansen. Waar het landelijk gaat om een krimp van 5% en in Groot-Amsterdam zijn in de eerste drie kwartalen van 2014 zelfs 12% (77) minder bedrijven opgericht. Ondanks dat vernieuwing vooral plaatsvindt in de zakelijke diensten is dit voor een regio die bekend staat om de handelstraditie toch opvallend.

Economische positie Groot-Amsterdam in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Hoger	Hoger
Werkloosheid	Hoger	Hoger

Bron: ING Economisch Bureau

Stabiele groei voor Gooi en Vechtstreek

- De economie van Het Gooi en Vechtstreek ziet de economische groei in 2015 stabiliseren rond 1,4% wat vergelijkbaar is met het Nederlands gemiddelde.
- Zakelijke dienstverleners dragen in 2015 ook bij aan het herstel. Regio profiteert in het spoor van Amsterdam van de (multimediale) ICT-economie
- Door aanhoudend banenverlies staat de arbeidsmarkt onder druk, de mobiele en goed opgeleide bevolking helpt.

Gooi- en Vechtstreek mee in economisch herstel

De regio Gooi- en Vechtstreek kan het ingezette economische herstel in 2015 voortzetten. De regio kan naar verwachting net als in 2014 een groei van 1,4% tegemoet zien. De groei wordt onder andere gerealiseerd door de relatief sterk aanwezige groothandel, waarvan de groei aantrekt tot 1,8%. De belangrijkste factor achter het groeicijfer is echter dat het relatief grote aantal bedrijven in de zakelijke dienstverlening weer vooruitgang boekt. Veel van deze bedrijven werken in opdracht van bedrijven waar het herstel zich eerder aandienende en profiteren in tweede lijn (bijvoorbeeld adviesbureaus of handelaren in onroerend goed). Detacheringsbureaus hebben wel in een vroeg stadium verbetering gemerkt.

De in en rond Hilversum gevestigde mediasector, die eveneens deel uitmaakt van de zakelijke dienstverlening en deels in publieke handen is, staat nog wel onder druk. Los van de doorgevoerde bezuinigingen heeft de regio hierbij last van de aanzuigende werking van Amsterdam, doordat steeds meer mediabedrijven zich in de hoofdstad vestigen. Toch profiteert de regio op het gebied van de groeiende ICT-sector ook van de nabijheid van de hoofdstad en de daar aanwezige digitale infrastructuur. Een voorbeeld van een succesvol (jong) bedrijf is Blue Billwig (strategic online video's). Iets waar Gooi- en vechtstreek volgend jaar de vruchten van kan plukken is de verbetering van vertrouwen onder consumenten. Hoewel consumenten uit de regio bovengemiddelde inkomens hebben, vindt ook in de regio een keerpunt in de bestedingen plaats.

Werkloosheid loopt op, maar blijft ondergemiddeld

De werkgelegenheid laat in Het Gooi- en Vechtstreek aanhoudende daling zien. Tussen 2007 en 2013 is het aantal banen met ruim 7% gedaald. Toch behoort de werkloosheid in Het Gooi en Vechtstreek tot de laagste in de provincie Noord-Holland, wat een sterk punt van de regio is. Dit is te verklaren doordat veel mensen uit de regio in sterke banenregio's als Amsterdam en Utrecht werken. Verder zit er

weinig rek meer in de beroepsbevolking, doordat deze vergrijst en de participatie van 55-65-jarigen zich met 63% al op een hoog niveau bevindt. Langer doorwerken zet dus slechts beperkt extra druk op de arbeidsmarkt. In 2014 is de werkloosheid net al elders fors opgelopen, maar heeft inmiddels naar verwachting ook de daling ingezet.

Ondernemende regio ziet aantal starters dalen

Het aantal nieuwe bedrijven is in de eerste drie kwartalen van 2014 met 2% gestegen in het Gooi- en Vechtstreek. Hiermee laat de regio een positiever beeld zien dan landelijk gemiddeld. Ook is het aantal starters in vergelijking tot de omvang van de bevolking flink bovengemiddeld. Het zou de regio goed uitkomen als een deel van deze bedrijven weet door te groeien en nieuwe banen weet te creëren. De stijging met ruim 30% in de sector informatie en communicatie laat zien dat er nog steeds veel nieuwe initiatieven worden ontplooid in de mediasector en daaraan gelieerd de ICT-branche. Een voorbeeld van andere een sector die kansen biedt is de zorg, waar private zorg in opkomst is en de diversiteit (o.a. met het oog op vergrijzing) toeneemt. Dit komt ook terug in de cijfers.

Economische positie Het Gooi en Vechtstreek in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Lager	Vergelijkbaar
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

10 Zuid-Holland

Rico Luman

Regio econoom

Aggl. Leiden en Bollenstreek

Aggl. 's-Gravenhage

Delft en Westland

Oost-Zuid-Holland

Groot-Rijnmond

Zuidoost-Zuid-Holland

Bredere basis voor groei in Zuid-Holland

- De Zuid-Hollandse economie kan volgend jaar naar verwachting 1,5% groei tegemoet zien.
- De 'steden' gaan in 2015 via consumptiegroei weer meer bijdragen aan de groei, hoewel hoge werkloosheid een langdurige uitdaging blijft.
- Het aantal Zuid-Hollandse starters groeide over de eerste drie kwartalen van 2014 met 1% licht. Dit was grotendeels te danken aan de regio's Leiden en Oost-Zuid-Holland, die ondernemender werden.

Draagvlak groei neemt toe in Zuid-Holland

Zuid-Holland kan in 2015 naar verwachting rekenen op een economische groei van 1,5%. Dit is licht hoger dan in de rest van het land. Deze positieve ontwikkeling is voor een belangrijk deel te danken aan het feit dat de regio's Den Haag en Delft-Westland, die na relatief forse krimp in de afgelopen vijf jaar, nu herstel hebben ingezet. De normaal vrij stabiele Haagse regio had de afgelopen jaren veel last van de overheidsbezuinigingen die volgen op de uitzonderlijke economische situatie. De economische krimp van 5% in de Hofstad-regio wordt in 2014 en 2015 met een bovengemiddelde groei weer voor een deel goedge maakt. Voor de toekomst moet Den Haag het hebben van ondernemerschap, zoals binnen de zogenoemde security delta gebeurt. De naburige regio Delft en Westland heeft de afgelopen jaren met incidenten forse economische tegenwind gekend en zal daarvan in 2015 voor het eerst echt herstel zien.

Ruim 40% van de Zuid-Hollandse economie wordt bepaald door de regio Groot-Rijnmond. Het haven- en industriële complex kampte in 2014 met tegenslag in de zwaarwegende petrochemie, hierdoor heeft de regio niet ten volle van de exportgroei kunnen profiteren. Wel is een stijgende lijn te zien bij handels- en logistieke bedrijven. Voor 2015 is een duidelijk positief punt dat de consumptie een grotere bijdrage gaat leveren. In de dichtstbevolkte provincie van Nederland maakt dit een relatief groot verschil.

Grote steden houden werkloosheid bovengemiddeld, maar arbeidsmarkt herstelt relatief snel

Net als in andere provincies heeft de werkloosheid in Zuid-Holland begin 2014 een piekniveau van 10% bereikt (over heel 2014: 9,2%). Dat dit hoger ligt dan gemiddeld in Nederland is te wijten aan het gewicht van de twee grote steden Den Haag en Rotterdam, waar de werkloosheid boven de 10% ligt. Ruim 30% van de beroepsbevolking woont in deze steden. Vooral in Den Haag zijn de afgelopen jaren veel

banen verdwenen, maar hier lijkt het ergste leed geleden. De verhogende grootstedelijke invloed op de werkloosheid impliceert tegelijkertijd dat het cijfer in de rest van de provincie een stuk lager ligt. Gunstig is dat de Zuid-Hollandse werkloosheid in 2014 een vrij sterke daling heeft ingezet. In 2015 zal de werkloosheid naar verwachting gematigd verder dalen, maar de economische groei zal verder moeten aantrekken om tot grote verbetering te komen. Mogelijk kan de start van de metropoolregio Rotterdam-Den Haag dit in de zuidelijke helft van de provincie faciliteren. Het verhogen van de arbeidsparticipatie en het opleidingsniveau blijven aandachtspunten voor de Zuid-Hollandse arbeidsmarkt.

Aantal starters vergelijkbaar met landelijke cijfer

Zuid-Holland heeft het aantal starters in 2014 (t/m derde kwartaal) per saldo met 1% zien groeien. Dit steekt gunstig af tegen het landelijk gemiddelde. Opvallend is dat de groei niet in de grote steden is gerealiseerd. Zo daalde het aantal starters in de regio Rotterdam met 3% en bleef het aantal starters in Den Haag stabiel. In plaats daarvan kwam de groei voor rekening van het noordelijke deel van de provincie. Zo groeide het aantal starters in de regio Leiden met maar liefst 12% en het gebied rond Gouda (Oost-Zuid-Holland) liet een vergelijkbare toename zien. In de regio Leiden werden veel nieuwe bedrijven opgericht in de bouw en in Oost-Zuid-Holland in de detailhandel. Voor een deel zal deze groei in webwinkels te vinden zijn. Kenmerkend is echter dat beide regio's vooral ondernemender geworden zijn in de zakelijke dienstverlening.

Leidse regio schakelt licht op

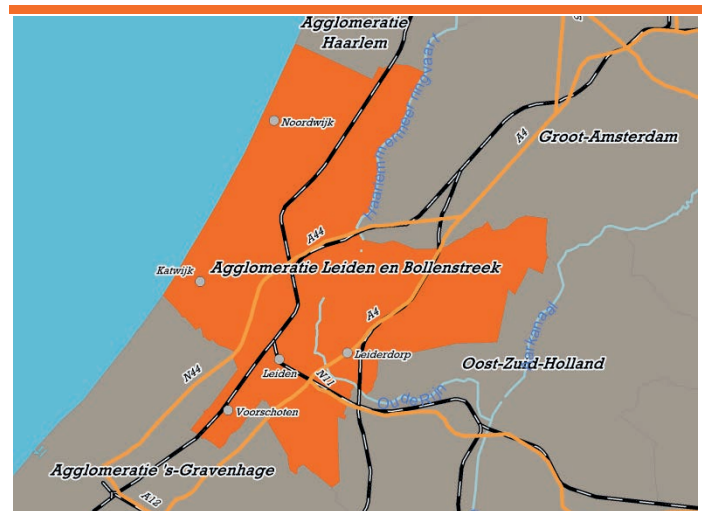
- De economie van Leiden en de Bollenstreek ziet de economische groei in 2015 licht aantrekken tot 1,4%, wat aansluit bij het landelijk gemiddelde.
- De regio kent met de Bollenstreek (telers, handelshuizen) veel exporteurs wat bijdraagt aan groei. De zorgsector zorgt voor tegendruk
- Het aantal starters in de regio is in 2014 flink gestegen met opvallend veel zorgstarters.

Iets hogere groei voor Leiden en de Bollenstreek

De economie van Leiden en de Bollenstreek groeit in 2015 in vergelijkbaar tempo als landelijk gemiddeld (1,4%). Een gunstige factor hierbij is dat de bevolking van de regio nog steeds sneller groeit dan landelijk, al treedt de vergrijzing net zo hard in. Los hiervan kunnen exporterende (handels)bedrijven in de regio (waaronder in de bollensector) ook in 2015 weer profiteren van de relatief sterk groeiende export. Anderzijds is het gebied rond Leiden meer afhankelijk van de binnenlandse markt en daar zal de situatie zich in 2015 duidelijk verbeteren ten opzichte van 2014. De stad kan voordeel halen uit de aantrekkende consumentenbestedingen in de detailhandel, hoewel de horeca het positief uitgevallen 2014 waarschijnlijk niet zal overtreffen. Daarentegen moet de grote onderwijsbasis van de stad – met onder ander de universiteit – waarschijnlijk genoeg nemen met stabilisatie, al is het de vraag hoe de invoering van het sociaal leenstelsel precies uitpakt. Op het gebied van zorg- en welzijn – (met 15% van de regionale economie ook een belangrijke sector) ziet het er minder rooskleurig uit. Nadat de zorgproductie in 2014 voor het eerst sinds lange tijd kromp, zal ook 2015 naar verwachting een krimp van de zorgvraag te zien geven. Per saldo blijft de economie wel groeien, maar blijft de groei wel gematigd. Een belangrijke ontwikkeling voor het lange termijnperspectief van de regio is de aanleg van de Rijnlandroute. Deze nieuwe provinciale weg gaat de A44 en A4 met elkaar verbinden. Dit zorgt ervoor dat de nieuwe woninglocatie Valkenburg en het Biosciencepark in Leiden beter bereikbaar worden, maar ook elders in de regio profiteert het bedrijfsleven ervan.

Werkloosheid Leidse regio blijft relatief laag

Ook de arbeidsmarkt in Leiden en de Bollenstreek heeft onder druk gestaan. De werkloosheid bedroeg in 2013 nog 6,2%, maar is nadien nog opgelopen. Toch ligt het cijfer veel lager dan elders in Zuid-Holland, waaronder in de steden Den-Haag en Rotterdam. Waar de regio relatief veel last van heeft, is het verdwijnen van werkgelegenheid in de publieke sector. Dit gaat om de zorg, maar ook bijvoorbeeld om de Rijksoverheid in Den-Haag, waar veel Leidenaren werken. Deels kan dit opgevangen worden door uitstroom van oudere werknemers. Een voordeel van de regio is dat de

beroepsbevolking naar verhouding relatief goed is opgeleid en dat de ondernemingszin toeneemt. Voor versterking van de regio is het zaak om dit vast te houden en ook onder de jonge generatie nog meer te stimuleren.

Flink meer starters

De bevolking van Leiden en de Bollenstreek is uitgedrukt in aantal bedrijven per inwoner iets minder ondernemend dan gemiddeld. Daar lijkt op basis van het afgelopen jaar verandering in te komen tot en met het derde kwartaal van 2014 steeg het aantal starters in de regio met 12%. Ongeveer 30% hiervan is toe te schrijven aan het sterk gestegen aantal zelfstandigen in de bouw (veelal ZZP-ers), maar ook nieuwe bedrijven in de zakelijke dienstverlening leverden hieraan een forse bijdrage. Een andere sterke groeier is de gezondheidszorg, die in de regio goed geworteld is. Al met al zal een deel van deze bedrijven wel degelijk potentieel hebben om door te groeien. Te denken valt aan de kennisintensieve bedrijven op het Bio Sciencepark (op het gebied van bijvoorbeeld het ontwikkelen van vaccins), waarvan in het verleden verschillende zich tot een succesvol bedrijf hebben ontwikkeld.

Economische positie Leiden en de Bollenstreek in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte Nederland
Economische groei	Lager	Vergelijkbaar
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

Haagse economie op zoek naar versterking

- Door de overheidsinkrimping heeft de economie van de hofstad 2% meer goed te maken dan landelijk gemiddeld. Het herstel in de zakelijke dienstverlening helpt de regio verder op weg naar herstel.
- De werkloosheid is de afgelopen jaren fors opgelopen, maar lijkt ook in Den Haag nu licht dalende.
- Kansrijk is de uitbouw van 'Hague security Delta, een ondernemender cultuur is daarbij nodig.

Herstel komt van ver maar wint aan kracht

De economie van de regio Den Haag zet het in 2014 ingezet herstel door en groeit volgend jaar naar verwachting met 1,7%. Het landelijke bestuurscentrum heeft echter door het effect van overheidsbezuinigingen in de afgelopen vijf jaar nog wel 2% krimp meer goed te maken dan gemiddeld. De stad blijft daarmee achter bij de andere grote steden Amsterdam, Utrecht en Rotterdam. Waar de regio in het verleden vrij stabiel was door de invloed van de overheid, lijkt deze tijd voorbij. Ook de komende jaren remt de budgettaire beperking hier nog de groeipotentie. Belangrijke opsteker is nu dat de grote zakelijke dienstverlening (totaal ruim 20% van de economie) weer 2% groei realiseert. Structurele groei zal moeten komen van nieuwe groeikernen in het Haagse bedrijfsleven en hier is wel degelijk potentie voor. Het vizier is hierbij vooral gericht op private diensten die bouwen op het sterke profiel als stad van vrede, recht en veiligheid. Tijdens de Nuclear Security Summit heeft de stad zich op dit vlak internationaal kunnen profileren en er is al een groot veiligheidscluster in de regio gevestigd. Iets wat de regionale economie in het algemeen ten goede komt is dat ook Den Haag profiteert van de urbanisatie. De bevolking groeit nog altijd sneller dan gemiddeld, wat groei met zich meebrengt. Daarnaast heeft de vernieuwing van het Haagse stadscentrum nieuw vertrouwen gecreëerd bij ondernemers in detailhandel en horeca.

Arbeidsmarkt blijft een zwakke plek – meer ondernemerschap nodig

De Haagse arbeidsmarkt staat onder druk. In de periode 2011-2012 is de werkloosheid naar een ongewoon niveau van rond de 11% opgelopen en is sindsdien slechts licht gedaald tot 10,6% in het derde kwartaal. De stijging is veroorzaakt doordat veel banen verloren zijn gegaan terwijl de beroepsbevolking is gestegen. Zo was de werkgelegenheid in 2013 ca. 8.500 banen (2%) kleiner, wat aangeeft dat de arbeidsmarkt wat aanbod betreft uit een zwakke fase komt.

Hoewel een deel van deze banen werd vervuld door ambtenaren die met pensioen zijn gegaan, is er banenscheppend vermogen nodig om de werkloosheid omlaag te krijgen. Dat de regio stappen zet om de uitstraling en kracht van de stad in te zetten voor verbreding van de private basis valt toe te juichen. Het lastige is dat nieuwe banen in de Haagse regio – met uitzondering van horeca en detailhandel – grotendeels voor hoger opgeleiden (zoals ICT-ers) zijn weggelegd. Stimuleren van ondernemerschap (b.v. onder lager opgeleiden en allochtonen) kan een instrument zijn om de werkloosheid te verlagen.

Aantal starters Haagse regio nog niet in de lift

Om de weg omhoog in te slaan is nieuwe bedrijvigheid bij uitstek voor Den Haag belangrijk. Het aantal starters zat het afgelopen jaar nog niet in de lift (-0,1% t/m derde kwartaal), maar dit stak wel gunstig af bij het landelijke beeld (-1%). Toch is het opvallend dat groei vooral plaatsvindt in de bouw, horeca en detailhandel, terwijl in de zakelijke dienstverlening minder bedrijven werden opgericht. Dit wijst er op dat initiatieven van kansrijke nieuwe dienstverleners nog tegenvallen. De stad zet fors in om het aantal creatieve starters op het gebied van internationale veiligheid en gerelateerde gebieden te bevorderen. Ook bestaande bedrijven kunnen hier overigens succesvol in groeien.

Economische positie Agglomeratie 's-Gravenhage in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Hoger	Hoger
Werkloosheid	Hoger	Hoger

Bron: ING Economisch Bureau

Delft en Westland heeft nog een weg te gaan

- De economie van Delft en Westland laat een relatief sterke groei zien maar heeft als gevolg van de economische crisis ook veel goed te maken.
- Het Westland is als kassengebied bij uitstek internationaal gericht en profiteert daar bij een aantrekkelijke export. De directe impact van de Russische boycot is beperkt.
- De werkloosheid is traditioneel laag in de regio en de verwachting is dat het niveau ondergemiddeld blijft.

Economie Westland en Delft herstelt, maar heeft veel goed te maken

De regio Delft en Westland (ca. 222.000 inwoners) heeft een lastige tijd achter de rug. De economie van de regio was begin 2014 maar liefst 8% kleiner dan begin 2008, waarmee de economische crisis veel fors heeft toegeslagen dan gemiddeld. Inmiddels is het dieptepunt achter de rug en kan de regio weer vooruitgang boeken. Na een groei van 2,2% in 2014 is de verwachting dat de regio in 2015 met 1,9% zal groeien. Voor een deel kan dit worden toegeschreven aan de exportgroei, maar belangrijk is ook dat de regio minder last heeft van de remmende werking vanuit de overheid en de zorgsector. Hoewel de cijfers bovengemiddeld zijn, moet uiteraard nog wel veel goed gemaakt worden. De Groene hart-regio is van oudsher de kassenlocatie van Nederland. Inclusief de handel beslaat deze sector zo'n 20% van de totale regionale economie (nog los van de toeleveranciers). De sector heeft echter te maken met structurele tegendruk. Zo krimpt het glastuinbouwareaal door het verdwijnen van verouderde kassen en ruimtegebrek. Daarnaast heeft de glastuinbouw te maken met aanhoudend lage prijzen. Wel viel de directe impact van de Russische boycot in 2014 mee. Niettemin werkt het door in de economie van de regio. Structureel helpt het dat de regio innovatief en inventief is. Een groot bedrijf als Rijk Zwaan vervult hierbij een voorbeeldfunctie. In het andere deel van de regio – het gebied rond Delft heeft het onderwijs en onderzoek (o.a. TU Delft, TNO) een groot gewicht. Dit is een relatief stabiele sector. Positief is dat de er steeds meer technische start-ups van wetenschappers en studenten actief worden als spin-off.

Ondanks stijging blijft werkloosheid laag

De moeizame economische ontwikkeling in de afgelopen jaren heeft ook zijn uitwerking gehad op het werkloosheidsniveau in de regio. De regio heeft traditioneel een van de laagste werkloosheidspercentages van het land, maar dit liep snel op van 3,5% naar ruim 7%. In 2014 is dit nog wat verder opgelopen. Opvallend is dat de arbeidsdeelname van ouderen in een paar jaar tijd van 55% naar 65% is gestegen

wat het aanbod heeft doen toenemen. Het hielp ook niet dat ook de werkgelegenheid in buurregio Den Haag flink daalde. Inmiddels werkt de economische verbetering ook door in het Delft en Westland en gaan we uit van een daling. Overigens is er in vergelijking met Nederland nog geen sprake van een alarmerende situatie aangezien de werkloosheid in de regio nog altijd onder het landelijk niveau blijft.

Aantal starters gemiddeld en geconcentreerd

Het aantal starters in Delft en Westland houdt gelijke tred met de Nederlandse ontwikkeling en daalt in 2014 (t/m derde kwartaal) met 1%. Opvallend dat in een groot deel van de sectoren het aantal starters daalde. In de agrarische sector werden wel weer meer bedrijven opgericht, wat aangeeft dat er perspectief blijft. Daarnaast groeide het aantal nieuwe bedrijven in de onderwijs- en zorgsector, waar privatisering een grotere rol speelt. Een flink aandeel van de starters komt voort uit de technische hoek. Aannemelijk is dat een deel van de bedrijven actief is op het gebied van medical en clean technology, iets waar Delft een specialisme in ontwikkeld heeft.

Economische positie Delft en Westland in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	hoger	hoger
Werkloosheid	lager	lager

Bron: ING Economisch Bureau

Positieve ontwikkeling van Oost-Zuid-Holland

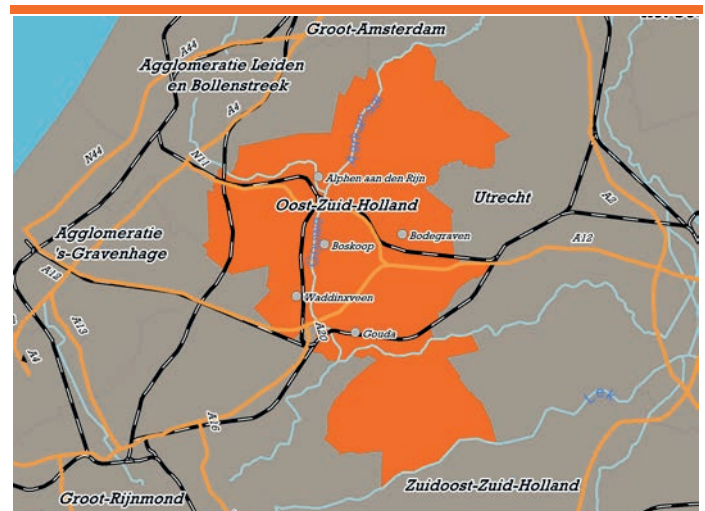
- **Oost-Zuid-Holland rekenen op verder herstel in 2015 (1,4%). Het keerpunt in de bouw is een belangrijke reden voor verbetering. Ook kan de regio profiteren van een beter jaar voor de vele groothandels.**
- **De stagnerende en vergrijzende bevolking is een rem voor het groeipotentieel**
- **Het aantal starters groeit over een breed front in Oost-Zuid-Holland.**

Oost Zuid-Holland houdt herstel vast

Voor het gebied rond Alphen aan de Rijn en Gouda wordt 2015 een jaar waarin de lijn van 2014 zich doorzet en de economie weer met 1,4% zal groeien. Dit ligt in lijn met het landelijk gemiddelde. De regio Oost-Zuid-Holland kent veel (agrarische) handelsbedrijven en die kunnen na een door prijsdruk getekend jaar in 2015 meer profiteren van het economisch herstel. Iets dat de regio ook helpt is dat de productiekrimp in de bouw achter de rug is. Zowel in de algemene bouw en projectontwikkeling, als de grond, weg en waterbouw als de gespecialiseerde bouw heeft de regio een oververtegenwoordiging van bedrijven. Het helpt de regio ook dat het herstel in 2015 ook de consument bereikt, die meer gaat uitgeven al heeft de detailhandel in de regio last van de nabijheid van grote steden en de stijgende internetverkoop. Ook wordt Oost-Zuid-Holland geconfronteerd met productiekrimp die met de verhoging van het eigen risico en vanaf 2015 ook met de decentralisatie naar de gemeenten in de zorgsector plaatsvindt. Al met al verbetert ook het vooruitzicht voor Oost-Zuid-Holland, maar er is na 4 opeenvolgende jaren van krimp in de periode voor 2014 ook wel veel goed te maken. Daarnaast beperkt de stagnerende bevolking de groeipotentie. Ontwikkelmogelijkheden zijn er echter ook. Zo zou een oude Hollandse stad als Gouda, maar ook het buitengebied bijvoorbeeld meer bezoekers kunnen aantrekken waar de detailhandel en horeca van zouden kunnen profiteren. Gezien het flink toegenomen aantal starters in cultuur, sport en recreatie is dit wellicht deels al opgepakt. Voor de lange termijn is het gunstig dat de bereikbaarheid van het gebied vooruitgaat met de Rijnlandroute en met het feit er vanaf 2016 tussen Gouda en Alphen aan den Rijn vier keer per uur een trein zal gaan rijden en twee nieuwe stations (in Boskoop en Waddinxveen) worden aangelegd.

Werkloosheid daalt nog niet echt, maar blijft lager dan elders

Voor Zuid-Hollandse begrippen is de werkloosheid in Oost-Zuid-Holland nog altijd laag. In 2013 lag het percentage met 6,9% ruim 2%-punt lager dan gemiddeld in Zuid-Holland. Ook bleef de regio Nederland voor. De werkloosheid heeft

het hoogste punt inmiddels achter de rug, maar daalt in 2014 nog niet overtuigend. Dat het arbeidsaanbod nauwelijks meer toeneemt verlicht de zorg echter. De beroepsbevolking groeide afgelopen jaren grotendeels nog doordat de arbeidsparticipatie onder ouderen in een paar jaar tijd van 51% naar 64% is gestegen.

Op veel fronten nieuwe starters

Het aantal starters in Oost-Zuid-Holland heeft in 2014 (tot en met het derde kwartaal) een flinke stap omhoog gezet (+12%). Hiermee steekt de regio positief af tegen het Nederlands gemiddelde maar ook tegenover de Zuid-Hollandse buurregio's. Met uitzondering van de agrarische sector en de groothandel zijn overal plussen te zien. Vooral in de detailhandel en de zakelijke dienstverlening zijn veel bedrijven opgericht. Hiermee verbreedt de economische basis zich, wat niet verkeerd is.

Economische positie Oost-Zuid-Holland in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Lager	Vergelijkbaar
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

Stad speelt grotere rol in Groot-Rijnmond

- De economie van Groot-Rijnmond laat in 2015 met 1,5% een fractioneel hoger groeicijfer zien dan gemiddeld.
- Door voorzichtig herstel van de consumptie gaat de stad meer bijdragen aan de economie van de havenregio.
- De voor Nederlandse begrippen hoge werkloosheid laat gaan langzaam dalen, maar blijft een rem op de economie.

Rijnmond ziet vooruitzichten verbeteren

De regio Rotterdam-Rijnmond heeft als één van de meest internationaal georiënteerde regio's het economisch herstel vroeg kunnen merken. Toch was het stuwende effect minder dan verwacht en waren er ook aanzienlijke verschillen tussen deelsectoren. De stabiliserende overslag in de Rotterdamse haven in 2014 geeft aan dat de internationale invloed wisselend positief is. Zo heeft de chemiesector een lastig jaar achter de rug, maar kon de containeroverslag in aanloop naar ingebruikname van de nieuwe terminals op van de Tweede Maasvlakte weer het groeipad inslaan. Daarnaast profiteren bedrijven in de scheepsbouw en offshore (dienstverlening) van een gunstigere internationale markt. Voor 2015 gaan we er vanuit dat de internationale handel de groei meer zal ondersteunen. Gunstig voor de regio en omliggende gebieden is dat de bouwsector in 2014 en 2015 na jaren van krimp naar verwachting weer met 2,5% groeit en het diepe dal achter zich laat. Dit levert ook voor aanverwante bedrijven in de keten meer activiteit op. Voor 2015 is de verwachting dat de economische groei in Groot-Rijnmond iets hoger ligt dan het Nederlandse gemiddelde (1,5%). Hoewel de regio minder op de consument kan leunen dan elders, verbeteren de vooruitzichten na jaren wel langzaam. In combinatie met het feit dat de aantrekkingskracht van de Rotterdamse binnenstad verbetert en iconen als het nieuwe Centraal Station, de Rotterdam en de Markthal meer bezoekers naar de stad trekken, gaat de stad het komende jaar meer bijdragen aan de economie van de havenregio. Ook de kwalificatie 'Europees stad van het jaar 2015' zal dit ondersteunen.

Voorzichtige daling hoge werkloosheid verwacht

De regio Rotterdam kampt van oudsher met een hoge werkloosheid. Als gevolg van het aanhoudend zwakke economisch klimaat is de werkloosheid begin 2014 tot boven de 15% opgelopen en gedaald tot ruim 12% in het derde kwartaal. De arbeidsdeelname is daarbij met 67,1% nog steeds laag en het aantal bijstandgerechtigden bevindt zich eveneens nog steeds op recordhoogte. Toch is de verwachting dat het ergste leed op de arbeidsmarkt is geleden en werkloosheid langzaam daalt. Toch is hier nog veel

werk aan de winkel. Door onder meer het grote aantal banen in industrie en logistiek is switchen op de Rotterdamse arbeidsmarkt lastiger dan elders¹. In dat licht is het vooral voor de Rotterdamse regio interessant dat er in 2015 een brug-WW regeling wordt geïntroduceerd die doorbetaling tijdens een opleidingstraject mogelijk maakt. Dit maakt de arbeidsmarkt flexibeler, waarmee in potentie een betere match tussen vraag en aanbod mogelijk wordt.

Aantal starters ondergemiddeld

Het aantal starters in Groot-Rijnmond valt met -3% over de eerste drie kwartalen van 2014 tegen. Landelijk nam dit aantal met 1% af. Opvallend is dat het aantal starters in de industrie met 9% afnam, terwijl landelijk juist sprake was van een stijging met 9% en in 2013 ook het aantal starters hier nog in de lift zat. Wel werden in vergelijking tot het landelijke beeld meer bedrijven opgericht in de zakelijke dienstverlening. In de bouw steeg het aantal starters wel flink vooral door meer ZZP-ers. Ook in de detailhandel en vooral de horeca waren wel aanmerkelijk meer starters te vinden in 2014. Dit hangt samen met de positieve ontwikkeling die het Rotterdamse centrum doormaakt, waarbij er meer mensen in de binnenstad komen wonen en dit restaurants en winkels aantrekt. De nieuwe Markthal past in deze ontwikkeling.

Economische positie Groot-Rijnmond in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Hoger
Werkloosheid	Hoger	Hoger

Bron: ING Economisch Bureau

¹ Bron: PBL

Bouw zorgt voor keerpunt in Drechtsteden

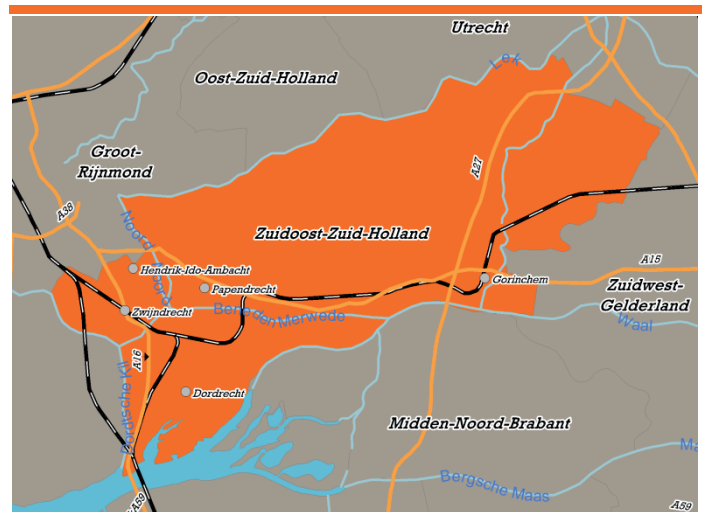
- De economie van Zuidoost-Zuid-Holland laat na twee jaren flinke krimp een keerpunt zien en groeit in 2015 met 1,4%
- Dat de bouw na lange tijd weer groei laat zien is een belangrijk punt voor de regionale economie.
- De exportgerichte en kenmerkende scheepsbouw presteert goed, hoewel toeleveranciers het nog moeilijk hebben.

Economie laat lastige fase achter zich en groeit weer

Na twee jaar van 1,5% krimp groeit de economie van Zuid-oost Zuid-Holland in 2014 weer met 1,3%. Dat de bouwsector een keerpunt heeft bereikt is hierin gezien de concentratie van bouwbedrijven de regio een belangrijke factor. Vanaf een ruim 20% lager niveau wordt hier vanaf 2014 weer groei gerealiseerd, die ook in 2015 doorzet. De economie van de regio met als zwaartepunt de Drechtsteden fungeert als 'backbone' van de Rotterdamse haven. Industrie, handel en transport vervullen daarbij de economische hoofdrol. De scheepsbouw is met een groot bedrijf als IHC Merwede een kenmerkende sector die een goed gevulde orderportefeuille heeft en goed presteert. De eveneens sterk vertegenwoordigde metaalbedrijven moeten in 2015 echter genoegen nemen met een lichte groei. In het algemeen is het gunstig voor de regio dat de landelijke groei van de internationale handel aanhoudt en de haven daar naar verwachting van kan profiteren. Gecombineerd met het feit dat ook de bedrijfsinvesteringen weer een stijging laten zien kan de regio de ingeslagen weg met een economische groei van 1,4% in 2015 vasthouden. De bevolkingsgroei in de regio is onder het landelijke niveau gedoken, wat betekent dit het toekomstig potentieel begint te drukken. Kansen voor de toekomst zijn ook en wel ook en wel in verbreding en verdieping van de exportpositie. Ook zou de oude Hollandse regio (met o.a. Kinderdijk en Dordrecht meer kunnen profiteren van het toenemende toerisme)

Uitdagingen op de arbeidsmarkt, maar perspectief is er ook

De arbeidsmarkt in de regio staat onder druk. Waar de werkloosheid voor de economische crisis in 2008 nog flink onder het landelijk gemiddelde lag, kwam de werkloosheid in 2013 nagenoeg op het Nederlands gemiddelde uit. Gezien de dalende lijn van werkzoekenden in 2014 verbetert de arbeidsmarkt in de regio inmiddels. Lastig blijft wel dat vacatures in de techniek vaak voor specifiek personeel zijn en dat omscholen niet altijd mogelijk is. Zo wordt er nog steeds ook personeel uit het buitenland geworven. Voor werkgevers in de regio zou het interessant kunnen zijn om in 2015 gebruik te maken van de nieuwe brug –WWV regeling. De vergrijzing begint flink toe te slaan in Zuidoost Zuid-Holland. Tegelijkertijd

tijd zal ook de arbeidsparticipatie onder oudere werknemers nog toenemen. Dit effect heft elkaar in 2014 ongeveer op. Iets wat het afgelopen jaar in het oog sprong was het banenverlies bij Nedstaal, wat uiteindelijk beperkt is gebleven.

Zuidoost-Zuid-Holland is ondernemender geworden

Het aantal starters is in 2014 tot en met het derde kwartaal met 3% gedaald. Dit is iets meer dan landelijk gemiddeld. Positief element daarbij is dat er meer bedrijven in de industrie werden opgericht, waarin de regio toch al sterk vertegenwoordigd is. Toch valt het economisch effect van de nieuwe bedrijven in de regio naar verwachting tegen, doordat het grootste aantal starters (+21%) werd genoteerd in de bouw. Dit zijn grotendeels ZZP-ers die geen doorgroeiambitie hebben. Anders dan in andere regio's werden er in de detailhandel en horeca het afgelopen jaar minder bedrijven opgericht.

Economische positie Zuidoost-Zuid-Holland in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Lager	Vergelijkbaar
Werkloosheid	Lager	Vergelijkbaar

Bron: ING Economisch Bureau

11 Zeeland

Thijs Geijer

Regio econoom

Zeeuwsch-Vlaanderen

Overig Zeeland

Groei Zeeuwse economie versnelt

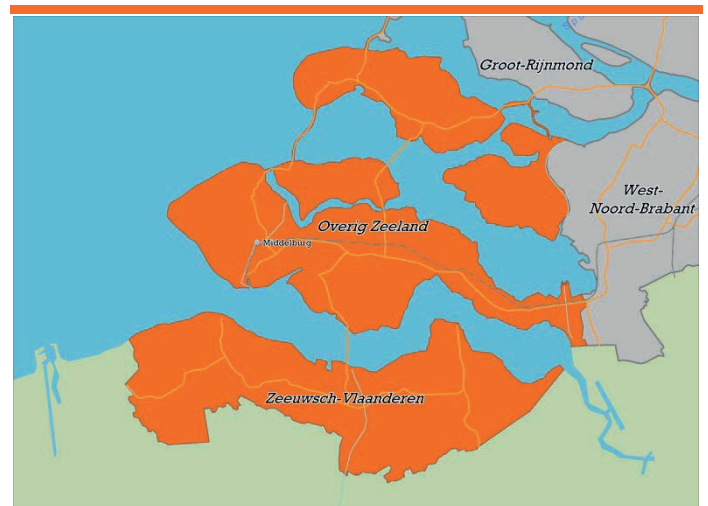
- De Zeeuwse economie trekt in 2015 verder aan. De groeiverwachting is met 1% nog lager dan landelijk maar beduidend hoger dan in 2014.
- Het belang van de industrie voor de regionale economie blijft onverminderd groot. De lichte groei van de sector is gunstig voor Zeeland.
- De Zeeuwse werkloosheid daalt en is met 4,8% in 2015 relatief laag.

Economische groei versnelt in 2015

De economie in Zeeland groeit in 2015 naar verwachting met 1%. Op het buitenland gerichte sectoren waaronder de landbouw blijven profiteren van toename van de export. Het economisch belang van de industrie in Zeeland is zeer groot (bijna 25%). Hoewel het groeitempo in de industrie iets terug loopt, blijft de sector wel een belangrijke motor achter de economische groei. Binnen de industrie speelt de chemie een belangrijke rol, die sector kent mede vanwege hoge kosten voor grondstoffen en energie stevige concurrentie van buiten Europa. Kunstmestfabrikant Yara besloot onlangs echter wel om ook de komende jaren te blijven investeren in de productielocatie in Zeeland. In de regionale economie als geheel treedt verbreding van het herstel op waarbij op het binnenland gerichte sectoren als de bouw, detailhandel en zakelijke dienstverlening weer richting hun niveau van voor de crisis gaan. Het blijft gunstig voor Zeeland dat de economie in buurlanden België en Duitsland groeit. Dit is goed voor de onderlinge handel en de exportkansen voor het regionale bedrijfsleven maar zorgt ook voor toename van de bestedingen door toeristen in de Zeeuwse detailhandel en recreatieve sector. In 2014 nam Zeeuwsch-Vlaanderen het voortouw wat betreft economische groei, de verschillen tussen de twee Zeeuwse regio's zijn in 2015 echter minimaal.

Zeeland kent lage werkloosheid

Van alle provincies kent Zeeland de laagste werkloosheid. In 2013 bedroeg deze 5,8% tegenover 8,3% landelijk. Na de werkloosheidstoename in 2013 lijkt de situatie op de Zeeuwse arbeidsmarkt in 2014 te stabiliseren. Over de eerste drie kwartalen van 2014 kwam de werkloosheid uit op 5,4%. De provinciale ontwikkeling is daarmee gunstiger dan landelijk (8,5%). De verwachting voor 2015 is dat 4,8% van de Zeeuwse beroepsbevolking zonder baan zit. Landelijk ligt het werkloosheidspercentage volgend jaar op 7,7%. De zorg creëert met ruim 31.500 banen de meeste banen in de provincie. Bij verschillende zorgaanbieders verdwijnen echter banen als

gevolg van de bezuinigingen. Vooral het belang van de werkgelegenheid in de landbouw (10.200 banen) en industrie (22.400 banen) is groter dan landelijk. In september 2014 stonden 11.000 Zeeuwen als werkzoekende ingeschreven bij het UWV. Dit is een stijging van 5% ten opzichte van een jaar eerder. De landelijke stijging was 10% maar in het tweede deel van 2014 is de toename tot een halt gekomen. Het blijkt dat het voor sommige banen in de regio heel lastig is om geschikte mensen te vinden. Ondanks de stijging van het aantal werkzoekenden is namelijk ook het aantal vacatures fors toegenomen. Zo staan er inmiddels ruim 2.200 banen open in Zeeland, in september 2013 waren dit er nog ruim 1.200.

Lichte daling in aantal startende bedrijven

Het aantal startende ondernemers is in de eerste drie kwartalen van 2014 gedaald ten opzichte van een jaar eerder. In Zeeland openden 1.700 bedrijven hun deuren, dat is 3% minder. In Nederland ligt het aantal starters 1% lager. Vooral in de groothandel, detailhandel en horeca is sprake van een kleiner aantal nieuwe bedrijven. Daar speelt in mee dat onder andere het aantal webwinkels in de provincie zich minder sterk ontwikkelt dan elders in Nederland. Over de gehele lijn is de ontwikkeling van het aantal starters in Zeeuwsch-Vlaanderen minder gunstig dan in Overig Zeeland. Als regio legt Overig Zeeland meer gewicht in de schaal met driekwart van alle nieuwe bedrijven.

Groeitempo valt wat terug in 2015

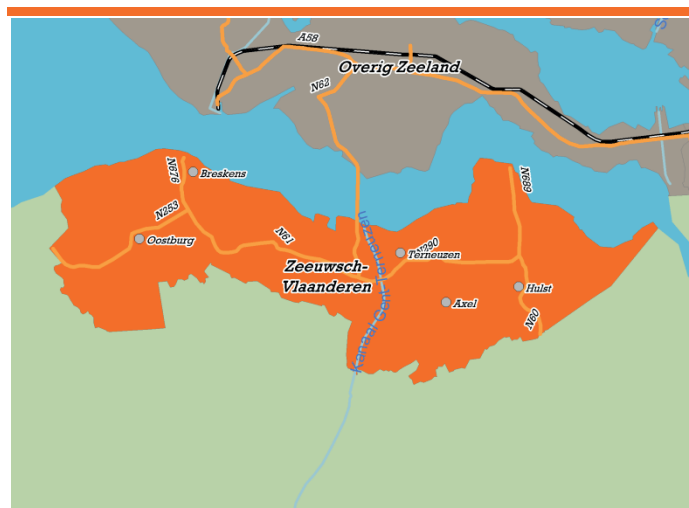
- **Economie Zeeuwsch-Vlaanderen groeit met 0,8% in 2015, een lichte vertraging ten opzichte van 2014.**
- **Het economisch herstel wordt breder gedragen en alle marktsectoren vertonen weer groei.**
- **Minder startende bedrijven in 2014.**

Continuering van de groei

De economie in Zeeuwsch-Vlaanderen groeit in 2015 naar verwachting met 0,8%. Daarmee blijft de regio iets achter bij het landelijke niveau. Op het buitenland gerichte sectoren waaronder de landbouw en de industrie blijven profiteren van toename van de export. In de chemie stabiliseert de productie, onder andere door stevige concurrentie van chemiebedrijven buiten Europa. Dat kunstmestfabrikant Yara blijft investeren in de productielocatie bij Sluiskil tekent het vertrouwen in het regionale vestigingsklimaat. Daarnaast treedt ook verbreding van het herstel op waarbij op het binnenland gerichte sectoren als de bouw, detailhandel en zakelijke dienstverlening weer richting hun niveau van voor de crisis gaan. Het blijft gunstig voor Zeeuwsch-Vlaanderen dat de economie in buurlanden België en Duitsland groeit. Dit is goed voor de onderlinge handel maar zorgt ook voor aanhoudende bestedingen door toeristen in de detailhandel en de toeristische sector. Ten opzichte van andere regio's kent Zeeuwsch-Vlaanderen weinig bedrijvigheid in de zakelijke dienstverlening. Regionaal profiteert men dan ook minder van de groeiversnelling in deze sector. Vergrijzing en bevolkingskrimp remmen de dynamiek op de Zeeuwse arbeids- en woningmarkt en leveren een negatieve bijdrage aan de economische groei. Door de daling van de woningprijzen is de regio aantrekkelijker geworden voor Belgen die een huis willen kopen. Dit heeft de instroom van Belgische inwoners de afgelopen jaren versterkt.

Werkgelegenheid vertoont verbetering

Zeeuwsch-Vlaanderen heeft een relatief lage werkloosheid en ondanks de economische neergang bleef de werkloosheid in de regio in 2013 stabiel op 5%. In Zeeland als geheel bedroeg de werkloosheid 5,8% en in Nederland 8,3%. Na een piek van de werkloosheid begin 2014 loopt het landelijke percentage werklozen in 2015 terug tot 7,7% terwijl voor Zeeland wordt gerekend op 4,8%. In Zeeuwsch-Vlaanderen ligt de werkloosheid op een vergelijkbaar niveau. De arbeidsmarkt in Zeeuwsch-Vlaanderen is een van de kleinste in Nederland, in totaal bestaat de beroepsbevolking uit 48.000 personen. Net als in Overig Zeeland is het gunstig voor de werkgelegenheid dat de toeristische sector in 2014 een goed jaar kende. De grotere toestroom van buitenlandse toeristen is in dat opzicht een langjarige trend en stimulans voor de (seizoensgebonden) werkgelegenheid. Ten opzichte van september 2013 is het aantal werkzoekenden in

Zeeuwsch-Vlaanderen in 2014 met 13% toegenomen tot ruim 3.300. Ondanks de ligging tegen de grens en de concentraties van banen in Brugge, Gent en Antwerpen blijkt dat er relatief weinig mensen uit de regio in België werkzaam zijn. Het verkleinen van de barrières op de grensoverschrijdende arbeidsmarkt kan de aantrekkelijkheid van Zeeuwsch-Vlaanderen als woongebied vergroten.

Daling van 7% in aantal startende bedrijven

In de eerste drie kwartalen van 2014 is zowel in Zeeuwsch-Vlaanderen als in geheel Nederland sprake van een daling van het aantal startende bedrijven ten opzichte van 2013. In Zeeuwsch-Vlaanderen bedroeg de krimp echter 7% tegenover een krimp van 1% in Nederland als geheel. Regionaal gaat het om ruim 400 bedrijven waarvan iets minder dan een kwart start in de zakelijke dienstverlening. Nieuwe bedrijven in de bouw en zorg zijn samen ook goed voor een kwart van de starters. Ten opzichte van Nederland en de rest van Zeeland begonnen er vooral meer bedrijven in de bouw. In de horeca en de cultuur, sport & recreatie is echter sprake van een forse daling van het aantal nieuwe bedrijven.

Economische positie Zeeuwsch-Vlaanderen in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Lager
Werkloosheid	Vergelijkbaar	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

Economische groei trekt aan

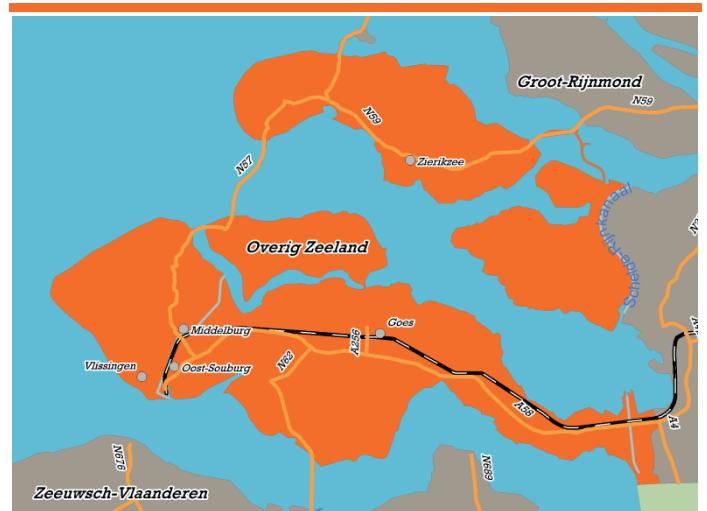
- **Economische activiteit neemt in 2015 met 1,1% toe in Overig Zeeland.**
- **Regionale werkloosheid is over hoogtepunt heen en blijft duidelijk onder het landelijke niveau.**
- **Regionaal minder startende bedrijven, die ontwikkeling is in lijn met het landelijke beeld.**

Regionale economie komt weer op gang

In overig Zeeland groeit de economie in 2015 met 1,1%. De regionale economie beweegt zich wat betreft groei daarmee richting het niveau van omliggende gebieden als Zeeuws-Vlaanderen, Groot-Rijnmond en West-Brabant. Op het buitenland gerichte sectoren waaronder de landbouw en de industrie blijven profiteren van toename van de export. Ook de bedrijvigheid in de haven van Vlissingen heeft baat bij de toenemende handelsstromen en de activiteiten voor offshore windparken. Naast de activiteiten in de genoemde sectoren treedt verbreding op van het herstel waarbij op het binnenland gerichte sectoren als de bouw, detailhandel en zakelijke dienstverlening weer richting hun niveau van voor de crisis gaan. Overig Zeeland wint verder aan populariteit bij buitenlandse toeristen en het belang van de bestedingen door Belgen en Duitsers voor de detailhandel en de toeristische sector neemt toe. Dit vormt een stimulans voor de (seizoensgebonden) werkgelegenheid in de sector. Punten die er voor zorgen dat de groei lager uitvalt dan landelijk zijn de beperkte aanwezigheid van de zakelijke dienstverlening en het optreden van vergrijzing en bevolkingskrimp. Die laatste factor verkleint de dynamiek op de arbeids- en woningmarkt en is een rem op de economische ontwikkeling.

Werkloosheid sterk gestegen maar relatief laag

De regio Overig Zeeland behoorde tot de gebieden waar de werkloosheid in 2013 het sterkst is gestegen. Desondanks was de regionale werkloosheid met 6,2% nog relatief laag ten opzichte van het landelijke niveau (8,3%). Sinds medio 2013 ligt de werkloosheid echter alweer onder de 6% en die lijn zet zich door in 2014 en 2015. Landelijk wordt in 2015 een werkloosheid van 7,7% verwacht en voor Zeeland wordt gerekend op 4,8%. De werkloosheid is regionaal dan ook niet het grootste probleem op de arbeidsmarkt. De beroepsbevolking in de regio krimpt en dat betekent minder vraag naar werk. Dit resulteert echter ook in minder dynamiek en een lagere productiekraft. In 2013 bestond de beroepsbevolking uit 122.000 personen waarvan iets minder dan de helft 45 jaar of ouder is. Het belang van deze leeftijdsgroep op de arbeidsmarkt neemt de komende jaren verder toe. Ten opzichte van september 2013 ligt het aantal werkzoekenden in Overig Zeeland 2% hoger in september 2014 (landelijk 10%). Na een piek in februari is er regionaal een duidelijke daling ingezet, mede door het goede voorjaar en het warme weer.

Lichte krimp van het aantal startende bedrijven

Landelijk en in Overig Zeeland is er in de eerste drie kwartalen van 2014 sprake van een lichte daling van het aantal startende bedrijven ten opzichte van 2013. In Overig Zeeland nam het aantal startende bedrijven met 1,8% af, landelijk is de daling 1%. Er begonnen regionaal meer bedrijven in de industrie, informatie & communicatie en cultuur, sport & recreatie. Vooral in de groothandel, detailhandel, logistiek en horeca ontwikkelde het aantal nieuwe bedrijven zich minder gunstig dan landelijk. Tot en met het derde kwartaal openden bijna 1.300 bedrijven hun deuren, waarbij de instroom vooral groot is aan het begin van het jaar.

Economische positie Overig Zeeland in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Lager
Werkloosheid	Vergelijkbaar	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

12 Noord-Brabant

Thijs Geijer

Regio econoom

West-Brabant

Midden-Brabant

Noordoost-Brabant

Zuidoost-Brabant

Noord-Brabant continueert groei

- **Noord-Brabant continueert de opgaande lijn in 2015 met een verwachte economische groei van 1,4%. De provincie groeit in een gelijk tempo als landelijk.**
- **Bezuinigingen in de zorg maken dit de enige krimpsector, in de andere sectoren is overwegend sprake van groei.**
- **Net als landelijk heeft de werkloosheid in Noord-Brabant het omslagpunt bereikt. Het niveau ligt onder het landelijke gemiddelde, en met een verwachte werkloosheid van 6,8% in 2015 blijft dit ook zo.**

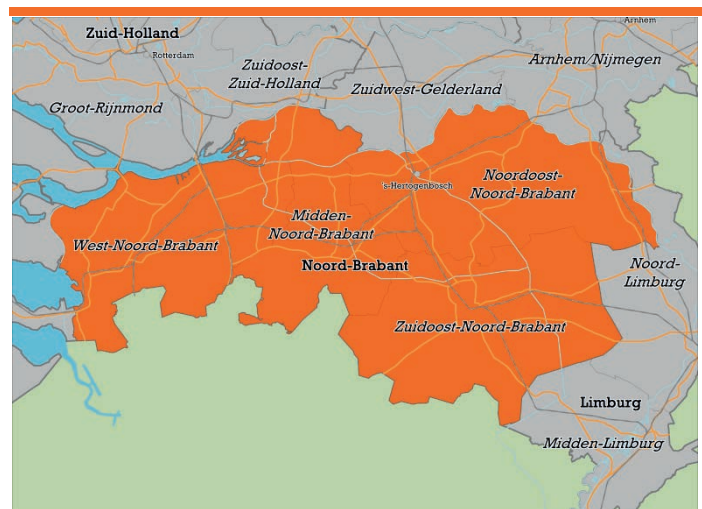
Economische groei krijgt vervolg in 2015

Met een groei van 1,4% in 2015 presteert Noord-Brabant op hetzelfde niveau als de gehele Nederlandse economie. Op het buitenland gerichte sectoren als de landbouw, industrie en logistiek blijven groeien maar in een lager tempo. Binnen de, voor de regio belangrijke, elektrotechnische en machine-industrie is sprake van aanhoudende groei. Bedrijven in die branche profiteren onder andere van de Aziatische en Amerikaanse vraag naar Brabantse machines.

Voor West-Brabant is de sluiting van de fabriek van Philip Morris gevoelig aangezien daarmee een grote producent en werkgever verdwijnt. In de regionale economie als geheel treedt verbreding van het herstel op en dat betekent dat op het binnenland gerichte sectoren als de bouw, detailhandel en zakelijke dienstverlening weer richting hun niveau van voor de crisis gaan. De toegenomen activiteit op de woningmarkt, het gestegen vertrouwen onder consumenten en de verbetering van de koopkracht zijn van invloed op de groei in die sectoren. Voor ondernemers in de detailhandel en horeca blijft bevolkingsgroei zorgen voor vergroting van hun afzetmarkt. De bevolking groeit iets sneller in Zuidoost-Brabant terwijl vooral in Noordoost-Brabant het tempo wat lager ligt. Net als in 2014 groeit ook de economie in Zuidoost-Brabant iets sterker dan in de andere regio's. De verschillen met Noordoost- en Midden-Brabant zijn echter minimaal. In West-Brabant ijlt de sluiting van Philip Morris nog na en is de groei wat lager.

Daling van werkloosheid in het verschiet

De Brabantse arbeidsmarkt presteert in verhouding iets beter dan het landelijk gemiddelde. Gedurende 2013 en het eerste kwartaal van 2014 was ook in Noord-Brabant nog sprake van een toenemende werkloosheid. Met een werkloosheidspercentage van 7,7% zat de provincie in het derde kwartaal van 2014 onder het landelijke cijfer (8,0%) en is het omslagpunt op de arbeidsmarkt bereikt.

Het vooruitzicht in 2015 is dat de Brabantse werkloosheid op 6,8% uitkomt, tegenover 7,7% landelijk. De industrie is in Noord-Brabant relatief gezien een belangrijke werkgever en creëert bijna 174.000 banen. Alleen de zorg is met ruim 183.000 banen nog iets groter. In Noord-Brabant neemt de beroepsbevolking toe waardoor de vraag naar werk blijft stijgen. In het derde kwartaal van 2014 hebben 1,9 miljoen Brabanders een baan, dat is echter nog wel iets minder dan in de periode 2010-2012. Bijna 112.000 personen stonden in september 2014 ingeschreven als werkzoekend bij het UWV. Dat is 13% hoger dan een jaar eerder (landelijk 10%).

Sterke teruggang in aantal startende bedrijven

Het aantal startende ondernemers in Noord-Brabant is in de eerste drie kwartalen van 2014 flink afgenomen ten opzichte van een jaar eerder. Landelijk bedraagt de daling 1% terwijl in Noord-Brabant sprake is van een terugval van 7%. Als gevolg daarvan nam het belang van Noord-Brabantse bedrijven in het landelijke aantal starters af van bijna 14% in 2013 tot 13% in 2014. Vooral in de zakelijke dienstverlening en cultuur, sport & recreatie ontwikkelt het aantal nieuwe bedrijven zich minder gunstig dan landelijk. Doordat dit twee sectoren zijn met doorgaans veel nieuwe bedrijven werkt dat hard door in het regionale gemiddelde. Over de eerste drie kwartalen zijn er in Noord-Brabant ruim 12.500 startende bedrijven. Daarvan begint bijna een derde in Zuidoost-Brabant. De teruggang in het aantal nieuwe bedrijven is het sterkst in West- en Midden-Brabant en was in Zuidoost-Brabant wat minder groot.

Economische groei zet door in West-Brabant

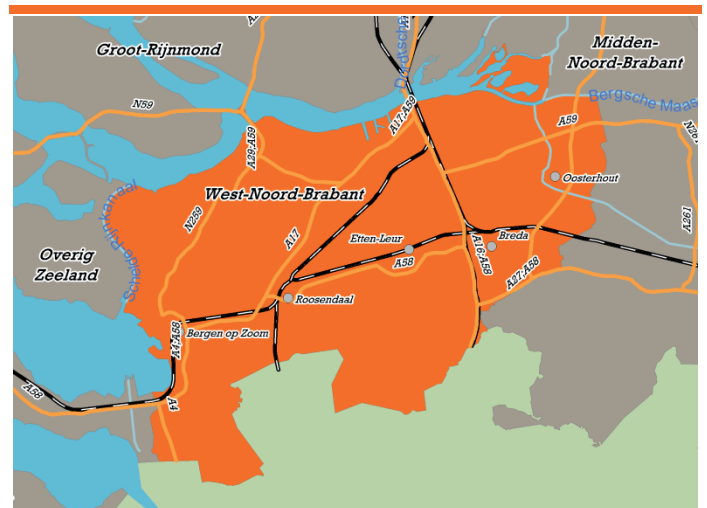
- **West-Brabantse economie groeit met 1,2% in 2015.**
- **Breder herstel in de bedrijfssectoren leidt tot geleidelijke daling van werkloosheid.**
- **Aantal startende bedrijven in eerste drie kwartalen van 2014 12% lager dan jaar eerder.**

Binnenlandse bedrijvigheid draagt bij aan groei

Met een groei van 1,2% ligt de prestatie van de economie in West-Brabant iets onder het landelijke niveau (1,4%). Op het buitenland gerichte sectoren als de groothandel en logistiek groeien. Op landelijk niveau groeit ook de industriële productie in 2015. Binnen de industrie ligt het groeitempo in sommige branches (chemie, rubber- en kunststof- en metaal-industrie) wel lager dan in 2014. Regionaal drukt de sluiting van Philip Morris zijn stempel op de industriële productie. Binnen de regionale voedings- en genotmiddelenindustrie was de sigarettenfabriek in Bergen op Zoom een zeer belangrijke speler. De sluiting werkt ook in 2015 in negatieve zin door in de groeiverwachting. Dat effect wordt deels ondervangen doordat in de regionale economie als geheel het herstel verbreedt. Op het binnenland gerichte sectoren als de bouw, detailhandel en zakelijke dienstverlening gaan in stapjes weer richting hun niveau van voor de crisis. De bouwsector klimt uit het dal doordat, vooral in de steden, de woningmarkt herstelt en het aantal orders toeneemt. Zo is er landelijk en regionaal sprake van een toename van het aantal afgegeven vergunningen voor nieuwbouwwoningen.

Werkloosheid in West-Brabant gemiddeld

De werkloosheid in West-Brabant lag in 2013 op 8,0% en kwam daarmee net iets onder het landelijke (8,3%) en net boven het provinciale (7,5%) gemiddelde uit. Na een forse stijging van de werkloosheid in de afgelopen jaren is het omslagpunt op de arbeidsmarkt inmiddels bereikt. De Brabantse werkloosheid piekte in het eerste kwartaal van 2014 op 8,4%. Sindsdien neemt de werkloosheid weer af en de verwachting is dat die trend zich doorzet. Voor 2015 wordt de werkloosheid in Noord-Brabant geschat op 6,8% tegenover 7,7% landelijk. Het werkloosheidsniveau blijft in West-Brabant naar verwachting boven het regionale niveau. De beroepsbevolking bestaat in West-Brabant uit 294.000 personen en daalde in 2013 ten opzichte van 2012 met 1%. Vooral het aantal 25-35 jarigen liep fors terug, tegelijkertijd steeg het aantal 55 plussers sterk. Binnen de regionale beroepsbevolking is 45% ouder dan 45 jaar en het belang van deze groep neemt nog verder toe.

In september 2014 stonden er bijna 26.000 werkzoekenden ingeschreven bij het UWV in West-Brabant. Dat is 9% meer dan een jaar eerder, landelijk was de stijging 10%. De sluiting van Philip Morris levert een incidentele stijging van het aantal werkzoekenden op. Gezien de omvang van de sluiting en de specifieke aard van de werkgelegenheid kan het enige tijd duren voordat deze werknemers elders aan de slag zijn. In dat opzicht is het een welkome ontwikkeling dat het aantal ingediende vacatures vanaf medio 2014 duidelijk hoger is dan een jaar eerder.

Sterke achteruitgang van aantal startende bedrijven

In de eerste drie kwartalen van 2014 is het aantal gestarte ondernemingen landelijk met 1% gedaald. In West-Brabant bedraagt de daling 12%. Alleen in Noord-Overijssel is sprake van een sterkere teruggang. In absolute termen gaat het in West-Brabant om een daling van 3.640 naar 3.200 nieuwe bedrijven. Vooral in sectoren waar doorgaans veel nieuwe bedrijven beginnen zoals de zakelijke diensten en cultuur, sport & recreatie was er in West-Brabant minder dynamiek. Ten opzichte van de landelijke ontwikkeling zijn de detailhandel en de horeca de positieve uitzonderingen. Doordat de bevolking groeit, is er behoefte aan nieuwe winkels en tegelijkertijd neemt ook het aantal webshops toe.

Economische positie West-Brabant in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Lager	Lager
Werkloosheid	Hoger	Vergelijkbaar

Bron: ING Economisch Bureau

Solide groei in Midden-Brabant

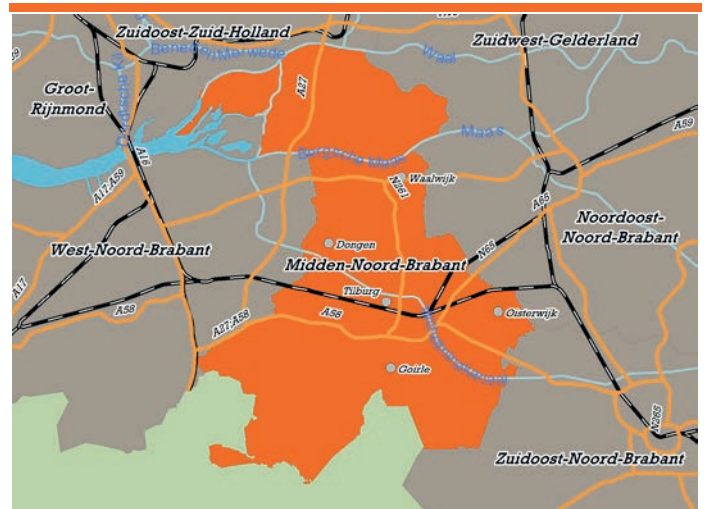
- De economische groei in Midden-Brabant bedraagt 1,4% in 2015.
- Naast de internationale handel trekt ook de binnenlandse vraag weer aan en dat werpt zijn vruchten af op het regionale bedrijfsleven.
- De ontwikkeling van het aantal startende bedrijven blijft achter bij de regionale en landelijke trend.

Handel en logistiek geven stimulans aan groei

Net als in de andere Brabantse regio's continueert de economische groei in Midden-Brabant zich in 2015. Naar verwachting neemt de economische activiteit met 1,4% toe, even snel als het landelijke groeitempo. De hoeveelheid werk in sectoren als de logistiek en groothandel ontwikkelt zich positief en het groeitempo in deze sectoren trekt iets aan. Dat is positief voor Midden-Brabant omdat groothandel en logistiek bovengemiddeld aanwezig zijn. Met een belang van ruim 16% in de regionale economie blijft ook de industrie een factor van betekenis. Tegelijkertijd treedt verbreding van het herstel op en dat betekent dat op het binnenland gerichte sectoren als de bouw, detailhandel en zakelijke dienstverlening weer richting hun niveau van voor de crisis gaan. Het toenemende belang van aankopen in webwinkels ligt aan de basis van de grotere behoefte aan logistieke capaciteit bij (online) winkelbedrijven. Regionaal breidt webwinkel Coolblue daardoor flink uit in Tilburg terwijl dienstverlener Docdata in Waalwijk een belangrijke partner voor Bol.com is. Verder brengt ook supermarktketen SPAR zijn distributie onder één dak in Waalwijk, mede vanwege de gunstige ligging en verkeersontsluiting. De zorg is vanwege de bezuinigingen bij overheid en burger de enige sector die in 2015 krimpt. Dit heeft een dempend effect op de regionale groei- verwachting omdat de zorg goed is voor ruim 11,5% van de economische activiteit (landelijk 10,4%).

Verbetering op de regionale arbeidsmarkt

De werkloosheid in Midden-Brabant lag in 2013 op 8% en lag daarmee net iets onder het landelijke (8,3%) en net boven het provinciale (7,5%) gemiddelde. De Brabantse werkloosheid bereikte voornamelijk zijn piek in het eerste kwartaal van 2014 (8,4%). Sindsdien neemt de werkloosheid weer af en de verwachting is dat die trend zich doorzet. Voor 2015 wordt de werkloosheid in Noord-Brabant geschat op 6,8% tegenover 7,7% landelijk. De werkloosheid in Midden-Brabant ligt volgend jaar naar verwachting rond het provinciale niveau. De beroepsbevolking bestaat in Midden-Brabant uit 219.000 personen. In omvang daalde de beroepsbevolking iets doordat er minder 25-45 jarigen actief zijn op de arbeidsmarkt. In Midden-Brabant is de beroepsbevolking naar verhouding iets jonger dan in Noord-Brabant als geheel, vooral door het grote aantal studenten in Tilburg.

Tot aan begin 2014 liet het aantal werkzoekenden in de regio een duidelijke stijging zien. Sindsdien is eerder sprake van stabilisatie dan van afname van het aantal werkzoekenden. Het aantal werkzoekenden is daardoor in september 2014 nog 18% hoger dan een jaar eerder. De verwachting voor 2015 is dat door het bredere herstel ook het aantal vacatures weer aantrekt en het aantal werkzoekenden daalt.

Aantal startende bedrijven loopt met ruim 10% terug

In de eerste drie kwartalen van 2014 lag het aantal gestarte ondernemingen landelijk 1% lager dan een jaar eerder. Met een krimp van 12% blijft de ontwikkeling in Midden-Brabant hier duidelijk bij achter. De bouw, detailhandel, zakelijke dienstverlening en cultuur, sport & recreatie zijn sectoren waarin veel nieuwe bedrijven beginnen. In ieder van deze sectoren ontwikkelt het aantal starters in de regio zich echter minder gunstig dan landelijk het geval is. Regionaal liep het aantal gestarte zakelijk dienstverleners terug van ruim 700 in 2013 naar ruim 600 dit jaar. Dit betekent een daling van 14,5% tegenover een landelijke daling van 3%. Ten opzichte van de andere Brabantse regio's blijft Midden-Brabant achter bij Noordoost- en Zuidoost-Brabant.

Economische positie Midden-Brabant in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Vergelijkbaar
Werkloosheid	Vergelijkbaar	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

Groeitempo economie trekt bij in 2015

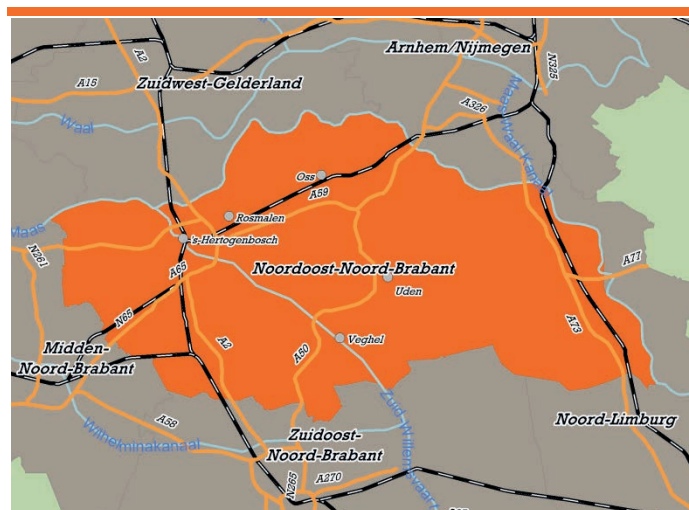
- **Regionale economie koerst af op 1,4% groei in 2015.**
- **Bredere sectorale basis onder economische groei is gunstig voor Noordoost-Brabant.**
- **Aantal startende bedrijven 5% lager dan in 2013, provincie als geheel kent krimp van 7%.**

Economische groei wordt breder gedragen

Naar verwachting groeit de economie in Noordoost-Brabant met 1,4% in 2015. Het groeitempo ligt daarmee op het Nederlandse en provinciale gemiddelde (1,4%). In eerste instantie vormde de export van bijvoorbeeld agrofood, farmaceutische producten en machines een belangrijke stimulans voor de regionale economie. Voor die drie branches binnen de industrie blijven de vooruitzichten in 2015 ook gunstig. Inmiddels is sprake van breder herstel en doen ook de bedrijven die op de binnenlandse markt actief zijn een duit in het zakje, onder andere door lichte groei van de consumentenbestedingen. Dat die sectoren zoals bouw en de zakelijke dienstverlening zich positief ontwikkelen is van groot belang voor Noordoost-Brabant. De enige krimpsector is de zorg, deze is in de regio naar verhouding minder sterk aanwezig. Regionaal is er duidelijk sprake van toegenomen activiteit in de woningbouw. In het eerste halfjaar van 2014 verdubbelde het aantal afgegeven vergunningen voor nieuwbouwwoningen, landelijk bedroeg de groei 25%. De nieuwbouw van utiliteitsgebouwen als kantoren en winkels blijft daarbij achter, onder andere vanwege de huidige leegstand.

Arbeidsmarkt bereikt omslagpunt

Noordoost-Brabant heeft naar verhouding een lage werkloosheid. In 2013 was deze 6,3% tegenover 7,5% in Noord-Brabant en 8,3% landelijk. De Brabantse werkloosheid bereikte voornamelijk zijn piek in het eerste kwartaal van 2014 (8,4%). Sindsdien neemt de werkloosheid weer af en die trend zet zich door. Voor 2015 wordt de werkloosheid in Noord-Brabant geschat op 6,8% tegenover 7,7% landelijk. Noordoost-Brabant blijft naar verwachting onder die niveaus. De beroepsbevolking in de regio is in 2013 verder gestegen tot 310.000 personen. Dit kwam doordat er zowel meer 15-25 jarigen als 45 plussers actief waren op de arbeidsmarkt. Het aantal werkzoekenden in Noordoost-Brabant ligt in september 2014 5% hoger dan een jaar eerder, landelijk bedroeg die stijging 10%. Gedurende 2014 is het aantal ingeschreven werkzoekenden gestabiliseerd. Het regionale bedrijfsleven heeft tegelijkertijd echter nog wel bijna 1.400 vacatures openstaan.

Gezien het huidige ruime arbeidsaanbod wordt een groot deel daarvan snel ingevuld. Maandelijks worden er echter ook weer ruim 1.000 nieuwe vacatures aangemeld bij het UWV. Dit is beduidend meer dan een jaar eerder, maar zal nog verder moeten toenemen om het aantal werkzoekenden structureel te verkleinen.

Teruggang in aantal startende bedrijven

Op landelijk en provinciaal niveau is het aantal startende bedrijven in de eerste drie kwartalen van 2014 afgenomen ten opzichte van 2013. In Nederland bedraagt de daling 1%, in Noord-Brabant 7% en in Noordoost-Brabant 5%. Vooral in de zakelijke dienstverlening en de cultuur, sport & recreatie beginnen er regionaal minder nieuwe bedrijven dan in 2013. Tegelijkertijd registreerden zich 360 nieuwe bedrijven in de detailhandel tegenover 347 bedrijven in 2013. Die groei is ook sterker dan landelijk en komt onder andere op het conto van nieuwe webshops. In totaal openden ruim 3.200 bedrijven in de regio hun deuren, van hen is een kwart actief in de zakelijke dienstverlening.

Economische positie Noordoost-Brabant in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Vergelijkbaar
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

Bredere basis voor herstel in Zuidoost-Brabant

- **Economie in Zuidoost-Brabant groeit met 1,6% in 2014.**
- **Sectoraal is er een bredere basis onder het herstel nu ook bouw, detailhandel en dienstverlening verder groeien.**
- **Aantal startende bedrijven daalt met 1%, wel meer nieuwe bedrijven in bouw, detailhandel en horeca.**

Stabiele voortzetting van groei in 2015

Het verschil tussen het groeitempo van de economie in Zuidoost-Brabant en de andere Brabantse regio's loopt iets terug in 2015. In 2014 groeit de regionale economie met 1,6% en ontwikkelt zich daarmee net iets sterker dan landelijk (1,4%). De aanjaagfunctie van de industrie, en dan vooral van de hightech, neemt iets af qua kracht maar blijft duidelijk aanwezig. De in de regio geproduceerde machines en transportmiddelen vertegenwoordigen per euro export naar verhouding een grote toegevoegde waarde. Tegelijkertijd dragen op het binnenland gerichte sectoren als de bouw, detailhandel en zakelijke diensten in 2015 bij aan het herstel. Internationalisering van het bedrijfsleven heeft de arbeidsmarkt geen windeieren gelegd. Zo blijkt uit recent onderzoek van het CBS dat de werkgelegenheid bij bedrijven die op de export zijn gericht harder is gestegen dan bedrijven die op de binnenlandse markt opereren.

Werkloosheid daalt tot onder 7% in 2015

In 2013 was er in Zuidoost-Brabant sprake van een sterke toename van de werkloosheid. Met een werkloosheid van 8% lag de regionale werkloosheid nog net onder het landelijk gemiddelde (8,3%) maar boven het niveau van Noord-Brabant (7,5%). De Brabantse werkloosheid bereikte voorts nog zijn piek in het eerste kwartaal van 2014 (8,4%). Sindsdien neemt de werkloosheid weer af en de verwachting is dat die trend zich doorzet. Voor 2015 wordt de werkloosheid in Noord-Brabant geschat op 6,8% tegenover 7,7% landelijk. In Zuidoost-Brabant komt de werkloosheid naar verwachting rond het provinciale niveau uit. De beroepsbevolking in Zuidoost-Brabant groeide in 2013 licht tot 348.000 personen. Vooral het aantal 55-65 jarigen op de arbeidsmarkt steeg sterk. Inmiddels maakt deze groep 15,5% uit van de totale beroepsbevolking en dat belang zal geleidelijk blijven toenemen.

Vanuit de goede vooruitzichten voor de industrie zal die sector regionaal weer voor nieuwe banen zorgen. In een andere grote sector, de zorg, betekenen bezuinigingen dat er op verschillende plaatsen juist banen worden geschrapt. Regionale cijfers over de ontwikkeling van het aantal werkzoekenden laten nog een stevige stijging zien. Ten opzichte van september 2013 is het aantal werkzoekenden in Zuidoost-Brabant in een jaar tijd toegenomen met 19%. Landelijk

bedroeg de toename 10%. Naar verwachting neemt het aantal werkzoekenden gedurende 2015 af, maar daarvoor is het wel essentieel dat het aantal nieuwe vacatures stijgt.

Ontwikkeling aantal starters wisselt sterk per sector

In de eerste drie kwartalen van 2014 is het aantal gestarte ondernemingen in Nederland met 1% afgenomen. In Zuidoost-Brabant ligt de afname met 1,3% op een vergelijkbaar niveau. In totaal waren er in Zuidoost-Brabant ruim 3.900 nieuwe bedrijven waarvan iets meer dan een kwart in de zakelijke dienstverlening actief is. Ten opzichte van 2013 zijn er regionaal meer bedrijven gestart in de industrie, bouw, detailhandel, horeca en in het onderwijs. In al deze sectoren is de groei sterker dan landelijk. Daartegenover staat echter sterkere krimp in de groothandel, logistiek, ICT en zorg. De positievere ontwikkeling in sectoren als de bouw, detailhandel en horeca kan er op wijzen dat regionale ondernemers weer meer vertrouwen hebben in de ontwikkeling van de regionale consumentenbestedingen.

Economische positie Zuidoost-Brabant in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Vergelijkbaar	Vergelijkbaar
Werkloosheid	Vergelijkbaar	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

13 Limburg

Thijs Geijer

Regio econoom

Noord-Limburg

Midden-Limburg

Zuid-Limburg

Geleidelijke groei in Limburg

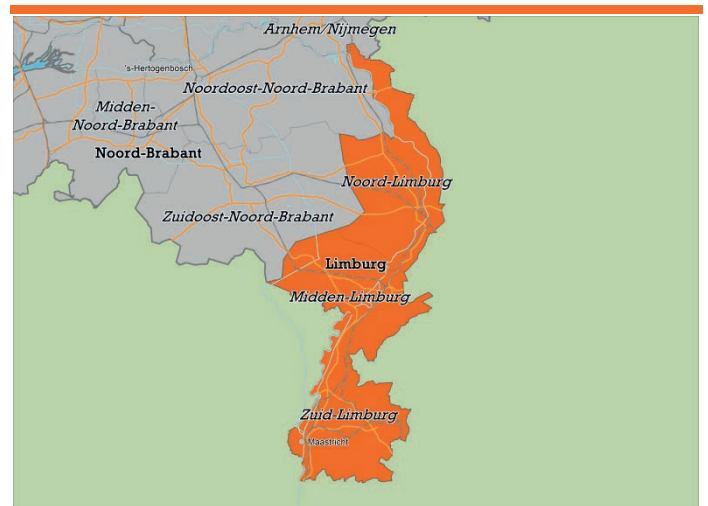
- In 2015 kent Limburg een economische groei van 0,9%. Exportgroei blijft een belangrijke drijfveer, maar toename van de consumptie draagt ook bij.
- Bezuinigingen in de zorg maken dit de enige krimpsector, in de andere sectoren is overwegend sprake van groei.
- De werkloosheid in Limburg ligt in 2014 onder het landelijke niveau en neemt duidelijk af tot 6,6% in 2015.

Economie voor tweede jaar op rij stapje vooruit

De Limburgse economie zet in 2015 een tweede stapje vooruit met een voorziene groei van 0,9%. Het tempo is daarbij wel lager dan landelijk (1,4%). Net als in 2014 zijn exporterende sectoren de motor achter het herstel. Dat Limburg van alle provincies het hoogste percentage bedrijven kent dat met het buitenland handelt, is in dat kader gunstig. De zorg is naar verwachting de enige sector die krimpt, terwijl bij overheden veel taken verschuiven maar de omvang stabiel blijft. In de marktsectoren groeit de productie waardoor het herstel zich verder verbreedt. Dit betekent dat op het binnenland gerichte sectoren als de bouw, detailhandel en zakelijke dienstverlening stapje bij beetje richting hun niveau van voor de crisis gaan. De industrie is van bovengemiddeld belang voor de Limburgse economie. Op dat vlak betekent de heropening van Nedcar een impuls aan de industriële productie en dit versterkt het vestigingsklimaat van de regio ook voor toeleverende bedrijven. Daarnaast zet de provincie in op verdere clustering van onderzoek en bedrijvigheid op de Chemelot Campus, de Maastricht Health Campus en greenport Venlo. Als onderdeel hiervan wordt onder andere de onderwijsfunctie in Venlo versterkt met nieuwe HBO- en universitaire opleidingen. Het groeitempo in de verschillende Limburgse regio's ontloopt elkaar weinig. Noord- en Midden-Limburg groeien net iets harder dan Zuid-Limburg. Dit komt mede doordat er in Zuid-Limburg sprake is van een sterkere afname van de bevolking. Daarnaast zijn de krimpende zorgsector en de overheid hier sterker aanwezig.

Werkloosheid daalt en komt onder landelijk niveau

Tijdens 2013 vond een zeer sterke toename van de Limburgse werkloosheid plaats. Vooralsnog ligt de piek van het provinciale werkloosheidspercentage op 9,1% in het eerste kwartaal van 2014. Landelijk bedroeg de werkloosheid op dat moment 9%. In de daaropvolgende kwartalen trad in Limburg een duidelijke daling op. Inmiddels zit de provincie qua werkloosheidsniveau weer onder het landelijk gemiddelde. Op de landelijke arbeidsmarkt wordt voor 2015 een afname van de werkloosheid verwacht tot 7,7%. Ook in Limburg zal de werkloosheid in 2015 verder afnemen tot 6,6%.

Met respectievelijk 94.000 en 73.000 banen zijn de zorg en industrie de grootste werkgevers in de regio. Tot aan begin 2014 liep het aantal werkzoekenden in Limburg en in Nederland op. Sindsdien is de situatie op de arbeidsmarkt met stapjes verbeterd. Dit leidt ertoe dat het aantal werkzoekenden al wat afneemt, een ontwikkeling die zich in 2015 doorzet. Door eerdere sterke toename lag het aantal Limburgse werkzoekenden in september 2014 nog wel 7% boven het niveau van een jaar eerder. Daartegenover staat dat het aantal vacatures dat het UWV noteert net als vorig jaar op 3.300 ligt.

Aantal startende ondernemers daalt

Het aantal startende ondernemers is in de eerste drie kwartalen van 2014 gedaald ten opzichte van een jaar eerder. In zijn totaliteit ligt het aantal nieuwe bedrijven in Limburg nog 3% onder het niveau van 2013, landelijk is sprake van een daling van 1%. In Nederland beginnen er onder andere in de bouw, logistiek en horeca meer bedrijven, regionaal doet zich echter nog een daling van de starters in deze sectoren voor. Meer dan de helft van de nieuwe Limburgse bedrijven is gevestigd in Zuid-Limburg. In tegenstelling tot Noord- en Midden-Limburg is er in Zuid-Limburg nog wel sprake van een lichte stijging van het aantal starters. Met 4.840 starters is Limburg goed voor een aandeel van 5% in het totale aantal nieuwe bedrijven in Nederland.

Stabiel economisch herstel

- **Regionale economie koerst af op 1,1% groei in 2015.**
- **Werkloosheidsgroei bereikt omslagpunt, geleidelijke afname in het verschiet.**
- **Aantal startende bedrijven met ruim 7% afgenomen in eerste deel 2014.**

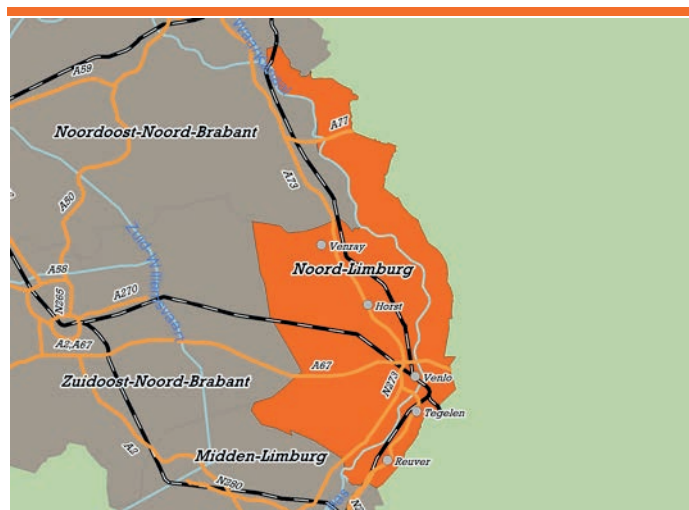
Economische groei wordt breder gedragen

Naar verwachting groeit de economie in Noord-Limburg met 1,1% in 2015. Dat is iets positiever dan in de provincie als geheel (0,9%) maar de groei ligt wel wat onder het landelijke gemiddelde (1,4%). Voor het tweede jaar op rij is er sprake van herstel. In sterkere mate dan voorheen zijn het niet louter de op het buitenland gerichte sectoren waar de activiteit toeneemt. Ook sectoren als de bouw, detailhandel en dienstverlening profiteren van gunstigere marktomstandigheden. Zo neemt het aantal verkochte woningen in Limburg weer duidelijk toe. Naar verhouding zijn bouw, detailhandel en dienstverlening echter ook flink veel omzet verloren tijdens de crisis en duurt het meerdere jaren voor ze weer terug zijn op hun oude niveau. Binnen de totale Nederlandse export ontwikkelt de agri-export zich positief. In volume wordt er duidelijk meer uitgevoerd. De prijzen staan echter onder druk door het grote aanbod en in verschillende deelmarkten (zoals appels, peren en tomaten) pakt ook de Russische boycot negatief uit. Juist in de regionaal belangrijke tuinbouw en varkenshouderij zijn de marktomstandigheden voor veel bedrijven ongunstig.

Regionale arbeidsmarkt bereikt omslagpunt

De werkloosheid in Noord-Limburg nam van alle Nederlandse regio's het snelst toe in 2013. Van 4% in 2012 ging de werkloosheid naar 8% in 2013. Dat was nog net iets onder het landelijke niveau. De beroepsbevolking in de regio bestaat uit circa 133.000 personen en is stabiel qua omvang. Binnen de beroepsbevolking neemt het belang van 45-plussers sterk toe. Inmiddels is het belang van 45-55 jarigen in de beroepsbevolking toegenomen tot 31% tegenover 25% in 2009. In 2014 is op provinciaal niveau in het eerste kwartaal een piek bereikt in de werkloosheid (9,1%). Sindsdien is de werkloosheid gedaald en de verwachting is dat die daling geleidelijk doorzet. De werkloosheid in Noord-Limburg zal in de buurt liggen van het provinciale gemiddelde (6,6% in 2015).

In verschillende sectoren neemt de personeelsbehoefte weer wat toe en dit resulteert in een stijging van het aantal vacatures. Het gaat dan bijvoorbeeld om de industrie, bouw en detailhandel. In de niet-marktsectoren, en dan vooral in de zorg, zetten bezuinigingen de werkgelegenheid echter onder druk. Wat betreft werkzoekenden ontwikkelt de arbeidsmarkt in Noord-Limburg zich relatief gunstig.

In september 2014 ligt het aantal werkzoekenden in de regio op een vergelijkbaar niveau ten opzichte van een jaar eerder. Landelijk en in de andere Limburgse regio's is juist nog sprake van een stijging. Dit lijkt mede te komen doordat het aantal nieuwe vacatures duidelijk is toegenomen.

Minder startende bedrijven

Het aantal startende ondernemers laat in Noord-Limburg in de eerste drie kwartalen van 2014 een krimp zien ten opzichte van een jaar eerder. In Nederland loopt het aantal starters terug met 1% terwijl het aantal nieuwe bedrijven in Noord-Limburg ruim 7% onder het niveau van 2013 ligt. Er zijn beïnvloed minder ondernemers geneigd een bedrijf te beginnen in de detailhandel, logistiek, horeca en zakelijke dienstverlening. De bouw en de groothandel onderscheiden zich juist door een sterke groei van het aantal nieuwe ondernemingen. Starters in de zakelijke dienstverlening zijn regionaal ondervetegenwoordigd. In de starterspopulatie maken zij 22% uit van het totaal terwijl dit landelijk 28% is.

Economische positie Noord-Limburg in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Hoger	Lager
Werkloosheid	Vergelijkbaar	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

Regionale economie trekt aan

- **Het economisch herstel in Midden-Limburg komt in 2015 uit op 1,1%.**
- **De daling van de werkloosheid is ingezet en het aantal werkzoekenden in de regio neemt af.**
- **Regionaal liep het aantal startende ondernemers met ruim 5% terug in het eerste deel van 2014.**

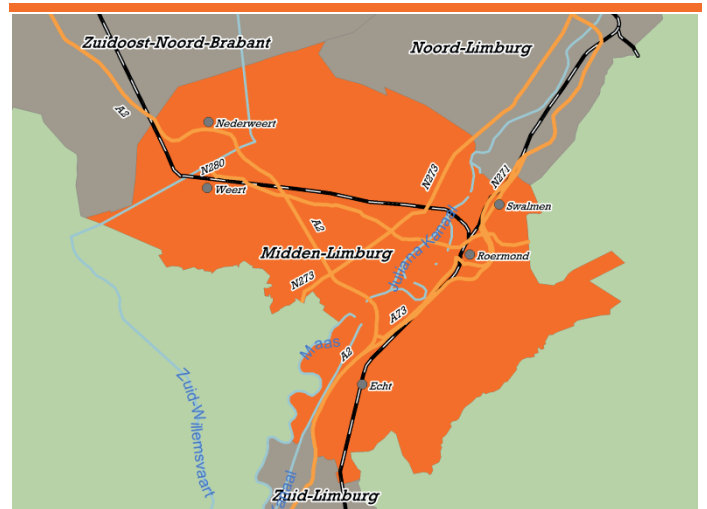
Aantrekkelijke economie door breder herstel sectoren

In 2015 komt de economische groei in Midden-Limburg uit op 1,1%. De groei versnelt daarmee ten opzichte van de lichte krimp een jaar eerder. Wel blijft het groeitempo nog wat achter bij het landelijk gemiddelde (1,4%). De regionale economische ontwikkeling wordt afgeremd door het stilleggen van de productie in de Clauscentrale. In regionaal goed vertegenwoordigde industrietakken zoals de elektrotechnische en machine-industrie zijn de vooruitzichten echter positief. Ook profiteert de hout- en bouwmaterialenindustrie van het herstel op de woningmarkt.

Het economisch herstel wordt inmiddels ook breder gedragen in sectoren als de bouw, detailhandel en dienstverlening. Naar verhouding zijn deze sectoren flink veel omzet verloren tijdens de crisis maar vertonen ze nu weer groei. Het zal echter meerdere jaren duren voor ze weer terug zijn op hun oude omzet- of productieniveau. Bestedingen vanuit het buitenland vergroten het draagvlak voor de detailhandel en horeca in de regio. Dat Duitsers de weg naar Midden-Limburg goed weten te vinden is bekend en dat het Duitse toerisme naar Nederland groeit, is een impuls voor de economie. In relatieve zin vormen Aziatische toeristen echter ook een flinke groeiemarkt. Gegevens van het CBS laten zien dat deze doelgroep een bezoek aan Nederland voornamelijk in de Randstad doorbrengt. Uitzondering hierop vormt Roermond dat vanwege het Designer Outlet Centre een aantrekkelijke shopping bestemming is binnen het reisschema van de Aziatische toerist.

Geleidelijke afname van de werkloosheid

Midden-Limburg heeft naar verhouding een lage werkloosheid. In 2013 was deze 7,3% tegenover 8,3% in Limburg en Nederland. De beroepsbevolking in de regio bestaat uit circa 106.000 personen en daalde 2% ten opzichte van 2012. Het belang van 45-plussers op de regionale arbeidsmarkt neemt toe, inmiddels is de helft van de beroepsbevolking 45 jaar of ouder. Die ontwikkeling gaat ten koste van het belang van jongeren. In 2014 is op provinciaal niveau in het eerste kwartaal een piek bereikt in de werkloosheid (9,1%). Sindsdien is de werkloosheid flink gedaald tot ruim 7%. De verwachting is dat die daling doorzet in 2015. Daarbij blijft de werkloosheid in Midden-Limburg waarschijnlijk onder het provinciale niveau (6,6%).

In februari 2014 bereikte het aantal werkzoekenden in de Midden-Limburg een piek. Vanaf het voorjaar is er sprake van een lichte afname, maar het aantal werkzoekenden is in september nog wel 10% hoger dan een jaar eerder.

Aantal startende bedrijven loopt terug

Het aantal startende bedrijven in Midden-Limburg daalt in 2014. In de eerste drie kwartalen van 2014 is sprake van een afname van 5,5% ten opzichte dezelfde periode in 2013. Landelijk bedraagt de daling 1%. In de detailhandel is de groei van het aantal starters positiever dan landelijk. In sectoren als de bouw, logistiek en horeca zijn er daarentegen minder nieuwe bedrijven terwijl landelijk wel sprake is van groei. In absolute zin gaat het om ruim 1.000 nieuwe bedrijven waarbij de grootste instroom van het aantal starters in het eerste kwartaal ligt.

Economische positie Midden-Limburg in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Hoger	Lager
Werkloosheid	Lager	Lager

Bron: ING Economisch Bureau

Lichte groei in Zuid-Limburg

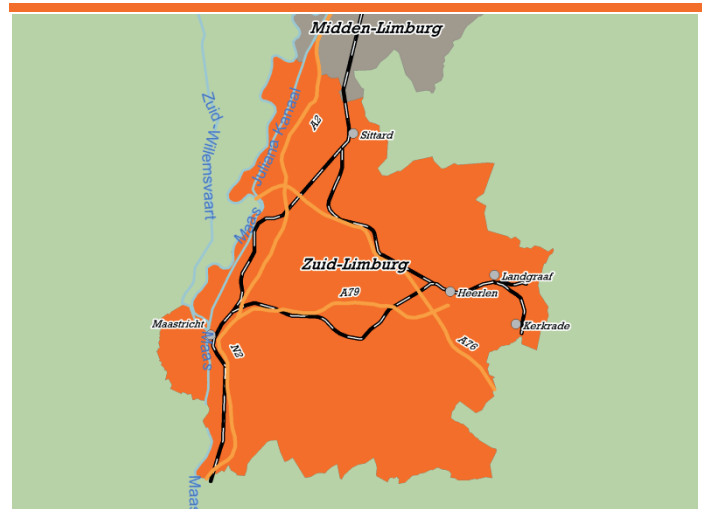
- De Zuid-Limburgse economie groeit 0,7% in 2015, maar het tempo blijft achter bij de landelijke ontwikkeling.
- De werkloosheid daalt, maar banenverlies in de zorg is voor Zuid-Limburg een remmende factor.
- Lichte stijging aantal startende bedrijven tegenover daling in provincie Limburg en in Nederland.

Economische groei blijft achter

De economie van Zuid-Limburg realiseert in 2015 naar verwachting een groei van 0,7%. Daarmee zet het herstel later in dan in veel andere regio's en ligt het groeitempo ook lager. De regionale economie profiteert van de bovengemiddelde aanwezigheid van de industrie. Die sector kent veel bedrijven die baat hebben bij het aantrekken van de economische groei in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en opkomende economieën. In dat kader biedt ook de verdere ontwikkeling van de Chemelot Campus veel perspectief. Op de campus opende DSM onlangs een nieuw onderzoekscen- trum voor innovatieve materialen. Andere factoren beperken de groei van de regionale economie. De bevolkingskrimp remt de ontwikkeling van bedrijven in de bouw, detailhandel en horeca af. De bovengemiddelde afhankelijkheid van overheid en zorg pakt negatief uit in tijden van bezuiniging. Tot slot beperken barrières op bijvoorbeeld de arbeidsmarkt de potentiële agglomeratievoordelen binnen het stedelijk gebied Maastricht, Luik en Aken. Ondertussen zit het grens- overschrijdende toerisme van Belgen en Duitsers die Neder- land bezoeken wel in de lift. Limburg heeft daar in de afgelo- pen 15 jaar echter minder sterk van weten te profiteren dan Zeeland en Noord-Brabant.

Bezuinigingen in zorg zetten druk op werkgelegenheid

Zuid-Limburg heeft naar verhouding een iets hogere werk- loosheid dan landelijk en provinciaal het geval is. In 2013 was deze 8,8% tegenover 8,3% in Nederland en Limburg als ge- heel. In 2013 nam de werkloosheid in absolute zin toe met 5.000 personen. De beroepsbevolking in de regio bestaat uit 267.000 personen en is de afgelopen jaren stabiel. Ten op- zichte van de andere Limburgse regio's kent Zuid-Limburg relatief meer jongeren en minder ouderen binnen de be- roepsbevolking. De aanwezigheid van een grote groep stu- denten in Maastricht draagt hier aan bij. In 2014 is op provin- ciaal niveau in het eerste kwartaal een piek bereikt in de werkloosheid (9%). Sindsdien is de werkloosheid flink ge- daald tot ruim 7% en de verwachting is dat die afname gelei- delijk doorzet. De werkloosheid daalt ook in Zuid-Limburg, maar deze zal in 2015 naar verwachting nog wel boven het provinciale niveau (6,6%) blijven. De regio kent naar verhou- ding veel werkgelegenheid in de zorg en juist in deze sector raken werknemers hun baan kwijt door bezuinigingen bij

instellingen. Aan de andere kant ontstaan in export gerela- teerde sectoren als de industrie en de groothandel nieuwe banen door economische groei in het buitenland. Tijdens 2014 fluctueert het aantal werkzoekenden in Zuid-Limburg waarbij maanden van daling en stijging elkaar nog afwissel- len. Ten opzichte van september 2013 ligt het aantal mensen dat op zoek is naar een baan nog 9% hoger.

Lichte groei van aantal startende bedrijven

Als enige Limburgse regio zag Zuid-Limburg het aantal star- tende bedrijven in het eerste deel van 2014 met 0,6% iets toenemen. Op het oog is dit geen spectaculaire groei maar met die lichte plus ontwikkelt de dynamiek zich wel gunstiger dan in alle andere Zuid-Nederlandse regio's. De ontwikkeling in sectoren die veel starters herbergen zoals de detailhandel, zakelijke dienstverlening en zorg was beduidend positiever dan landelijk en in Limburg als geheel. In zijn totaliteit open- den ruim 2.650 nieuwe bedrijven hun deuren waarvan 350 bedrijven in zowel de zorg, de detailhandel als de cultuur, sport & recreatie.

Economische positie Zuid-Limburg in 2015

	Ten opzichte van provincie	Ten opzichte van Nederland
Economische groei	Lager	Lager
Werkloosheid	Hoger	Vergelijkbaar

Bron: ING Economisch Bureau

Contactpersonen

ING Economisch Bureau

Regio-econoom Groningen, Friesland en Drenthe	Henk van den Brink	06 19 30 31 53
Regio-econoom Overijssel, Gelderland en Utrecht	Ferdinand Nijboer	06 51 85 29 71
Regio-econoom Noord- en Zuid-Holland en Flevoland	Rico Luman	06 83 64 89 54
Regio-econoom Zeeland, Noord-Brabant en Limburg	Thijs Geijer	06 13 37 97 43

ING in uw regio

MKB

Regiodirecteur MKB Noord-Oost

Rayondirecteur Veluwe en Stedendriehoek	Martin van den Hemel	06 25 00 09 18
Rayondirecteur Friesland	Ron Jager	06 55 39 73 82
Rayondirecteur Zuid-Drenthe-IJsselVecht	Gert-Jan Winkeler	06 23 14 43 12
Rayondirecteur Oost-Nederland	Jan Willem van den Berg	06 50 26 32 51
Rayondirecteur Groningen-Assen	Corné Pauwels	06 29 06 52 53
	Jaco Koopmans	06 52 32 14 53

Regiodirecteur MKB Noord-West

Rayondirecteur Noord-Holland Noord	Marcel de Goeij	06 52 00 85 11
Rayondirecteur Zaanstreek	Ronald Smit	06 50 66 69 38
Rayondirecteur Amstelland-West	Ruben Uitendaal	06 55 81 29 60
Rayondirecteur Amsterdam Centrum	Gerard Bakker	06 50 63 79 95
Rayondirecteur Flevoland	Bas Vanhorick	06 30 90 19 42
Rayondirecteur Haarlem-Haarlemmermeer	Robbert Jan Kromkamp	06 30 27 92 23
Rayondirecteur Gooi-Eemland	Erwin Baens	06 29 47 05 69
Rayondirecteur Utrecht-Heuvelrug	Frank Warmerdam	06 55 81 37 59
Rayondirecteur Zuid-West Utrecht	Simone Tietema	06 52 37 26 08
	Wout van der Schaft	06 50 66 69 92

Regiodirecteur MKB Zuid-Oost

Rayondirecteur Midden-Gelderland	Marcel Beckers	06 52 54 70 39
Rayondirecteur Zuid-Gelderland	Ellen-Marie Koek	06 50 67 84 12
Rayondirecteur Noord-Oost Brabant	Sidney van den Bergh	06 15 01 81 37
Rayondirecteur Zuid-Oost Brabant	Rob Wagemakers	06 55 39 76 00
Rayondirecteur Limburg	Han Gasseling	06 21 82 32 40
	Daniël Gosler	06 55 81 27 66

Regiodirecteur MKB Zuid-West

Rayondirecteur Rotterdam-Vlaardingen	Dick de Boer	06 55 17 48 88
Rayondirecteur Rotterdam-Zuid en Eilanden	Dick Nonnekes	06 55 77 79 65
Rayondirecteur Breda-Midden Brabant	Dennis van den Busken	06 30 90 51 40
Rayondirecteur Zeeland-West Brabant	Hans van de Grift	06 54 23 70 64
Rayondirecteur Den Haag-Omgeving	Chris Cornet	06 50 61 70 41
Rayondirecteur Den Haag-Westland	Johan Otto	06 21 71 39 04
Rayondirecteur Dordrecht-Capelle a/d IJssel	Robert-Jan Wijnhoud	06 15 06 39 10
Rayondirecteur Rijnland-Groene Hart	Evert de Gijsel	06 55 79 88 25
	Joost Berkhout	06 54 98 39 85

Grootbedrijf & Instellingen

Regiodirecteur GB&I Noord-Oost

Regiodirecteur Instellingen Noord-Oost	Gerrit Keen	06 55 87 00 25
Districtsdirecteur IJsselland	Cees Hendriks	06 55 74 64 10
Districtsdirecteur Noord-Nederland	Arnold Hofmeijer	06 27 04 16 12
Districtsdirecteur Oost-Nederland	Klaas Jan Hutten	06 54 36 77 46
	Erik ten Kate	06 55 86 05 91

Contactpersonen

vervolg

Regiodirecteur GB&I Noord-West

Regiodirecteur Instellingen Noord-West
Districtsdirecteur Amsterdam
Districtsdirecteur Midden Nederland
Districtsdirecteur Noord-Holland

Gijs van Wijgerden

Gijs de Kruijff 06 50 63 30 25
Reinoud van Helbergen 06 27 08 75 24
Thomas Eterman 06 30 54 66 23
Michel van Nieuwland 06 55 39 75 20

Regiodirecteur GB&I Zuid-Oost

Regiodirecteur Instellingen Zuid-Oost
Districtsdirecteur Arnhem-Nijmegen
Districtsdirecteur Oost-Brabant
Districtsdirecteur Limburg

Paul van Vuuren

Sjef Stollman 06 15 01 81 31
Renco Kraak 06 55 88 05 34
Jan Willem Overwater 06 30 27 38 11
Dennis Langenhuizen 06 54 37 10 65

Regiodirecteur GB&I Zuid-West

Regiodirecteur Instellingen Zuid-West
Districtsdirecteur Rotterdam
Districtsdirecteur Zuid-Holland
Districtsdirecteur West & Mid Brabant, Zeeland

Ali Bouchrit

Claus Verbrugge 06 21 55 69 66
Bastiaan van der Knaap 06 55 77 77 35
Dominique ter Schure 06 27 07 70 52
Job den Hamer 06 30 62 52 70

Disclaimer

De informatie in dit rapport geeft de persoonlijke mening weer van de analist(en) en geen enkel deel van de beloning van de analist(en) was, is, of zal direct of indirect gerelateerd zijn aan het opnemen van specifieke aanbevelingen of meningen in dit rapport. De analisten die aan deze publicatie hebben bijgedragen voldoen allen aan de vereisten zoals gesteld door hun nationale toezichthouders aan de uitoefening van hun vak. Deze publicatie is opgesteld namens ING Bank N.V., gevestigd te Amsterdam en slechts bedoeld ter informatie van haar cliënten. ING Bank N.V. is onderdeel van ING Groep N.V. Deze publicatie is geen beleggingsaanbeveling noch een aanbieding of uitnodiging tot koop of verkoop van enig financieel instrument. Deze publicatie is louter informatief en mag niet worden beschouwd als advies. ING Bank N.V. betreft haar informatie van betrouwbaar geachte bronnen en heeft alle mogelijke zorg betracht om er voor te zorgen dat ten tijde van de publicatie de informatie waarop zij haar visie in dit rapport heeft gebaseerd niet onjuist of misleidend is. ING Bank N.V. geeft geen garantie dat de door haar gebruikte informatie accuraat of compleet is. De informatie in dit rapport kan gewijzigd worden zonder enige vorm van aankondiging. ING Bank N.V. noch één of meer van haar directeuren of werknemers aanvaardt enige aansprakelijkheid voor enig direct of indirect verlies of schade voortkomend uit het gebruik van (de inhoud van) deze publicatie alsmede voor druk- en zetfouten in deze publicatie. Auteursrecht en rechten ter bescherming van gegevensbestanden zijn van toepassing op deze publicatie. Overneming van gegevens uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron wordt vermeld. In Nederland is ING Bank N.V. geregistreerd bij en staat onder toezicht van De Nederlandsche Bank en de Autoriteit Financiële Markten.

De tekst is afgesloten op 9 december 2014.

